

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

96 SOPRONI SZEMLÉ

Helytörténeti folyóirat

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

SOPRON VÁROS TANÁCSA

Szerkesztő bizottság:

BODOR BÉLA, BOGNÁR DEZSŐ, BOTVAY KÁROLY, DOMONKOS OTTO, FALLER JENŐ,
FRIEDRICH KÁROLY, GYULAY ZOLTÁN, HARACSI LAJOS, HORVÁTH JÓZSEF, KELÉNYI
FERENC, MOLLAY KÁROLY, ROLLER KÁLMÁN, TAKÁTS ENDRE, TARJÁN GUSZTÁV,
TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR,
ZÁMBÓ JÁNOS.

Szerkeszti:

CSATKAI ENDRE

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Koncsek László: A bécsi és Sopron megyei ellenforradalom kapcsolatai 1919-ben

97 Koncsek László: A bécsi és Sopron megyei ellenforradalom kapcsolatai 1919-ben

Kevésbé ismeretes a Magyar Tanácsköztársaság történetének egyik tiszteletreméltó fegyverténye, a kópházi csata, amelyben a soproni vörös katonák, munkások, főiskolások és a brennbergi bányászok szétverték a Sopron elfoglalására törekvő, túlerőben lévő ellenforradalmi bandákat. Feldolgozatlan még a kópházi csatával szorosan összefüggő Sopron megyei ellenforradalom története is. A kutatásra vár a feladat, hogy teljes egészében feltárja ezeknek az eseményeknek minden összefüggését. Az eddigi kutatások során több ízben utaltak már ezekre az adatokra, de általában egymástól elszigetelve, önálló történelmi eseményként tárgyalták azokat. Az ellenforradalmi memoár-irodalom sokszor írt egyik vagy másik ellenforradalmi megmozdulásról. Hősi legendává akarta avatni ezeket a lázongásokat. Ez a cél azután olyan túlzásokra ragadta, hogy a csornai ellenforradalmi kísérletet egyenrangúvá tette a francia forradalom ellen irányuló vendéi royalista lázadással.¹⁰ Mindezt természetesen azért, hogy eltitkolja az igazságot: minden ellenforradalmi próbálkozás egy maroknyi ember céljait szolgálta, hogy visszazerezzék hatalmukat és az elvesztett jólétet. Ezért titkolták el azokat az összefüggéseket, amelyek mindezeket az ellenforradalmi

törekvéseket összekapcsolták és a magyar – nem egy esetben a nemzetközi – reakció szolgálatába állították.

Az összefüggések feltárása fontos feladat. Ezek mutatják meg az igazságot, teljes valóságukban érthetővé teszik az eseményeket. Meggyőzően bizonyítják azt a kézenfekvő és el nem avuló tényt, hogy a reakció – a múltban is, ma is – céljaiban, törekvéseiben, önzésében, gyűlöletében, egész tartalmában ugyanaz, legfeljebb csak a körülményeknek megfelelően változtat módszerein. Sokszor azonban még ezt sem teszi, csupán a régieket szedi elő rozsdás fegyvertárából. Ezeknek az összefüggéseknek, indító okoknak, céloknak és módszereknek a feltárása, megismertetése ezért tanulságos a ma számára is.

Elégge ismeretlen adat ezeknek az időknek a történelmében, hogy a bécsi magyar ellenforradalmi reakció a Magyar Tanácsköztársaság ellen irányuló terveiben komoly szerepet szánt Sopronnak és környékének. A bécsi emigráció magyar területről akarta elindítani támadását a Tanácsköztársaság ellen. Azt tervezte, hogy a földrajzi adottságainál fogva különösen alkalmas Sopront rajtaütésszerűen elfoglalja, ott megalakítja az ellenforradalmi kormányt, meghirdeti programját, s innen indul el támadásra a Magyar Tanácsköztársaság ellen. Ennek a tervnek volt egy-egy láncszeme – közvetve vagy közvetlenül – a rémhírhadjárat, a soproni tüntetés, a fülesli lázadás, a brucki fehér-tiszti puccs, a csornai és Sopron környéki ellenforradalom és az ezekhez hasonló megnyilvánulások. A bécsi reakció terve szerint az emigrációban élő fehér-tisztek külföldről indítanak fegyveres akciót, ugyanakkor az országhatáron belül, Sopron környékén a szervezett ellenforradalom felkelést robbant ki s a két irányból indított támadás lehetővé teszi Sopron elfoglalását, az ellenforradalmi kormány megalakítását, végül pedig a harc elindítását a Tanácsköztársaság ellen.

A belső ellenforradalmat Sopronnak és környékének tervszerű megszervezésével akarták megvalósítani. A későbbi ellenforradalmi megmozdulások azt bizonyították, hogy a bécsi reakció gyűrűbe akarta szorítani Sopront, s ezért elsősorban az Und–Lövvő–Sopronkövesd–Nagyecenk–Fertőboz vonalat kísérelték meg belső ellenforradalmi góccá alakítani. Erről a vonalról indult el később a támadás, Nagyecenk központtal. Kapuvár és a környező községek a reakció „tartalékát” jelentették. A tervelt akciók egymás után kudarcba fulladtak. Végül, mint utolsó aktus, a kópházi csata győzelme pontot tett a reakciós tervekre, s megsemmisítette az ellenforradalmi reménykedéseket.

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Koncsek László: A bécsi és Sopron megyei ellenforradalom kapcsolatai 1919-ben / I.

I.

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltása után Bécset ellepték a menekült magyar arisztokraták, politikusok, ipar- és pénzbárok, a talajukat vesztett, könnyű élethez szokott fehér-tisztek. Rövid idő alatt különböző szervezetekbe, érdekvédelmi csoportosulásokba tömörültek, amelyek hol ellenforradalmi kormánynak, hol bizottságnak nevezték magukat. A bécsi Schönborn-palotában, a Sacher-szállóban, a Bristolban, az Imperialban, mindenütt valamilyen komité székelt, amelyek közül nem egy „ellenkormányt” avatta magát és bár huzakodtak egymással, egyben azonban megegyeztek: feneketlen gyűlölettel készültek a Magyar Tanácsköztársaság elleni támadásra. Egymással vetélkedve kilincseltek az antant megbizottainak előszobáiban, hivatalos diplomáciai elismerést s az ezzel járó anyagi támogatást koldulva. A versengés szembeállította egymással ezeket a csoportokat, napirenden volt a koncert való harc, s ebből fakadt a gyűlölség és az intrika erkölcstelen fertője, amely a bécsi emigrációt jellemezte. Róluk írja találóan a

budapesti Vörös Újság:

„...jól tudjuk, hogy Bécs minden szállodájában van egy magyar ellenkormány: elmenekült arisztokraták, éhes politikusok, elmozdított kapitalisták, szállodáknént szervezkednek és készülődnek arra, hogy visszaszerezzék azt a hatalmat és vagyont, amelyet a kapitalista rend biztosított számukra...”²⁽²⁾

Bethlen István gróf és Gömbös Gyula voltak az elsők, akik Magyarországot sietve itt hagyták, s betelepédtek a bécsi luxus-szállodákba. Hamarosan követték őket a többiek: Szmrecsányi György, gróf Teleki Pál, gróf Sigray Antal, Pallavicini György órgróf, Ráday és Crouy Péter grófok, Batthyány Tivadar gróf, Pálffy-Daun gróf, Károlyi József gróf, Héderváry ⁹⁹Lehel és a hozzájuk hasonló többiek. Ezekhez csatlakozott később a fehértisztek egy csoportja, a Magyarországról elmenekült burzsoá újságírók – köztük Lázár Miklós, a hírhedt polgári újságíró, akit 1919. május 4-én a magyarországi újságírók szakszervezete kizárt soraiból s minden újságírói tevékenységtől is eltiltotta, mert „Bécsben ellenforradalmi akcióba bocsájtkozott...”³⁽³⁾ – azután néhány politikus és általában a zavarosban zsákmányt szimatoló és halászni szándékozó kalandorok.

A Tanácsköztársaság megalakulásának bejelentése Sopronban 1919. május 23-án.

A bécsi reakció Bethlen–Szmrecsányi-féle csoportosulása alakította meg az Ellenforradalmi Komitét, amely az antant hatalmak hivatalos elismerését nélkülözve, nem nevezhette magát ellenforradalmi kormánynak. Tagjai arisztokraták, nagybirtokosok, régi politikusok, nagykapitalisták, fehér-tisztek voltak. A különböző ellenforradalmi csoportosulások között ez volt a legerősebb, a lehangadóbb. Ezért csak ennek a tevékenységével foglalkozunk ebben a tanulmányban, mert a többi kisebb-nagyobb csoportosulás

annyira súlytalan volt, hogy politikai szempontból semmiféle jelentőségre sem tett szert. De azért is ezzel az ellenforradalmi csoportosulással foglalkozunk csak kizárólag, mert ez tervelte ki az úgynevezett „soproni akciót” és kísérelte meg a végrehajtását is. (Bethlen István gróf június második feléig működött együtt Szmrecsányiékkel. Ettől kezdve már mint a szegedi ellenkormány hivatalos bécsi megbízottja szerepelt. Teleki Pál gróf és Gömbös Gyula is otthagyták később Szmrecsányiékot és Szegedre utaztak.)

Arisztokraták, kapitalisták, nagybirtokosok voltak ezek, akik a régi húsosfazekat vágyták vissza.

100A bécsi Arbeiter Zeitung írja róluk:

„...Bécsi luxus hotelekben telepedett le ez a budapesti parazitakeret. Szmrecsányi a klerikális, az ősreakciós Pallavicini, Szemere a politikai csaló és mint népszerű parádésfigura: Batthyány a megmeszesedett haladó, a reakciós összeesküvők játékbandája. Ezek az urak máról holnapra kormányt játszanak és vágyják vissza azt a rabszolgastort, amellyel lecsaphatnak a földművesekre és proletárookra. Sovén frázisaik Magyarország fejlődését gátolták és most az ellenségtől koldulják vissza hatalmukat. Ha ez megtörténne, akkor a proletáriátus a legbecstelenebb reakciónak lenne kiszolgáltatva...”⁴⁽⁴⁾

Kerecseny János főhadnagy, aki maga is tagja volt a bécsi ellenforradalmi reakció Bethlen–Szmrecsányi-féle csoportosulásának, szoros kapcsolatban állt a vezetőkkel, sőt több akciójában is résztvett, 1925-ben írt visszaemlékezéseiben keserűen szól az arisztokrata-klikk elzárkózásáról, dőzsölő életmódjáról és jellemtelenségéről. Kerecseny János résztvett a Bank Gasse-i 140 millió korona elrablásában, a Tanácsköztársaság bécsi magyar követségének megtámadásában, a brucki tisztii puccsban. A Tanácsköztársaság bukása után – vérmes reményei ellenére – mellőzték. A koncon való marakodás során megírta visszaemlékezéseit, amelyben leleplezte a bécsi ellenforradalmi klikk erkölcsi fertőjét. „A magyar Dreyfus-per” címen 1925-ben írt könyvének bevezetőjében többek között a következőket írja: „Amíg ünnepelt ellenforradalmárok voltak azok, akik maguknak a Bank Gasse-i merényletet kisajátították, addig az igaziak a lelehetetlenebb nélkülözések, állás és kenyér nélkül éheztek... évekig tartó hadjárat indult meg arra, hogy őket erkölcsileg lehetetlenné tegyék... E sorok írója, aki maga is részese volt ennek a puccsnak, összegyűjtötte a rá vonatkozó összes adatokat... Könyvem célja nem más, mint a teljes igazság kiderítése...”⁵⁽⁵⁾ De hozzá hasonlóan jellemezték mások is ezt az erkölcsi fertőt. Íme néhány idézet:

„...nagyképű, üresfejű politikusok, monoklis mágnások, zavarosban halászni szerető kalandorocskák, léha, tehetetlen tiszték, begombolkodott földesurak, sokat tudó megbízottak, egypár pénz- és iparlovag, áskálódó, becsmérlő uracsok, kiknek feje kong az ürességtől...”⁶⁽⁶⁾

„...kalandorok, akik a lelkes hazafit mimelik, színészkednek, de titokban éles szemük zsákmány után kutat; mindegy, hogy honnan jön, jobbról vagy balról... monoklis urak a dőzsölők, akik előkelő szállókban laknak, kifogástalan eleganciával járnak, nőcskével jelennek meg a bárókban és mindig többet isznak a kelletténél. Vannak, akik autót tartanak közülük, mitsem törődve azzal, hogy lelkes honfitársaik örvendenek, ha a Deutsches Hausban üres főzelék jut nekik ebédre”.⁷⁽⁷⁾

„...A Bécsben élő politikusok, vagy magukat annak nevezők inkább nagyképűek. A legtöbbje minisztert sejt magában, vagy a szerényebbje államtitkárt. Hadvezéreket gondolnak magukban elbújva a tiszték, ezért olyan fontoskodók, sutkozódók...”⁸⁽⁸⁾

„...az egyszerű magyar tiszték, akik elsőik voltak a háborúban, ha meghalni kellett, sehogy sem jöhettek a komité közelébe, mert az elzárkózott 101elölük. Ugyanakkor azonban minden grófnak szabad bejárása volt,

még szabadabb véleménynyilvánítása... Ehhez járult az örökös vetélkedés, széthúzás...⁹⁽⁹⁾

A Soproni Vörös Újság első száma

„...a bécsi menekültek mind ellenforradalmat óhajtottak, de az ellenforradalom érdekében semmit sem bírtak cselekedni. A menekült politikusok kormányalakítási tervekkel foglalkoztak... és a magyar kormányalakítási tervek Bécsben gombamódra tenyésztek...¹⁰⁽¹⁰⁾

„Bécs ma az ellenforradalom Mekkája, ott tobzódik, él, pazarol a magyar burzsoázia, valósággal elképesztve a szegény proletár bécsieket pazarlásaival, s ebben a munkában közösséget vállal vele a bécsi burzsoázia is...¹¹⁽¹¹⁾

102A bécsi Ellenforradalmi Komité irányította és szervezte a reakciós összeesküvést. Célja volt az országon belül megbújt reakciós elemeket megszervezni, a Tanácsköztársaság elleni akcióra mozgósítani és felhasználni. Ugyanakkor azonban a külföldi hatalmak támogatását is meg akarta szerezni céljai érdekében. Egyik legjelentősebb feladatának tekintette a külföld rendszeres „informálását”. Futószalagon készültek a reakció bécsi főhadiszállásán – a hazugságok. Havonta rendszeres „tájékoztatót” adtak ki a nyugati lapoknak, követségeknek „a magyarországi helyzetről és viszonyokról”. Kiadták ezenkívül Bécsben, német nyelven, a durva hamisításoktól és rágalmaktól hemzsegő Pester Lloyd című napilapot, amelynek budapesti szerkesztősege – részben – Ausztriába emigrált.¹²⁽¹²⁾

Ami a külföldi hatalmakat illeti, a bécsi ellenforradalmi reakció mindenekelett az antant támogatását szerette volna megnyerni. Ezért ostromolták szakadatlanul az antant bécsi megbizottait, s hivatalos diplomáciai elismerést és pénzt követeltek tőlük. Az antant hatalmak megbizottai azonban nem siettek sem az elismeréssel s – ami a legfájóbb volt – a remélt pénzzel sem.¹³⁽¹³⁾ A bécsi Ellenforradalmi Komité úgy

érezte, tennie kell valamit, hogy eredményeket mutathasson az antant hatalmak felé, s így facsarja ki belőlük a támogatást. Emellett beavatkozásért is könyörögtek. Idegen, intervenciós szuronyok segítségével akarták visszaszerezni elvesztett hatalmukat. Készek voltak ennek érdekében engedményeket is tenni Magyarország rovására, s ilyen értelemben folytattak tárgyalásokat a román és csehszlovák burzsoázia bécsi képviselőivel.

Egyszóval: árulták az országot!

Ezekről a hazaáruló tárgyalásokról írta a budapesti Vörös Újság:

„Csináltak Bécsben egy ellenkormányt... Ez akarja liferálni Magyarországot az antantnak... Nem véres paródia-e ez, hogy nekünk kell megvédeni ezt a földet a főuri, hazátlan bitangokkal szemben?... Bizonyíték ez arra, hogy nincsen haza azok számára, nincsen becsület, nincsen erkölcs, nincsen nemzeti érzés azokban, akik kizsákmányolják a dolgozó munkást...”¹⁴⁽¹⁴⁾

Így festett a bécsi ellenforradalmi reakció munkája, élete és helyzete. Hogy valamennyire megvessék lábukat a politika akkori útvesztőjében, sietniök kellett. Ezért kidolgozták a soproni akció tervét és munkához láttak.

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Koncsek László: A bécsi és Sopron megyei ellenforradalom kapcsolatai 1919-ben / II.

II.

Az akció végrehajtásának érdekében elárasztották ügynökeikkel a határmentét. Ezt a „futárszolgálatnak” nevezett ügynöki megbízást a bécsi reakció a fehér-tisztekkel végeztette. A fehér futárok lassanként ellepték Sopront, a határmenti községeket és az egész megyét. Megteremtették a kapcsolatot az itt megbújó reakciós elemekkel és tájékoztatva őket a bécsi Ellenforradalmi Komité terveiről, beszervezték őket.¹⁵⁽¹⁵⁾ A továbbiak ¹⁰³során a futárok állandóan szállították az utasításokat és a rémhíreket. A reakció számos szövetségesre talált. Itt éltek megbújva a volt tisztek, birtokosok, nem egy arisztokrata, uradalmi intézők, kulákok, a klerikális reakció, akik mind készségesen várták a bécsi ellenforradalmárok futárait, s még nagyobb készséggel szolgálták őket a burzsoázia restaruációs terveiben.

1919. május 1. A tömeg a Széchenyi téren ünnepi beszédet hallgat

Ezekből a reakciós elemekből Sopronban „ellenforradalmi bizottságot” szerveztek, amelynek a hatáskörét kiterjesztették az egész megyére. Ez a bizottság is az összekötő szerepét játszotta Bécs felé. Katonai feje Bozó Pál ezredes volt, polgári megbízottja pedig Márkus Ferenc járásbíró. Liphay Béla báró huszárezredes előkelő összeköttetései révén a diplomáciai szolgálatot látta el, s ő tartotta a közvetlen kapcsolatot Béccsel.

104 Tagja volt még ennek a bizottságnak Pitroff Aladár tüzérőrnagy, Szilágyi István őrnagy, Zalay Artúr huszárezredes, Szücs Géza százados és Kovács Géza tüzérszázados, aki a sopronkörnyéki falvakban szervezte az ellenforradalmi bandákat. [16\(16\)](#)

Sopronban a város különböző részein is szervezkedtek. Nem volt nagy jelentőségű ez a városon belüli szervezkedés. Titokban ellenforradalmi katonásdit és összeesküvősdit játszottak, éjjelenként összejöveteleket rendeztek, de cselekvésre – a soproni kuláktüntetését leszámítva – egyszer sem határozták el magukat. A soproni Kis utcában, Balfi utcában és az Újteleki utcában volt ilyen földalatti reakciós csoportosulás. A Manninger-féle fatelepen és a Hitelbank várkerületi helyiségében is szerveztek ellenforradalmi fészket. Ebben az utóbbiban határozták el az Entzbruder Dezső katonai megbízott elleni „gázbomba” merényletet, amelytől azonban elállottak. A Balfi utcában a Kraxner-féle vendéglő volt a

környékbeli kulákok ellenforradalmi tanyája. A júniusi Sopron környéki ellenforradalom idején az volt az ellenforradalmi bizottság terve, hogy a Balfi utcai „kulákszásad” – amelynek vezetője Kraxner Alajos kocsmáros volt – hátba támadja majd a vörös frontot. Amikor azonban sor került a terv végrehajtására, a kulákok – látva a soproni proletariátus, valamint a főiskolások és a brennbergi bányászok lelkesedését és elszántságát – nem mertek beavatkozni az ellenforradalmi puccsba. Lelohadt a lelkesedésük, elment a kedvük a katonásditól és minden riasztás ellenére egyetlen jelentkező sem akadt a „támadásra”. Hasonló körülmények között alakítottak a Manninger fatelepen Kladler főhadnagy, az Újteleki utcában pedig Hoffer János őrmester vezetése mellett ellenforradalmi csoportot. A Kis utcában is megkísérelték a szervezkedést Léderer János főhadnagy vezetésével, azonban eredménytelenül.¹⁷⁽¹⁷⁾

A vidéken is akadtak szövetségesek. Röjtökmuzsajon báró Berg, Rábapordányban Prédli János jegyző és Stangl Ernő uradalmi intéző, Sopron-horpácson Türk Márton huszárszázados, Sopronnémetiben Guoth Zoltán földbirtokos, Farádon Németh Gyula földbirtokos, Rábacsanakon Pozsgay Bálint földbirtokos, Nagycenken Szánthó Róbert és Fennesz Rezső szervezték a reakciót.¹⁸⁽¹⁸⁾

Érdekes jelenség volt ezekben a hónapokban, hogy feltűnően megszaporodott a határ mentén, Sopronban és Győrött az idegenek száma. A győri Munkástanács ülésén szóvá is tették ezt és sürgős, határozott intézkedéseket követeltek ellenük.¹⁹⁽¹⁹⁾

„Lefegyverezve és megfosztva a munkásosztállyal szemben vívandó harc minden lehetőségétől és reményétől, a burzsoázia elmenekül a világosság elől. A föld alá bújjik, honnan a legpiszkosabb fegyverrel: a pletyka és hamis hírek terjesztésével félelmet és pánikot hint széjjel..., hogy ezzel is alááshassa az új rend fundamentumát...” – írja jellemzésül róluk a Testvériség című győri lap.²⁰⁽²⁰⁾

Ez a megállapítás teljes joggal illetett ezeket a napokan Sopron környéki viszonyaira is. A bécsi Ellenforradalmi Komité és belső szövetségeseinek megelégnélő tevékenységét Sopronban és a környékén a rémhírek 105egyre vadabb terjedése árulta el. Az ellenforradalmi ügynökök mindjobban fokozódó munkája következtében olyan méreteket öltött a rémhírek terjesztése, hogy a soproni Direktórium a leghatározottabb rendszabályokat léptette életbe. Április 25-én Entzbruder Dezső, a soproni vasútbiztosító vörös őrség parancsnoka bejelentette, hogy „dacára az eddigi rendelkezéseknek, a rémhírek terjednek. A jövőben a rémhírterjesztők felett a katonai forradalmi törvényszék ítélkezik”.²¹⁽²¹⁾ A rémhírek azonban nem csökkentek, inkább növekedtek. Május 4-én a soproni Direktórium ezért meghirdette a statáriumot: a rémhírterjesztők felett a rögtönítélő forradalmi törvényszék ítélkezik.²²⁽²²⁾

1919. május 1. Vörös katonák a felvonuláson.

106 Júniusban a Forradalmi Kormányzótanács is szigorú rendszabályokat léptetett életbe, mert a rémhírek és a nyomokban felburjánzó ellenforradalmi akciók komoly intézkedéseket követeltek. Az erre vonatkozó hirdetményt Pogány József, a dunántúli II. hadtest parancsnoka közölte:

„Statárium. A Forradalmi Kormányzótanács az egész Dunántúlt hadműveleti területnek nyilvánította. A vasútra, postára, távirádra az ostromállapotot elrendelte. A Kormányzótanács megbízta Szamuely Tibor, Vantusz Károly, Jancsik Ferenc elvtársakat a statáriális intézkedések végrehajtásával. A II. hadtest egész területén érvényt fog szerezni a Forradalmi Kormányzótanács rendeleteinek. Felszólítom Dunántúltól egész ipari és földművelési munkásságát, hogy támogassa a proletárdiktatúrát az ellenforradalmárokkal vívott küzdelemben. Nyomatékosan figyelmeztetem a volt uralkodó osztályokat, hogy saját érdekükben tartózkodjanak minden ellenforradalmi mozgalomtól és bujtogatástól, mert a statárium teljes erejével fog lesújtani mindenkire, aki ellenállást próbál a Tanácsköztársaság uralmával szemben”.²³⁽²³⁾

Indokolt volt teljes mértékben ez a szigorú és határozott intézkedés. A rémhírek gyártásában és terjesztésében a megyében megbújt reakciós elemek nagy buzgalommal vettek részt. Sok segítséget nyújtott nekik a klerikális reakció is, amely készséggel szolgálta az ellenforradalmi törekvéseket, s a legvadabb rémhíreket terjesztette a falvakban. Legkedvesebb rémhírük már akkor is a templomok bezárása, a vallás teljes eltörlése volt. Széltében-hosszában terjedt a falvakban a klerikális reakció hazugsága: a soproni templomokat bezárták és ma már csak csirkét, zöldséget, burgonyát szabad azokban árulni.²⁴⁽²⁴⁾ Feltűnő

jelenség volt, hogy míg eddig legfeljebb helyi vonatkozású rémhírek terjedtek, az ügynöki munka következményeként most a külföldi hatalmak beavatkozásáról, a bécsi reakció terveiről és készülő akciójáról szóltak. Világos és tapintható az összefüggés a bécsi ügynökök látogatása és a rémhírek tartalmi változása között. A Tanácsköztársaság szervei is felfigyeltek ezekre a mesterkedésekre és a győri Munkástanács ülésén Hochfelder Lipót katonai politikai megbízott különös nyomatékkal hangsúlyozta: „a belső ellenforradalommal foglalkozni kell, mert fehérgárda van, köztünk járnak, kémkednek, puccsok történnek...”²⁵⁽²⁵⁾.

„A csehek bevonultak Magyarországra”, az „antant hatalmai hadsereget vontak össze Magyarország határán” és „beavatkozásra készülnek”, „osztrák seregek, a Wiener Neustadt-i tüzérség a határon áll” – ilyen és ehhez hasonló rémhírek terjedtek egyre szélesebb körben. Ezeknek tulajdonítható, hogy május elején, de már áprilisban is, a rémhírek hatására Sopronban, Lövön, Nagycenken s más Sopron környéki faluban a volt tisztiek felvarrták rangjelző csillagaikat, kitűzték régi kitüntéseiket s nem egy helyen a fehér kokárdákat.²⁶⁽²⁶⁾ De a rémhírek növekedésének és hatásának tulajdonítható az is, hogy a reakciós elemek, az általuk félrevezetett vagy legtöbb esetben megfélemlített néhány emberrel, egy-két helyen nyílt ellenforradalmi akciót is kezdeményeztek.

Már április 3-án Sopronban tüntetést robbantottak ki a „részeg gazdapolgárok”, kulákok. A tüntetés szervezője és vezetője Zsombor Géza volt, ¹⁰⁷aki azzal a rémhírral bolygatta meg kulák barátainak és a szőlősgazdáknak darázsfészkét, hogy „a kommunisták kivágatnak minden szőlőtökét”. Zsombor Géza a soproni radikális pártnak a vezetője és a Grenzpost című német lapnak főszerkesztője volt. Nagy befolyása volt a soproni nagygazdákra. Ő irányította a pángermán törekvéseket a németység között. 1918 őszén, a forradalom után Sopronban megalakította a Német Nemzeti Tanácsot.

Karrierista célokból fellobbantotta a németység elszakadási mozgalmát és a nagymartoni népgyűlésen kiadta a jelszót: „Los von Ungarn!” (El Magyarországtól!) Ugyanakkor a magyar kormány felé javaslatot terjesztett, amelyben azt ajánlotta, hogy a német önállósági törekvések levezetésére adjon a kormány autonómiát a magyarországi németységnek. Zsombor túlfűtött ambíciói nem ismertek korlátokat. Már 1918. december 27-én szűkebb párthívei előtt kijelentette, hogy „vagy megkapják az autonómiát, vagy kikiáltják az önálló Német Köztársaságot”. A Grenzpost már az alkotmánytervezetet is leköszölte. A maga személyét kikapcsolva, Zsombor – híven kétkulacos taktikájához – erről is tájékoztatta a magyar kormányt. Végül is kicsikarta magának a dunántúli német ügyek kormánybiztosi tisztségét. Karrierista vágyainak kielégítése után az autonóm törekvések elsorvasztására törekedett. A proletárdiktatúra idején azonban éppen ezek a karrierista ambíciók tették a Tanácsköztársaság esküdt ellenségévé. A proletárdiktatúra megadta a németységnek a valóságos s nem látszat autonómiát. Kun Béla személyesen is résztvett a németek soproni nagygyűlésén, amely az autonómia részleteit megtárgyalta. Ez a fordulat kihúzta Zsombor lába alól a talajt, s lehetlenné tette a karrierista törekvéseit. Ádáz ellenségévé vált a Tanácsköztársaságnak. Állandóan szervezkedett és uszított a prolátrdiktatúra ellen és az április 3-i tüntetést is ezért robbantotta ki.²⁷⁽²⁷⁾

A soproni kulákok tüntetése a városháza előtt kezdődött. Az erősen boros kulákok, szőlősgazdák, a városház előtt gyülekeztek, majd onnan a Várkerületen keresztül a Kaszinó és a posta épülete elé vonultak. Útközben vörös katonákat és járókelőket támadtak meg, több helyen verekedést provokáltak, a járókelők kabátjáról letépték a proletárdiktatúra jelvényét, a vörös gombot. Behatoltak a Széchenyi téri Heim-kávéházba is, ahol ugyancsak garázdálkodtak.²⁸⁽²⁸⁾ A tüntetés vezetői tudatosan választották ki ezt a napot. A direktórium tagjai nem tartózkodtak Sopronban; Kellner Sándor Brennbergbányán tartott gyűlést, Bors László, a direktórium többi tagjával ugyancsak a vidéket járta. A várkerületi felvonulás után a tüntető banda a Posta-palota melletti Pfeiffer-házban lévő párthelyiség elé érkezett. Letépték az ajtó melletti táblát,

betörték a pártház tölgyfa ajtaját és ablakait.²⁹⁽²⁹⁾ Közben a helyszínre érkezett a felriasztott vörös őrség, amely távozásra szólította fel a garázda ellenforradalmárokat. A részeg kulákok, köztük Kraxner Alajos kocsmáros, a Balfi utcai ellenforradalmi mozgolódások szervezője, Feichtinger Gyula és Prinner Lajos megtámadták a vörös katonákat, mire azok fegyverüket használták, sortüzet adtak a zavargókra. A zendülők soraiban kitört a pánik, s megfutottak. Három halottja és nyolc sebesültje volt a kuláktüntetésnek. A vezetőket letartóztatták. A tüntetés másnapján Kellner Sándor teljhatalmú politikai megbízott nyilatkozatot adott a Soproni Vörös Újságnak, amelyben többek között kijelentette, hogy „...akadtak egyes izgága alakok, akik berugtak, akadtak egyes részeg **108**felbujtók, a proletáriátus uralma ellen merészelték lázadást szítani és késsel, vasvillával a katonákra támadtak, szidták őket. Kijelentem, hogy ezek ellen a proletárdiktatúra teljes szigorával fogunk eljárni...”³⁰⁽³⁰⁾

Entzbruder Dezső katonai biztos április 6-án külön parancsban dicsérte meg az ellenforradalmi akciót leverő vörös katonákat: „Proletár katonák! Vasöklötökkel lecsaptatok az ellenforradalomra. Megmutattátok azt, hogy a vörös csapatok fegyelmezettsége, öntudatos érzése képes megvédelmezni a proletárdiktatúrát. – Irtóztunk a vérontástól, de kényszerítettek bennünket, hogy vállunkhoz emeljük a fegyvert. – És ezt megtesszük a jövőben is. Jaj annak, aki ellenünk szegül! – Elvtársaim! Cselekedetek hordereje nagyobb minden emberi cselekvésnél és ezt a proletáriátus sohasem fogja elfelejteni. – Éljen a proletárdiktatúra! – Éljen a világforradalom!”³¹⁽³¹⁾

Zsombor Gézát letartóztatták és Budapestre szállították, onnan azonban sikerült megszöknie.³²⁽³²⁾ A többi felbujtó felett a Soproni Forradalmi Törvényszék ítélezett. Töppler Iván ügyét még aznap, április 3-án este tárgyalta a forradalmi törvényszék.³³⁽³³⁾ Schöll Károlyt, aki társaival megtámadta Preidl Henrik vörös katonát, április 6-án állították a forradalmi törvényszék elé.³⁴⁽³⁴⁾ Kopstein Béla felett április 9-én mondott ítéletet a forradalmi törvényszék.³⁵⁽³⁵⁾

Április 6-án Fülesen Szemeliker Antal plébános irányításával ugyancsak nyílt ellenforradalmi akciót robbantottak ki. A soproni direktórium megbízottját, Váradi Hermann pulyai járási biztost, aki egy gyűlés megtartására érkezett Fülesre, megtámadták és inzultálták. A rend helyreállítására Gantner hadnagy vezetésével vörös őrség érkezett Sopronból. A vörös katonákat a felfegyverzett fülesi kulákok sortűzzel fogadták. A soproni vörös őrség viszonzta a tüzet, szétverte a kulákbandát és helyreállította a rendet. A kulákoknál tartott házkutatás során számos fegyvert találtak. Április 9-én a rendet helyreállító vörös osztagot, amely a fülesi Zichy-kastélyban állomásozott, újból megtámadták a kulákok. Az éjfél utáni órákban fegyveresen a kastélyra törtek, azonban a kapuban álló vörös őr észrevette őket és tüzet nyitott a támadókra. A lövöldözés zajára elősiető vörös katonák visszaverték a kuláktámadást. Közben újabb sortűz csattant fel a község melletti dombokról; ahonnan a plébános által segítségül hívott malomházi kulákok kíséreltek meg támadást a vörös katonák ellen. A soproni vörös őrség rajvonalba fejlődve, rohamot indított a dombok ellen és a malomházi ellenforradalmárokat kiverte állásaikból s szétszórta őket. A lázadás vezetőit letartóztatták. Jellemző, hogy az április 6-i tisztogatási művelet után Entzbruder Dezső katonai politikai megbízott a vezető szerepük miatt letartóztatott Szemeliker Antal fülesi, Windisch malomházi plébánosokat figyelmeztette, hogy tartózkodjanak a reakciós üzelmektől, majd mindkettőt szabadon bocsátotta.

Az április 9-i második támadás után kiszállt a községbe a Soproni Forradalmi Törvényszék. A tárgyaláson kiderült azután, hogy Szemeliker plébános a kuláklázadás előtt megkérdezte néhány szűkebb köréhez tartozó hívét, hogy kívánják-e a Forradalmi Kormányzó Tanács rendelkezései ellenére **109**is a hitoktatást? Amikor a megkérdezett kulákok igenlően válaszoltak, a plébános azt követelte, hogy „ha majd a vörös katonák kijönnek a faluba, védjék meg fegyveresen a személyét”. Április 9-én, a második támadás

alkalmával Szemeliker plébános Szedenik főtanító fiát küldte Malomházára segítségkérő üzenettel a kulákokhoz.

Az ellenforradalmi banda vezetői fölött a forradalmi törvényszék ítélték. [36\(36\)](#)

Az ellenforradalmárok az orgyilkosságtól sem riadtak vissza. Április 9-én Szilben egy kerítés mögül orvul lelőtték Pápai Pál vörös őrt. [37\(37\)](#)

Április 22-én a soproni direktórium ülésén Zsigmondi direktórium tag jelentésében beszámolt arról, hogy Fertőrákoson a püspöki palotában elrejtett fegyvereket találtak, amelyeket elkoboztak és Sopronba szállítottak. [38\(38\)](#)

Margitbányán május elején az a hazug rémhír terjedt el, hogy „az osztrák és francia csapatok bevonultak Sopronba és a megyébe”. A kulákok – a rémhír hatására – kitűzték a fehér zászlókat és fegyveresen támadtak a helyi direktóriumra. A soproni vörös őrség kivonuló szakasza állította helyre a rendet. Az ellenforradalmi akció vezetői – Pozsgai Mátyás uradalmi intéző, Kugler Sándor kulák és Fülöp Vilmos állomásfőnök – megszöktek, cinkostársaikat azonban elfogták és a forradalmi törvényszék ítélték felettük. [39\(39\)](#)

Általában a reakció megmozdulásait a helyi szervek még csírájában elfojtották. Sok községben pedig a dolgozók többsége nem adott hitelt a rémhíreknek, s maga jelentette a direktóriumnak a rémhírterjesztők mesterkedéseit.

Ez a néhány adat bizonyíték lehet arra, hogy a legképtelenebb rémhírek, a bécsi ellenforradalmi reakció futárainak mesterkedése mennyire megbolygatta a sopronkörnyéki reakciós elemek mérges hangyabolyát. Mindez nem volt véletlen, hanem tudatos munka és szerves része a bécsi ellenforradalmárok terveinek. A direktórium ébersége, a dolgozók nagy többségének, különösen a munkásoknak és szegényparasztoknak a hűsége, a vörös katonák szilárd határozottsága megakadályozta az ellenforradalmi reakció kísérleteit. Megakadályozta, de nem semmisítette meg a titokban megbújó ellenforradalmi erőket. Bécsből még mindig s egyre sűrűbben szivárogtak át magyar területre az ügynökök, fáradhatatlanul szállították az ellenforradalmi komité boszorkánykonyhájának bolondító főztjét és érlelték a nagyobb, szélesebb körű ellenforradalmi akciót.

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Koncsek László: A bécsi és Sopron megyei ellenforradalom kapcsolatai 1919-ben / III.

III.

A bécsi arisztokrata ellenforradalmi klikk a helyi akciók sorozatos kudarca után nagyobb szabású támadás megindítását határozta el. Siettették a cselekvésre a Magyar Tanácsköztársaságból érkező hírek is, amelyek a Tanácsköztársaság sikereiről, a tömegeknek az új rendszer iránt megnyilvánuló egyre nagyobb támogatásáról s lelkesedéséről szóltak. Hozzájárult ehhez a sietséghez az a tény is, hogy a győztes antant hatalmak vonakodtak az elismerés, de még inkább az anyagi támogatás dolgában. [110](#)A pénzre pedig nagy szükségük volt. A költséges életmód, a luxus-szállók borsos számlái, az örökösen pénzt kolduló hívek erőszakoskodása sürgette az „anyagi alap” előteremtését. Szükségük volt azonban erre az anyagi bázisra azért is, hogy valamibe egyáltalán belekezdhessenek, s eredményekkel a kezükben, követelők az antant hatalmáknál. Ezek a körülmények magyarázzák meg azt a kapkodó sietséget, amellyel május elején

gyors egymásutánban két akciót hajtott végre a bécsi arisztokrata reakció.

A bécsi ellenforradalmi komité beépült a Tanácsköztársaság bécsi követségébe is. A Monarchia közös katonai ügyeit felszámoló és rendező hivatalos katonai küldöttségnek vezetője Takách-Tolvaj gróf, akit még a polgári forradalom kormánya küldött Bécsbe, tisztjeivel együtt szívvel-lélekkel az ellenforradalom mellé állt. Ugyancsak a komité ügynöke volt Hajós követségi első titkár is, aki rendszeresen tájékoztatta az Ellenforradalmi Komité a Tanácsköztársaság bécsi követségének ügyeiről, valamint a különböző bizalmas anyagokról is. Április végén a Tanácsköztársaság kormánya 150 millió koronát küldött Bécsbe azzal a rendeltetéssel, hogy a követség rendezze abból Magyarország különböző külföldi kereskedelmi kötelezettségeit és az ország élelmezési nehézségeinek enyhítésére nagymennyiségű élelmiszert vásároljon. Hajós követségi titkár a nagy összegű pénzküldemény megérkezéséről azonnal tájékoztatta a bécsi magyar ellenforradalmi reakciót. Az arisztokrata klikk elhatározta, hogy a fehér-tisztek segítségével elrabolja a követségről ezt a pénzt és ezzel megteremtí az ellenforradalom anyagi alapját.

Május 3-áról 4-ére virradó éjjel Hajós követségi titkár behatolt Fenyő Andor követ lakásába, ahol a bőröndökbe zárt pénzüsszeget őrizték. A titkár kilopta onnan a bőröndöket, elvitte Batthyány Tivadar grófhhoz, majd annak utasítására átadta a Bethlen-Szmrecsányi csoportosulásnak. Ugyanakkor, hogy az üldözöket félrevezesse, hasonló bőröndökkel Svájc felé menekült. Hajós titkár akciójának támogatására ellenforradalmár tisztek egyidejűleg megrohanták a bécsi magyar követséget, megszállták azt és a diplomácia történetében eddig még soha sem tapasztalt rabló módszerrel segítették annak a nagyszegű pénznek az elrablását, amellyel egy ország nélküliözö népének akartak élelmiszert vásárolni, s ugyancsak az országon segítő kereskedelmi kötelezettségeket teljesíteni. Az ellenforradalmárok az időpont kiválasztásánál ügyeltek arra, hogy pontosan akkor hajtsák végre ezt a támadást, amikor a Tanácsköztársaság követei – Bolgár Elek és Fenyő Andor – Magyarországon tartózkodtak. A fehér-tisztek több napig tartották megszállva a követség épületét. Közben a követek is visszaérkeztek Magyarországról s ekkor a fehér-tisztek mindkettőjüket letartóztatták és a bécsi ferencrendi kolostorba hurcolták.⁴⁰⁽⁴⁰⁾

A bécsi Arbeiter Zeitung írja erről a gyalázatos rablótámadásról:

„...e hónap harmadikáról negyedikére virradó éjszaka a bécsi magyar követségi palotát megrohanták. A Tanácsköztársaság követeit elcipelték és a Franciskánus kolostor szerzetesei különös előzékenységgel vették át ¹¹¹a rablók által foglyul ejtett magyar követeket, a rablók maguk pedig ezt a kedvező alkalmat nem mulasztották el, hogy a magyar állam 150 millióját el ne emeljék”.⁴¹⁽⁴¹⁾ „...a résztvevők és felbujtók azok a magyar reakciók voltak, akik a magyar nemzetet a világháborúba belekergették”.⁴²⁽⁴²⁾

Nagy volt a felháborodás – legalább is színleg – Bécsben. Az osztrák rendőrség nagy garral nyomozást indított, de a látszat-nyomozásnak nem volt semmi eredménye. A tettes „ismeretlen” maradt. Bolgár és Fenyő követeket kiszabadították a ferencrendi kolostorból, az antant hatalmak megbizottai pedig egymás után nyilatkoztak, hogy nincs részük a rablásban és tudomásuk sem volt a támadásról. A nyilatkozók között még a pápai követ is megszólalt megbizottja útján. Novák István eperjesi püspök a pápai nuncius nevében a Neue Freie Presseben adott nyilatkozatot, amely szerint az a hír, hogy a magyar követség épületéből eltűnt milliós összeget a pápai nuncius székházába vitték volna, teljesen alaptalan.⁴³⁽⁴³⁾

Az Ellenforradalmi Komité köreiben nagy volt a diadalmámor. Megvolt az ellenforradalom költsége, most már kezdetnek valamit. A Schönborn-palotában és a Sacher-szállóban, a bécsi reakció két fellegvárában részeg arisztokraták, politikusok, fehér-tisztek ülték a győzelmi tort. Nem maradtak el természetesen a fenekedő nyilatkozatok sem. Ezekben a nyilatkozatokban egyre gyakrabban szerepeltek a Sopronnal

kapcsolatos nyílt utalások. Lázár Miklós, az Ellenforradalmi Komité félhivatalos „sajtófőnöke” nyilatkozatot adott, amelyben félreérthetetlenül „ama reménységének adott kifejezést, hogy rövidesen sikerülni fog az ellenforradalmi Kormányt Sopronban hivatalosan proklamálni...”⁴⁴⁽⁴⁴⁾

Hamarosan azonban lecsendesedett a diadalmámor. Ellenforradalmár körökben az a hír terjedt el, hogy az antant nemsokára hivatalosan is elismeri a magyar Tanácsköztársaság kormányát. Ez a hír lelohasztotta a diadalmámort és pánikot robbantott ki a politikusok között. Fokozta a félelmet több, április folyamán az antant részéről megnyilvánult diplomáciai aktus is. Balfour angol külügyi államtitkár táviratot váltott Kun Bélával a magyarországi angol állampolgárok ügyében. Smuts tábornok a párizsi békekonferencia megbízásából ugyancsak Kun Bélával tárgyalásokat folytatott Budapesten a demarkációs vonalak ügyében. A bécsi Ellenforradalmi Komité köreiben ez a látogatás különösen nagy nyugtalanságot keltett, mert Smuts tábornok budapesti tapasztalatairól és Kun Bélával folytatott tanácskozásairól kedvező nyilatkozatot tett, s abban többek között kijelentette, hogy „a bolsevizmus távolról sem az, aminek a polgári sajtó, főleg az angol polgári sajtó feltünteti”.⁴⁵⁽⁴⁵⁾ De fokozta az ellenforradalmi körök félelmét az is, hogy Német-Ausztria hivatalosan is elismerte a Magyar Tanácsköztársaságot és a két ország – kölcsönösen – megteremtette a diplomáciai kapcsolatot. A Magyar Tanácsköztársaság két követet is küldött Bécsbe: Bolgár Eleket a politikai s Fenyő Andort a gazdasági ügyek intézésére. A két követ a Bank Gasse-i Magyar Házban rendezte be a Tanácsköztársaság követségét.⁴⁶⁽⁴⁶⁾

112A diplomáciai helyzet, a nyugtalanító hírek cselekvésre sarkallták a bécsi reakciót, elhatározták: sürgősen cselekszenek, különben elvesztik lábuk alól a talajt. Ezért nem vártak sokáig és a Bank Gasse-i merénylet után alig néhány nappal már ismét akcióba léptek. Kapóra jött nekik a készülő, erjedő csornai ellenforradalmi akció, amelyet – az Ellenforradalmi Komité elgondolásai és utasításai szerint – megbízottjuk, Arndt János tüzérszázados készített elő. Elhatározták, hogy „a csornai ellenforradalmárok megsegítése” ürügyével támadást indítanak Ausztria területéről Sopron ellen, s most már haladéktalanul megvalósítják a Sopronnal kapcsolatos terveket.

A csornai reakció vezetője és szervezője, Arndt János százados szoros kapcsolatot tartott a bécsi ellenforradalmárokkal. Mindenről tájékoztatta őket, maga is gyakran átszökött Bécsbe „tárgyalni”.⁴⁷⁽⁴⁷⁾ Az Ellenforradalmi Komité tehát elhatározta a fegyveres akciót. Ebben az időben a katonai szervezés irányítását az osztrák Wild vezérkari százados ragadta magához.⁴⁸⁽⁴⁸⁾ Az ő elnöklete alatt tartották meg a tanácskozásokat Sigray gróf lakásán, amelyen megjelentek az összes politikusok, katonai vezetők, informátorok és szervezők, valamint a csornai felkelést irányító Arndt János is.

Kerecseny János idézett művében részletesen leírja a megbeszélést:

„...Patakokban ömlött az eső, villámlott kegyetlenül, kihalt az éjjeli Bécs, mikor éjjél felé Sigray gróf lakásán összegyűltek Sigray, Szmrecsányi, Bánó őrnagy, Pallavicini, Wild százados, Vidale ezredes,⁴⁹⁽⁴⁹⁾ Arndt százados, Pálffy gróf százados, Heffty főhadnagy és Marton Béla főhadnagy, hogy megbeszéljék és kitervezzék a támadást. Itt a belügyminiszternek kiszemelt Szmrecsányi György tudomására hozta a felkelést szervezőknek, hogy az antant már nemsokára elismeri a Tanácsköztársaság kormányát, tehát itt az idő a cselekvésre, hogy a komité tudomást adhasson magáról... Így azután a politikusok elhatározták és kifőzték, a katonai vezetők pedig megtervezték a háborút, amely Bruck–Királyhidáról kiinduló és egy Sopron irányában folytatódó támadással venné kezdetét, mellyel egyazon időben Csornán is kiüt a tűz és fellángol az ellenforradalom. A csornai ellenforradalom vezetésére Arndt százados és Geöcze kaptak megbízást, Bánó őrnagy a brucki támadás parancsnoka lett, míg az osztrák Vidale ezredes a soproni

vonalszakaszt kapta feladatául...”[50\(50\)](#)

Az éjféli összeesküvés azonban nem maradt titokban, mert az egyszerű osztrák emberek a Tanácsköztársasággal éreztek. Megvetették és lenézték a léhűtő ellenforradalmi kalandorokat. Minden lépésükről – és ez is jellemzője volt ezeknek a napoknak – értesítették s tájékoztatták a Tanácsköztársaság bécsi szerveit. Az ellenforradalmi memoár-irodalom gyakran panaszkolt, hogy semmit sem sikerült titokban tartani, mert a Tanácsköztársaság szervei mindent előbb tudtak, mint maguk az érdekeltek. Ebben az esetben [113](#) is azok az osztrák dolgozók, akik az ellenforradalmárok terveit megismerték – s a szervezkedés során módjuk volt megismerni, hiszen osztrákokat is be akartak vonni ezekbe a tervekbe – nemcsak megtagadták a részvételt azokban, hanem azonnal tájékoztatták ezekről a készülő tervekről a Tanácsköztársaság bécsi szerveit. Így azután, amikor sor került az akció lebonyolítására, a magyar határon készenlétben várták a vörös katonák a fehértiszteket és alapos leckét adtak nekik.

Az ellenforradalmi emigráció lelkes volt, amíg csupán a tervezgetésről és frázisokról volt szó, amikor azonban tettekre került a sor, jelentős mértékben megcsökkent a lelkesedés. Az Ellenforradalmi Komité alig tudott résztvevőket szerezni a fegyveres akcióra. Ezt árulják el azok az újsághirdetések, amelyek az apróhirdetés rovatban toboroztak vállalkozókat a „háborúra”. Ezeket a próbálkozásokat is leleplezte az osztrák dolgozók szolidaritása. Követelésükre a rendőrség is kénytelen-kelletlen beavatkozott s betiltotta a „toborzó irodák” működését. Május elején a bécsi Neue Freie Presse és a Neues Wiener Tagblatt közölt több ízben hirdetéseket, amelyekben „rendes és jó megjelenésű urakat” kerestek egy „vállalkozáshoz”. Több száz tiszt jelent meg a hirdetésre. A jelentkezőket szigorúan megvizsgálták és csak néhány „rendkívül bizalomgerjesztő embert”, aki „becsület szóval titoktartást fogadott”, avattak be a dologba. Ezeknek azt mondták, hogy csapatot szerveznek Magyarország ellen.[51\(51\)](#) A Bécsben megjelenő Abend című lap közli, hogy az osztrák rendőrség bezáratta a Habermann-féle toborzó irodát. Az irodának az volt a célja, hogy a Magyar Tanácsköztársaság ellen harcolni kész magyar állampolgárokat toborozzon. A rendőrség lefoglalt 18 hadianyaggal megrakott autót is, amelyeket a magyar ellenforradalmárok szolgálatába akartak állítani.[52\(52\)](#)

A terv megvolt, minden elő volt készítve, megkezdődhetett a támadás.

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Konksek László: A bécsi és Sopron megyei ellenforradalom kapcsolatai 1919-ben / IV.

IV.

Május 5-én és 6-án mozgósították a bécsi ellenforradalmár tiszteket és felkészítették őket a fegyveres akcióra. Bánó őrnagy, a brucki támadás parancsnoka tájékoztatta őket a „feladatokról”, majd megszervezték a tisztek elszállítását. Tervük az volt, hogy éjszaka a brucki vasúti hídon keresztül behatolnak Királyhidára, rajtaütésszerűen megtámadják a vörös őrseget, elfoglalják a községet és folytatják az előnyomulást Sopron irányában. A határon titokban akartak átjutni. Elképzelésük szerint egy osztrák mozdony vitte volna át a fehér-tisztek egy kisebb csoportját, amelynek az volt a feladata, hogy erről a „hídfőről” biztosítsák a többiek zavartalan átkelését. A terv azonban megbukott. Az osztrák vasutasok nem voltak hajlandók az ellenforradalmárokat átcsempészni, minden vesztegetési kísérletet visszautasítottak, a királyhidai vörös őrseget pedig azonnal értesítették a tervezett akcióról.

Május 6-án este az ellenforradalmár tisztek egy része az esti, menetrendszerinti munkásvonattal Bruckba

utazott.⁵³⁽⁵³⁾ A másik csoportot május 7-én éjjel tíz bérelt gépkocsin szállították ki. Valamennyiüket a Franz ¹¹⁴Ferdinand szállóban helyezték el. Egyelőre tanácskoztak, „...természetesen bor mellett. Az egész társaság erősen be volt szeszelve, amiben az öreg határrendőrfőtanácsos, Koharits Ferenc vezetett... az egész másnapot ivással, kártyázással töltötték el...”⁵⁴⁽⁵⁴⁾ „...Szánalmasabb társaságot nem lehetett elképzelni, mint azt az alaposan boros kis hadsereget, amely elhatározta, hogy honfoglalást csinál”.⁵⁵⁽⁵⁵⁾

Május 8-án éjjel kezdődött meg a támadás. Csúnya, kellemetlen májusi éjszaka volt, patakokban ömlött az eső, mintha vödörből öntötték volna. Az ellenforradalmár tisztek – akik még úgy tudták, hogy a vasúti töltésen várja őket az az osztrák szerelvény, amely minden kockázat nélkül becsempészi csoportjukat Királyhidára – a vasúti töltésre lopakodtak. Hiába vártak, a mozdony és a szerelvény nem jött. A tisztek ezután megkezdték az előnyomulást a Lajta-híd felé. Amikor a híd közelébe értek, sortűz fogadta őket. A vörös őrség várta a támadást, s teljes készenlétben verte vissza az ellenforradalmárok akcióját. Szakadatlanul pattogtak a vörös őrség sortüzei, megszólaltak a gépfegyverek is. A fehér-tisztek fejvesztetten menekültek vissza és az állandóan záporozó sortűz elől a síneken veszteglő üres vagonokba bújtak. A magyar vörös őrség azonban pillanatig sem hagyott nyugtot a menekülő ellenforradalmároknak. Hamarosan kigyúlt egy fényszóró is és csóvája kutatva járt a földön, megvilágítva a menekülő fehér-tiszteket és politikusokat.

„...Megkezdődött a rendetlen visszavonulás – írja visszaemlékezéseiben Kerecseny János. – Ijedt politikusok futkostak ész-vesztetten össze-vissza, vagy felrohantak, bemásztak – ki hogyan tudott – a nyitott marhavagonok belsejébe. Szmracsányi sehogy sem állta a tüzelést, szintén egy ilyen vagonba akart menekülni. De testes ember lévén, többször már visszacsúszott, mire én és Begyáts azután segítségére siettünk és betoltuk a marhavagon ajtaján. Közvetlenül a fejünk felett ebben a pillanatban vágta át egy golyó a vagon oldalát. Az emberek leugráltak a töltésről, voltak, akik a töltés melletti tavon gázoltak keresztül, hogy megmenekedjenek...”⁵⁶⁽⁵⁶⁾

Fejvesztetten menekültek az ellenforradalmárok. A kudarcba fulladt ellenforradalmi kísérlet vert serege kétségbeesve futott vissza Bruck felé. A királyhidai vörös őrség fényszórója messzire elkísérte a szánalmas futást.

A fegyverzajra hamarosan megérkeztek az osztrák népőrség alakulatai is és a szuronyos Volkswehrek végül is letartóztatták a szétzilált ellenforradalmi bandát. Az osztrák népőrség a brucki Volkswehr-laktanyába szállította a félelemtől megdermedt „sereget”, az összeázott, megcsappant kedvű tiszteket, az ijedt, gyámoltalan mágnásokat, a lúdbőrös politikusokat, akik néhány órája még fenekedve indultak a „honfoglalásra”.

Május 9-én délután, az osztrák kormány hozzájárulásával, valamennyit szabadon engedték. A bécsi rendőrség tartott ugyan egy formális kihallgatást, de végeredményben az egész ügyet igyekeztek elsimítani.

A Wiener Neustadt – Sopron vonalon hasonló puccsot terveztek. A felvonuló fehér-tiszteket azonban az osztrák népőrség, mielőtt még a határra érkeztek volna, már feltartóztatta és Bécsbe szállította.⁵⁷⁽⁵⁷⁾

Így végződött a bécsi Ellenforradalmi Komité külföldről tervezett és ¹¹⁵Sopron elfoglalására irányuló akciója. A vörös őrség ébersége, határozott és bátor fellépése eleve kudarcra ítélte az ellenforradalmárok terveit. Az egyszerű osztrák emberek együttérzése, a Tanácsköztársasághoz húzó szíve, állandó tájékoztatása is jelentős mértékben hozzájárult a brucki győzelemhez.

Figyelemre méltó jelenség, hogy a brucki letartóztatott ellenforradalmárok kiszabadításánál Sigray gróf –

aki Bécsben meghúzódva várta a brucki puccs kimenetelét – és Ashmead Bartlett angol újságíró jártak közbe az osztrák hivatalos szerveknél. Ashmead Bartlett neve gyakran felbukkant a bécsi ellenforradalmárok üzelmeiben. Angol újságíró volt és bevallása szerint „királyi százados”. Gyakran résztvett a komité tanácskozásain, jelen volt a Tanácsköztársaság bécsi követségének megtámadásánál és a milliók elrablásánál, sőt a fegyveres brucki akció megszervezésénél is. Néhány év múlva, angol nyelven kiadott emlékiratában az Ellenforradalmi Komité irányítójának vallja magát. Ashmead Bartlett szerepének érdekes részletei azonban azok a megállapodások, amelyeket az Ellenforradalmi Komité megbízottai kötöttek az angol újságíróval. Két írásbeli megállapodásról van szó. Az egyik megállapodást Pallavicini örgróf lakásán szövegezték meg, Bécsben, április 28-án. A megállapodást Sigray gróf, Bethlen gróf, Szmrecsányi, Batthyány gróf, Pallavicini örgróf és Teleki gróf írták alá. Ebben kötelezték magukat, hogy az angol újságírónak tíz százalék jutalékot fizetnek ki minden olyan összeg után, amelyet az ő közvetítésével egy magyarországi kormány alakításának céljaira, támogatására kapnak.

A másik megállapodást ugyancsak Pallavicini örgróf bécsi lakásán írták alá április 30-án, s az előbbivel együtt átadták az angol újságírónak. Ebben a megállapodásban, amelyet az elsőhöz hasonlóan Pallavicini örgróf, Batthyány gróf, Bethlen gróf, Teleki gróf és Szmrecsányi írtak alá, kötelezték magukat, hogy ha uralomra jutnak Magyarországon, hatmillió svájci frankot fizetnek ki az ellenforradalomnak nyújtott segítségért. Mindkét megállapodás Ashmead Bartlettnek intézett levél formájában készült el, s így is nyújtották át neki.[58\(58\)](#)

Még egy utóhangja volt a kudarcba fulladt brucki puccsnak. Május 10-én a bécsi Staats Korrespondenz közleményt adott ki, amelyben megírja, hogy az osztrák belügyi hivatal egész hosszúságában lezárja az osztrák-magyar határt, tekintettel a Német-Ausztria területéről Magyarország ellen intézett puccskísérletekre. „Német-Ausztria nem lehet bázisa a szomszéd állam ellen elkövetett merényleteknek. A határzár kétségtelenül biztosítani fogja Német-Ausztria teljes semlegességét”.[59\(59\)](#)

Ausztria hivatalos szervei is kénytelenek voltak intézkedni, mert a nyílt katonai agresszió, a letgadhatatlan tűzharc – kompromittálta őket. Ezzel a bécsi Ellenforradalmi Komité külföldről szervezett katonai akciói lehetetlenné váltak.

(Folytatása következik.)

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Gyulay Zoltán: Az iváni „légkőeső” 1841-ben

116 Gyulay Zoltán: Az iváni „légkőeső” 1841-ben

A soproni Állami Levéltárban őrzött „Böngészet Sopron Megye Isméréthez Drinóczy György csornai kánonok által 1830–1847” című kéziratos krónikában Iván községről ez olvasható: „1841 Aug 10^{ke} éjtszakáján itt olly légkő esett millyenre eddig a természet tudomány története nem emlékezik. Ezen alkalommal csöndes idő és nagy setéség volt ’s hirtelen erős záporként esett a kő borsónyi nagyságú de mákszemnyi is. Állványukra nézve minden eddigi légkőtül különbözök valának e kövek igen hasonlók ama vasérchez melly Bohn-ércz név alatt ismérétes. Nem igen kemény alakjok többnyire gömböleg. Legtöbbnyire vas savisag (oxidul), vassavisi (oxid) és oxidhidrát részbul állnak mellyhez kevés kova, agyagföld és mangán is van vegyülve. Ezen légi kövek hullását nem kísérték olly jelenetek mint közönségesen szoktak, semmi tűzi jelenet nem látszott a levegőben. Vizsgálatot vetek ezen tünemény fölött

a Cs. kir. Udvari Kamara és az Ásvány gyűjteményi Őrség Bécsi küldöttjei Doctor Bader Jakab és Bader András urak. Rajner Cs. kir. főherceg is Haller János Flórián orvos tanárt küldé vizsgálat végett ki vegytanilag megvizsgálván a kövecskét Eisenoxid vagy is vassavat hydrattal vegyest talált benne”.¹⁽⁶⁰⁾

Mint Csatkai Endre írja rövid megemlékezésében a rendkívüli esemény századik évfordulóján: Iván község e légkőesőjével, a neves tudós báró Reichenbach Károly révén, pár hétre magára vonta a tudományos világ érdeklődését.²⁽⁶¹⁾

Reichenbach Károly (1788–1869) hírneves német vegyész, a paraffin és a kreoatot felfedezője, régebben földbirtokos és nagyiparos, több kohó és iparvállalat tulajdonosa, 1839-től a Bécs melletti Reisenbergben (máskép Cobenzl) él és selyemtenyészéssel és a természettudományokkal foglalkozik. Kiváló meteorit szakértő is egyben: a meteoritekről 13 tanulmányt ír. Arról, hogy mi módon kerül közel az Iváni légkőesőhöz, Széchenyi naplójából tájékozódhatunk.³⁽⁶²⁾

Széchenyi ezekben az esztendőekben kora tavasztól késő ősziig Cenkent tartózkodik üdülés céljából. 1841 tavaszán két alkotása közeledik a befejezéshez: a Sopron-Vasi Szederregylet és a pesti József-hengermalom, de ezek sorsán kívül Széchenyit ekkor már egy pestvidéki vasmű létesítésének a gondolata foglalkoztatja. A „Szederka” július 14-én végleg megalakul, a pesti gőzmalom szeptember 14-én megindul, a vasmű pedig még csak terv. Széchenyi Reichenbachot, aki mindhárom kérdésben kiváló szakértő, első ízben 1841 május 26-án keresi fel Reisenbergben és megállapodik vele abban, hogy előbb Cenkent és Horpácson a selyemtenyészés, majd Pesten a vasmű dolgában együtt körülnézzenek. Augusztus 10-én, az iváni légkőesés napján ¹¹⁷Széchenyi ismét Bécsben van. Másnap Reichenbachkal együtt Cenkre utazik, ahol Reichenbach két napot tölt. Ekkor még nem hall az iváni eseményről, mert ha hallott volna, jól tudva mily ritka a meteorit hullás, a szomszédban lévén nem mulasztotta volna el azt megtekinteni. Széchenyi ekkor már a pestvidéki vasgyár alapítására kíván vele szövetkezni: „Ich trage ihm quasi eine Allianz in Hinsicht der Steinkohlen und Eisenwerke bei Pesth an” – írja naplójában. Szeptember 22-én találkoznak Pesten, ahol Reichenbach megtekinti a gőzmalomot és tanulmányozza a pestvidéki szénlelőhelyeket, majd 28-án Cenkre utaznak. Reichenbach most már az iváni légkőeső tanulmányozására megy Cenkre, miután annak mintadarabjait a bécsi K. K. Hof-Mineralienkabinetben már látta, ahová azokat az Ivánnal határos Simaházán birtokos gróf Festetich László, Széchenyi unokatestvére küldte ajándékba.

Reichenbach Széchenyivel szeptember 29-én járja be az iváni határt: „Mit Reichenbach nach Ivány – wegen den Meteor Steinen” olvassuk Széchenyi naplójában. Reichenbach a látottakon annyira fellelkesül, hogy Bécsbe visszatérve, október 2-án a következő levelet írja Pogendorffnak, a legtekintélyesebb német tudományos folyóirat, az Annalen der Physik und Chemie szerkesztőjének: „Gestern kam ich aus Ungarn zurück, von wo ich eine interessante Neuigkeit mitbringe: – eine ganze Tasche voll, nicht Meteorsteine, sondern Meteorsteinchen, klein wie Erbsen, Hirse und Mohnkörner. Südöstlich vom Neusiedlersee ist ein wirklicher Regen von kleinen Steinchen, zu vielen Millionen, niedergegangen, und hat sich über mehrere Quadratmeilen verbreitet. Ich habe diess Ereigniss an Ort und Stelle, zu Iwan, genau geprüft, und ausser Zweifel gefunden. Die Steinchen gleichen sehr dem Bohnerze, und sind von den bisherigen Meteorsteinen gänzlich verschieden. Das ganze Ereigniss trat unter durchaus veränderten Umständen auf, und hatte keine Aehnlichkeit mit den bisher beobachteten. Aerolithenfällen. Aber eben dadurch wird es überaus merkwürdig. Ein genauer Bericht darüber soll in Kurzem folgen.”⁴⁽⁶³⁾

Reichenbach az iváni légkőesőt a Wiener Zeitung október 6-i 276. számában írja le részletesen és ezzel a hír szétterjed a napilapokban, október 20-án és 21-én átveszi az Allgemeine Augsburger Zeitung, végre a

hír „hazakerül” és november 1-én a pozsonyi Hírnök közli.

Közben a bécsi udvari ásványgyűjteményben befejezik az iváni légkövek vizsgálatát, melyekből Baader Jakab bécsi orvos és ásványkereskedő az iváni iskolásgyerekekkel mintegy 45 kg-nyit gyűjtet össze. A bécsi gyűjtemény adjunktusa, Rumler Károly az iváni légköveket határozottan földi eredetű, a talajban nőtt babércnek minősíti, melyeket egy rendkívüli erejű vihar forgószele, légtölcserei ragadtak a magasba a felső talajréteggel együtt. Schreibers, a bécsi udvari természettudományi gyűjtemény igazgatója, maga is kiváló meteoritszakértő, Berlinbe is küld a légkövekből, ahol azokban Ehrenberg professzor – amint erről a berlini királyi akadémia előtt is beszámol – finom növénymaradványokat talál, ami földi eredetüket kétségtelenné teszi.

Reichenbach azonban e vélemények ellenére is kitart a légkövek kozmikus eredete mellett, egyrészt a jelenség rendkívüli méretei alapján – becslése szerint 350 milliárd szemecske hullott mintegy 19 600 tonna összsúlyban egy 10 km²-t meghaladó nagyságú területre – másrészt pedig [118](#) azért is, mert orosz barátai ajándékként gyűjteményében ugyanilyen légköveket őriz, melyek 1829-ben az oláhországi Olesny mellett, az akkor folyt orosz-török háború egyik ütközete alatt, a katonák csákóit keményen kopogtatva hullottak. Reichenbach az iváni légkövesöt – mint Ehrenberg írja: tudományos entuziazmussal – határozottan egész sor asztronómiai, geológiai és fizikai jelenség kiindulópontjának tartja és azt hangoztatja, hogy a Föld felépítésében a vulkáni, plutói és neptuni kőzetek mellett a „jovikus” kőzetek is jelentős szerepet játszanak.

A vita Reichenbach és a Hof-Mineralienkabinett között egyre élesedik. A jelenség tisztázása érdekében Széchenyi István testvére, az Ivánban birtokos gróf Széchenyi Pál, akinek a földjére a légköveső hullott, október 18-án kihallgattatja a jelenség tanúit. Az erről felvett jegyzőkönyv, mely ma is a friss élmény erejével hat, a következőképp hangzik⁵⁽⁶⁴⁾:

„Rendkívüli események, hogy az utókornak elfogadását igényelhessék, s hitelt érdemljenek, szoros vizsgálat alá veendő, még pedig azon időben, s azon helyen hol azok feltűnteknek állítanak. Annakokáért mi alolirttak ugyan egy természeti rendkívüli tüneménynek, vagy is alig elmozdítható kő, vagy meteorit esőnek, melly folyó évi Kisaszony hó 10-én estvéli kilencz és tíz óra közt I. Ns. Sopron Vármegyei Répczemelléki Járásban, különösen Iván mezővárosnak igen terjedelmes határában esvén, nagy figyelmet gerjesztett; megvizsgálására, s a tapasztaltaknak hiteles feljegyzésére a helybéli Uradalom, vagy is Méltóságos Sárvári felső vidéki Gróf Széchenyi Pál ur, csász. s kir. Kamarás ő nagysága által megkéretvén a helyszínére, az alább feljegyzendő napon, s esztendőben ki mentünk, s a kihalgatandókat figyelemmel kihalgatván, és minden helyeket, hol még e csodás esőnek maradványai láthatók, saját szemünkkel megvizsgálván, hallomásunkat, s tulajdon tapasztalásunkat T. Tatay János Sopron Megyei Tábla Bíró, s a Szép művek és Bölcselkedés Doctora, s Német Lövői Megyés Pap, T. felső Eőri Paál János Táblabíró és Uradalmi rendes Ügyvéd, Németh Károly Uradalmi Ispány, és Löschner Antal Uradalmi Erdőmester Uraknak jelenlétükben feljegyezve; az illyesekbe okulható, vagy gyönyörködő késő kornak hitelesen átadjuk:

Legelőször is a Mező Városi Előljárók: Vámosy György Bíró, Ágh János öreg Esküdt, Boros György Esküdt általunk az esőt megelőző léghőmérsékletéről, s az napi idő változásról, s annak észrevehető minden körülállásairól kikérdeztetvén, egyhangulag nyilvánítták, hogy az esőt megelőző részeiben August. 10-nek rendkívüli hőség fonnyasztotta minden veteményeket, s délig a legtisztább, s szélcsendes nap volt: csak délután mintegy két óra tájban kezdte a szél lengedezni, melly lépcsőnként növekedvén, öt hat óra tájban dühös orkánná fajult. Melly ugyan azon uradalom tőszomszédságában Ujkéri s N. Lövői határookban, a szénával, és mag bükkönnyel terhelt nagy béres szekereket álló helyeikben, mint kis kalangyákat felforgatá:

a' mint ezt az Ujkéri és N. Lövői Tiszt urak előttünk kijelentették, 's a' levegőt annyira meg hűvesíté, hogy kinek téli ruhája kezénél volt, igen szivesen felölté.

Az eső csak szemetölve kezdődék szünetnélküli villámlás közt, de a' dörgés kevésbé rémitő, 's csak morgó volt, 's ekkor esett ama ritka eső, mellynek láthatása sokakat ide csődített, többek közt mint értettük Méltóságos Gróf Széchényi István Ő Nagyságát, 's ennek társaságában ama híres chemicus, s technolog Reichenbach bárót, kiis egyedül maga tapasztalásának hiendő, a' hely színén, még pedig több, 's különböző irányban kimenvén, saját ujjaival kapargatá a' kőesőt: sőt minden kétség eltávolítására 119 tulajdon kezüleg felkapálta a földet, ki tudandó ha valyon nem az itteni földnek különös vegyületéből a' záporosó által kimosott aprólékos kőmorzsa e a' hiresztelt eső.

Kikérdezé ő személyesen azon tengeri (kukoricza) Pásztort Horváth József szabadságos katonát, ki az esőt kalapjába felfogva másnap reggel az ide érkező Uradalmi Ispány Németh Károly, és Erdőmester Löschner Antal Uraknak megmutatá, 's kik egy részét a' felfogott esőnek magokhoz vévén, a' körüllevő földszinét azon nemü esőmaradvánnyal behintve tapasztalván, magok is szedegettek, 's a' tengeri szárnak finomra hasogatott leveleit, 's itt ott a' tök leveleket, ugy a' kertek alatt lévő káposzták átluggatott leveleit is szoroson megvizsgálván igen sűrűn, 's nagy mennyiségben, 's az egész 14 ezer holdra terjedő határnak széltiben hosszában esettnek tapasztalák, úgy hogy több száz mérőre valót leheté szedni akkor, ha valaki magát a' szedésre határozza.

Mi is kikérdezvén a' fellebb is megnevezett Horváth József tengeri pásztort, különösen az iránt miként vette légyen estvéli szürkületben az egyébiránt is a' földszinétől alig megkülömböztethető barna esőt észre; azt felelé: hogy a' nagy szél, 's hideg ellen kunyhójába vonult ugyan, de az eső hosszabban tartván kifordult, 's ekkor arczát, 's kezeit élesen sértegeté, 's jeget gyanitva (melly az idén igen gyakori csapás volt e' vidéken) a' földre nézett, hogy majd fehérsége által a' jeget kiismerheti; ezt azonban nem látván, kunyhójába vissza tért, 's kalapját tartva ki, abban fogá fel a' gyanus esőt, 's mintegy öszvemaroknyi apró kövecseket talála abban reggel: „sezekből adott mutatóul Reichenbach bárónak, 's Tatay János N. Lövői plébánusnak is, kiis September 6-án tartott Megyei közgyűlésünkön a' Ns Vármegye TT. Rendinek bémutatta. 'S a' mint előttünk jelenté már előbb Aug 18-án a' Magyar Tud. Academia Titoknokát T. Schedel Ferencz orv. Dr. urat is tudósítá azon ígérettel, hogy mihelyest alkalom leend egy iczére valót legalább is az Academia számára küldeni fog.

Kihalgattatott Tóth József helybéli Csikós is, ki a' szélvész eső alkalmával is a' község erdőjében lócsordájával kintanyáztván, másnap reggel a' többször megnevezett kukoricza pásztorhoz járulván kérdezé, ha észre vette e micsoda sörétes esett légyen a' múlt estve, 's megmutatá a' kőesőtől megpacskolt, 's felduzzadt kezefejét. Szinte általunk kihalgatott if. Kiss János is, ki a' lócsordából a' határ keleti részéről lovait haza vezette, s' jobb oldalán (mivel az eső északról délnek esett) különösen nem annyira védet jobbik felén a' kőeső súlyát érzékenyen tapasztalá, de a' mi több, gatyá szára csizmájában letolva lévén (az itteni szokás szerint) a' csizma szárában béesett öt, 6. darab kőesőt kezeinkbe átadá mellyet oda haza levetközvéen csizmájából kirázott, s' elmondá: miképpen egyébiránt az idő viszontagságától megkeményedett testét az eső csipkedé; de se ideje, sem kedve nem lévén a' vizsgálódásra csak haza sietett. Kérdeztünk többmásokat is, s' az általunk feljegyzetteket mindannyian erősítették.

De kimenvén 's a' terjedelmes határnak nagyobb részét bejárva, noha az óta (már két holnapok után) a' gyakori esőzések miatt még jobban a' földben tapadtak a' kövecskék, mint tulajdon súly által, nagyobb 's apró marha kinlegelvén lábaival gázolá a' földet; mégis saját kezünkkel számos illy kövecskéket szedegeténk, a' már eddig szedettekkel összehasonlítva azonosoknak tapasztalánk: Nagyságra változatosan,

p o: mint a csikós mondá: legkisebb nemű fürj srétről kezdve nagyobb nemű puska golyó nagyságig. Színre mind sötét barna; majdnem olasz borshoz hasonló, kökemény, a' legjobb fogakkal is alig felharapható: bellől némelyik lyukas, de többnyire 120nem: 's bellől mind éget, 's szén forma, minden íz, és szag nélkül. Reichenbach báró, Baader Jakab Andr. Orv. Dr. úgy szinte Heller János Flórián Orv. és Chem. Dr. mint ő csász. 's királyi Fő Herczégének Olaszország Alkirályának Reiner ő Fenségének küldöttje e' csoda esőnek szedetése, 's megvizsgálása végett ide jövén Bécsből mint értettük, általlában vegytani mütételek után Vas Oxyd hydratnak (Eisen Oxyd hydrat) lenni mondák alkotó részeit.

Mellyről adjuk öt eredeti példányban saját kezünkkel aláírtt, 's élő pecsétünkkel megerősített bizonyító Levelünket.

Iván Krisztus születése után Ezernyolcszáz negyvenegyedik évi Mindszenthava Tizennyolcadikán.

PH. Csontos István I. N. Sopron Vrgynek Szolga Bírāja.

PH. Sággy Dániel ugyanazon T. N. Megye Esküttje.”

Rumler október 28-án küldi el Poggendorffnak az iváni légkövek vizsgálatáról szóló tanulmányát, amit Poggendorff Ehrenberg berlini akadémiai beszámolójával együtt közöl⁶⁽⁶⁵⁾. A tudományos vitát a napilapokban is lezárni kívánva, a Wiener Zeitung október 30-i 300. számában Anonymus aláírással feltehetően Rumler tollából közöl egy cikket, amely leírja, hogy Reichenbach tévedett. Ez a lapban válasz-viszontválasz lavinát indít, melynek végén Anonymus közli, hogy a Hof-Mineralienkabinettben egy kiállítást állítottak össze, melyen bárki érdeklődő megtekintheti az iváni légkövek mellett az azokkal teljesen megegyező, különféle lelőhelyekről származó babérceket, ami minden további vitát fölöslegessé tesz. Sőt legvégül a Hof-Mineralienkabinett kérésére Széchenyi Pál az iváni határban egy légköverte hároméves löheretábla talajából egészben kiemeltet egy köblábnyt, amiből Bécsben minden kétséget kizáróan megállapítják, hogy az egész vastagságában babérc tartalmú. Az iváni csoda tehát három hónapig tartott.⁷⁽⁶⁶⁾

A Tatay János lövői plébános által a Magyar Tudományos Akadémiának küldött iváni légköveknek csak a kísérő levelét őrzi az Akadémia kéziratára, a légköveknek a Nemzeti Múzeumban sincs nyoma. A soproni múzeumban őrzött iváni légkövek (a múzeum 1868. évi leltára szerint „Meteor Steinchen gefallen bei Ivan, Nr. 26., 1868. IV. 16. Schwarz Franciska adománya) a múzeum természetrajzi gyűjteményével együtt 1944-ben megsemmisültek.

Ivánban a légköesőnek a nép ajkán már az emléke sem él. A falu legöregebbje, a 90 éves Dombi Varga Ferenc nem emlékezik, hogy hallott volna róla valaha.

Érdemes megemlíteni, hogy hazánk mai területéről mindössze négy meteorkőhullás (Kaba, Hajdu m. 1857; Ófehértó, Szabolcs m. 1900; Kisgyőr, Borsod m. 1901 és Kisvarsány, Szabolcs m. 1914) és egy meteorvashullás (Nagyvázsony, Veszprém m. 1890) meteoritjait őrzik a Nemzeti Múzeumban ¹²¹és más nagyobb gyűjteményeinkben. De a véletlen úgy hozta, hogy, 1905-ben, az akkor még Sopron megye felsőpulyai járásában fekvő Malomházán (ma Minihof Burgenlandban), Ivántól alig 20 km távol hullott egy 517 grammos meteorkő.

Empire síremlék a fertőszentmiklósi temetőben. Csatkai Endre felvétele, 1934

Még az is említésre érdemes, hogy a csillagászatban és a geológiában egyre nagyobb érdeklődést kelt Smidt Ju. O. szovjet csillagásznak a Föld és általában a bolygók keletkezésére 1944-ben felállított elmélete, amely szerint a bolygók meteoranyag tömörüléséből keletkeznek úgy, hogy a bolygó magja egy nagyobb meteor, amit a ráhulló meteoritek növelnek bolygóvá. Reichenbach jovikus kőzetének gondolata egy évszázad elteltével Smidt elméletében újjáéledt.

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Major Jenő: A XVIII. század végi Sopron topográfiájának néhány kérdése

122 Major Jenő: A XVIII. század végi Sopron topográfiájának néhány kérdése

A történelem nemcsak időben játszódik le, hanem egyúttal meghatározott térben is. A társadalom fejlődése, mozgása, a társadalom által elfoglalt területet is megváltoztatja. A topográfiai viszonyok tisztázása tehát a történettudomány szempontjából sem érdektelen. A társadalom települési viszonyaival foglalkozó

településtudomány szempontjából pedig elsőrendű jelentőségű probléma.

Sopron kialakulásának topográfiai háttere a „Sopron és környékének műemlékei” c. könyv megjelenése óta különösen az érdeklődés középpontjába került. Az a körülmény ugyanis, hogy ebben a kötetben a különböző cikkek szerzői nem tudtak egységes álláspontra jutni a város kialakulásának kérdésében, annál inkább rávilágított a probléma jelentőségére, mert mindnyájan szakítottak az addig általánosan elfogadott nézetekkel.

Sopron a magyar városoknak abba a típusába tartozik, amelyek magját az egykori ispáni székhely, vár képezte.¹⁽⁶⁷⁾ Korábban általános volt az a nézet, hogy az ispáni vár kezdettől fogva a mai belváros helyén terült el.²⁽⁶⁸⁾ Gergely Endre azonban a plébániatemplom fekvéséből arra a következtetésre jutott, hogy az ispáni várnak e mellett, tehát a Szt. Mihály templom környékén kellett elhelyezkednie, a mai belváros kialakulását viszont a városi szabadságok elnyerésével hozta összefüggésbe, s azt szerinte az ispáni várból 1283 körül kitelepülő polgárság alapította.³⁽⁶⁹⁾ A „Sopron és környékének műemlékei” c. kötet szerzőinek többsége ezt az „új” elgondolást tette magáévá. Mollay Károly azonban, látva ennek az elgondolásnak a nehézségeit, ezt olyképpen módosította, hogy a Szt. Mihály templom környékéről már a XI. század végén átkerült a vár a mai belváros helyére, tehát a belváros nem a szabad polgárság alapítása, hanem ispáni eredetű s a kitelepülés innen történt – vissza, a templom nyugati környékére.

Mollay Károly azoknak a gondolatoknak a továbbfejlesztésével jut erre a nézetére, amelyeket korábban Verbényi (Veszélka) László fejtett ki egy nagyjelentőségű, Sopron történetének kutatásához máig is alapvető és sok kérdést felvető munkájában.⁴⁽⁷⁰⁾ Verbényi szerint a magyar ispáni vár kezdettől fogva a mai belváros helyén volt, a Szt. Mihály templom környékén pedig egy karoling őrhely nyomait véli felismerni és ezzel hozza összefüggésbe a város német nevét. A karoling őrhely létezését Mollay Károlynak ¹²³természetesen el kellett vetnie, mivel kimutatta, hogy a karoling-kori Odinburg-adat nem Sopronra vonatkozik, egy ideig azonban megtartotta Verbényi elgondolásának topográfiai alapját, vagyis ő is feltételezte, hogy az ispáni vár mindig a belváros helyén állott, a Szent Mihály templom környékén pedig valamiféle honfoglalás előtti vár volt. Újabban azonban topográfiai vonatkozásban is továbbfejlesztette ezt az elgondolást oly módon, hogy az első ispáni várat nem azonosítja a belvárossal, miáltal a Szent Mihály templom környékén általa feltételezett várak száma megduplázódott.

Sopron legidősebb középkori műemléke, a Pihenőkereszt. 1904-es felvétel

Bár ilymódon a plébániatemplom problémája túlságosan is kielégítő megoldáshoz jut, számos más olyan kérdés merül fel, amelyek jogos kételyt ébresztenek afelől, hogy akár az egyik, akár a másik álláspont kielégítő magyarázatot tud nyújtani az összes kapcsolódó problémákhoz. Ezirányú [124](#)szerény észrevételeimet két dolgozatban próbáltam kifejteni, amelyekkel Mollay Károly a Soproni Szemlében nemrég behatóan foglalkozott.[5\(71\)](#) Bár engem elsősorban Sopron kialakulásának településföldrajzi és városépítészeti vonatkozásai érdekeltek, a dolgok szoros összekapcsolódása elkerülhetetlenné tette, hogy olyan kérdésekben is állást foglaljak, amelyek már inkább a nyelvészet szakterületére tartoznak. Mivel azonban nem akartam számomra idegen területen tévelyegni, inkább csak a problémákat: a tényeket és a történeti hátteret igyekeztem megvilágítani, a nyelvészeti konzekvenciákat illetékesek számára nyitva hagytam. Ezért nagy örömmel fogadtam Mollay Károly tanulmányát, amelyben nézeteimet bírálat tárgyává tette. Talán nem lesz szerénytelenség, ha az alábbiakban megpróbálom kifejteni, hogy miért nem tudok kritikájával egyetérteni.

*

Mollay Károly tanulmánya aránylag kevés figyelmet fordít cikkemnek a „vacua” – „öde” azonosságából

származó alapgondolatára. Egyáltalán nem foglalkozik ugyanis azzal a politikai-társadalmi háttérrel, amelybe – igaz ugyan, hogy nagyon vázlatosan – a név kialakulását beillesztettem, ami pedig munkámnak a végső és legfontosabb mondanivalója volt. Az egész kérdést azzal intézi el, hogy felhívja figyelmemet az oklevelek elfogultságára, kétségbe vonja azok tartalmi hitelességét, illetve kifejezéseikről azt állítja, hogy rétori túlzással adják elő az eseményeket. Sajnos, az oklevelekkel kapcsolatos aggályait csak általánosságban fejt ki és további bizonyítékok helyett szokatlan módon, a mai mindennapi beszédből vett példákra hivatkozik. Ezt az eljárást azonban nem tekinthetjük a modern oklevélkritika alkalmazásának. Annál kevésbé, mert egyik korábbi tanulmányában a kitelepüléssel foglalkozó oklevelek egyes kifejezéseinek szó szerinti hitelességet tulajdonított. Az 1328-ból származó oklevélnek egyik mondatáról („qualiacunque edificia sive lapidea, sive lignea queque bene constructa”) a következőket írta: „nicht als eine allgemeine Formel, sondern wörtlich aufzufassen sein”, majd megállapította, hogy a kitelepülés révén keletkezett városrész nem volt jelentéktelen, „wie dies die weiteren Urkunden bezeugen”. Pár mondatnál később még egyszer megismétli „...die Ausdehnung der Siedlung nicht unbedeutend war”.⁶⁽⁷²⁾ Tehát úgy hivatkozik ezekre az oklevelekre, mint amelyek „bizonyítanak”, mégpedig azt bizonyítják, hogy a kitelepülés jelentős méretű volt. Mivel ez a „nem jelentéktelen kiterjedésű” új település úgy keletkezett, hogy a város belsejéből költöztek ki a lakói, akkor a belvárosnak mégis csak el kellett néptelenednie, meg kellett üresednie. S ha az oklevélnek azok a szavai, melyek a kitelepültek által épített házak lerombolásáról szólnak, szó szerinti igazak, akkor azoknak is hitelt kell adnunk, amelyek a belvárosi épületek pusztulásáról, romlásáról szólnak.

Mollay Károly most túlzóknak mondja a királynak szóló jelentéseket (az okleveleket), s ennek okát abban látja, hogy minél gyorsabb és hathatósabb intézkedés kövesse a bennük foglalt panaszokat. Maga az a tény azonban, hogy a királyi tekintélyhez kellett fordulni, mert a soproni ispán saját hatáskörében a mozgalmat nem tudta elfojtani, mutatja az ügy súlyosságát.

¹²⁵Aligha lett volna erre szükség, ha csak egy-két szórványos kiköltözésről lett volna szó. Maga Mollay Károly jellemzi úgy Sopron történetének 1283–1330 közötti szakaszát, hogy belső harc dúlt a városban. Amikor tehát más vonatkozásban ír a kitelepülésnek koráról, önkéntelenül is olyan súlyos szavakat használ, mint „harc” és „dült”. Tegyük hozzá, hogy hosszú évtizedeken keresztül (majdnem 70 év!) folytak ezek a harcok és többször különösképpen fellángoltak. Nincs tehát semmi okunk arra, hogy az oklevelek kifejezéseit tartsuk (a belváros helyett) üreseknek, tartalmatlan frázisoknak.

Ezzel kapcsolatban nem szabad megfeledkezni arról, hogy éppen ezek az évek (1317–19) döntő jelentőségűek Károly Róbert és a lázadó oligarchák közötti harcban. Szép Frigyes a lázadó oligarchákat, éppen a Kőszegieket támogatja: azt az András nevű zendülőt, aki ellen Konrád comes, Sopron bírása is tevékenyen fellépett, és emiatt 1317-ben megkapta Egeredet.⁷⁽⁷³⁾ Ebbe a politikai háttérbe kell az oklevelek tudósítását beilleszteni, és kétségtelenné válik, hogy a soproni belviszályoknak megvolt a maguk összefüggése a nyugati határszélen lejátszódó országos eseményekkel, mint erre korábbi dolgozatunkban is utaltunk. Ilyen összefüggésben nézve a dolgot, nem hihető, hogy az oklevelek rétori túlzásokkal kockáztatják az intézkedések helyességét, hiszen a helytelen informálásból jóvátehetetlen politikai baklövések származtak volna. A királyoknak pedig rendkívüli érdekük fűződött hozzá, hogy Sopron ne az oligarchák erejét növelje. Talán azt is a jelentéstevők találták ki a gyorsabb intézkedések kedvéért, hogy a kitelepülők a piacot is ki akarták végül vinni a belvárosból? Ha az oklevelek egyik-másik kifejezésének szó szerinti hitelességet tulajdonítunk, más kifejezéseiről pedig azt állítjuk, hogy rétori túlzással adják elő az eseményeket, akkor mind a két állítást alapos forráskritikával kell alátámasztanunk, mert különben tág teret nyitunk az önkényeskedésnek. Ha bizonyos jelentések alapján megszületett királyi intézkedésekről azt

állítjuk, hogy szószerint veendő, akkor azt is el kell ismernünk, hogy a jelentések is a valóságot tárták fel, mert különben az intézkedést is túlzottnak kell minősíteni. Érthető tehát, ha Mollay Károly kritikáját ebben a vonatkozásban nem tartjuk elfogadhatónak. Azt hisszük, hogy a Moor Elemérnek címzett megjegyzése, hogy ti. megállapítását konkrét adatokkal, nyelvészeti és történeti szempontból szilárd bizonyítékokkal kellett volna alátámasztania, erre az esetre is érvényes.

Ez a megállapítás már egyáltalán nem vonatkozik azonban az én Ödenburg-magyarázatommal kapcsolatos további kifogásaira. El kell ismernem, hogy számomra az Ödenburg-szónak csak az első fele volt problematikus, a szó második felét, a „burg”-ot annyira egyszerű kérdésnek tartottam, hogy ezzel egyáltalán nem is foglalkoztam. Mollay Károly éles kritikai érzéssel tapintott rá erre a hiányosságra. Valóban, a kérdés felvetése jogsult és közelebbi vizsgálatot érdemel.

Mollay Károly azt kérdezi: „a *váras*-t tárgyaló rengeteg oklevél közül hányban van meg az a *Burg*, amelyből Major az Ödenburg nevet származtatja?” Meg kell jegyeznem, hogy a név kialakulása idején az „öde” szó sem fordul elő egyetlen oklevélben sem. Csak azt a véleményt merem megkockáztatni, hogy a latin „*vacua*” szó fogható úgy fel, mint az „öde” fordítása. Ugyanígy azt gondoltam, hogy a „Burg” szónak viszont a latin „*castrum*” ¹²⁶volt a megfelelője (tudvalevőleg ebből az időből németnyelvű oklevelek nincsenek). Mollay Károly azonban továbbmenően azt állítja, hogy a németység a soproni *völgyben* épült várat sohasem nevezte *burg*-nak, hanem mindig *stat*-nak, mint ahogy a várárkot sem nevezte *burggraben*-nek, s a várfalakat sem *burgmauer*-nak, hanem *statgraben*-nak, *statmauer*-nak. Ezzel az állítással kapcsolatban felmerül az a kérdés: szabad-e ezekből a XV. századi adatokból száz évvel korábbra visszakövetkeztetni, és kijelenteni, hogy ez mindig így volt?

Az Ödenburg név ugyanis akkor alakult ki, mikor a belváros ispáni várjellege még nem volt a távoli múlt emléke, akkor, amikor a várossá (Mollay Károly kifejezése szerint várassá) való átalakulás éppen megindult. Viszont, mire a németnyelvű oklevelek feltűnnek, arra már az egykori várjelleg a település város-jellege teljesen eltakarta. Ennek a folyamatnak egy fontos megnyilvánulása volt az, hogy a települést új falakkal vették körül. Az 1340-re elkészült új falak⁸⁽⁷⁴⁾ már nem a régi ispáni várat, hanem a városi szabadságokat voltak hivatva védeni. Köztudomású, hogy a középkori város egyik ismérve volt az, hogy falakkal legyen körülvéve. Amikor 1331-ben Bars⁹⁽⁷⁵⁾, 1334-ben Rimaszombat és Szécsény¹⁰⁽⁷⁶⁾ városi kiváltságokat kaptak (tehát abban az időben, amikor Sopron falai is készüléfélben voltak) a kiváltságlevél intézkedik arról, hogy a települések fallal legyenek körülvéve. A XV. századi német nyelvű oklevelek kifejezései tehát csak 1340-ig vonatkoztathatók vissza, azok az új falakhoz kapcsolódnak. Ekkorra azonban már az Ödenburg-név kialakulása befejeződött, vagy nagyon közel állt a befejeződéshez. Ezt a fordulópontot szinte szimbolizálja a város új pecsétje.¹¹⁽⁷⁷⁾ Az új pecsét – 1340-ből – szorosan kapcsolódik az új falak elkészüléséhez. Benne már a régi pecsét „*castrum*” szava helyett a „*civitas*” áll. A *castrum*-nak megfelelt a német *Burg*, a *civitas*-nak a német *Stadt*. Ezekről a körülményekről a „*statgraben*”, „*statmauer*” szavak érvényének tárgyalásánál nem szabad megfeledkezni.

A most vitatott konkrét észrevételek mellett Mollay Károly még a *Burg* szó etimológiáját is felsorakoztatja érvei közé, s azt állítja, hogy mivel a *Burg* szó a *Berg* szóval függ össze, ezért a soproni németység nem nevezhette a *völgyben* épült várat *Burg*-nak. Természetesen igen nehéz helyzet elé kerül ezzel az érveléssel kapcsolatban az, aki nem nyelvész. Megpróbálkozom tehát történeti és településföldrajzi oldalról hozzászólni a kérdéshez. A két szó etimológiai kapcsolata kétségtelen. De vajon szabad-e ebből arra az állításra következtetni, ahova Mollay Károly jut? Az ugyanis, amit ő Sopronra konkretizálva állít, azt az általános, bár ki nem mondott tételt is jelenti, hogy a németység síkságon, völgyben fekvő várat sohasem nevezett *Burg*-nak. Ez a tétel azonban vitatható. Nyilvánvalóan el kellett következnie egyszer annak az

időnek, amikor a Burg-Berg kapcsolat már elhomályosult. Valóban, amikor Eberhard Ludwig fejedelem 1697-ben Stuttgart mellett a Neckar és Enz síkján egy kastélyt építtetett magának, azt Ludwigsburg-nak nevezte el, amikor pedig mellette várost építtetett (1709-től kezdődően), ez a város szintén Ludwigsburg nevet kapta.¹²⁽⁷⁸⁾ Valószínű azonban, hogy a kapcsolat sokkal korábban elhomályosult.

¹²⁷A soproni Szt. Jakab kápolna. (XIII. század). Csatkai Endre felvétele

Természetesen, a hegy fogalma is egészen relatív. Sík területen az alig észrevehető kis halom is hegynek számít. Hozzá kell tennünk, hogy abszolút sík terület a természetben nincsen. Viszont kétségtelen, hogy mindenféle emberi település – és nem csak a vár – a magasabb térszintet keresi, ahol nem fenyegeti az árvíz, nem önti ki a talajvíz, és a felszíni vizek lefolyást találnak. Ha a hegy fogalmát a végsőkig kitágítjuk – s ezt kell tennünk –, akkor a hegynek ez a védő funkciója nemcsak a várakra érvényes, hanem mindenféle emberi településre. Ebben az esetben azonban a soproni belvárosról is meg kell állapítanunk, hogy ilyen értelemben az is hegyen fekszik. A soproni városház tengerszint feletti magassága ugyanis 214.5 m,¹³⁽⁷⁹⁾ a soproni belváros szélét a 210 m-es szintvonal jelzi, pedig ez is észrevehetően magasabban fekszik a Lenin körút túlsó oldalához képest. A soproni belváros tehát jelenleg jó pár méterrel magasabb a környezeténél. Hasonlítsuk ezt össze a Mollay Károly által is említett Strassburg fekvésével.

¹²⁸A város a Rajna völgyének egy átlagosan a tengerszint felett 145 m magas teraszán fekszik. A történeti

időkben bekövetkezett feltöltődés következtében alakult csak ki az a helyzet, hogy a strassburgi székesegyház ma egy 144 m magas dombon áll, míg körülötte a város 138 m magas szinten épült. A várost hordozó terasz fölé egy 180–190 m magas második terasz emelkedik.¹⁴⁽⁸⁰⁾ Ily módon tehát Strassburg is völgyben fekszik, – hogy nevezhették mégis burg-nak?

Ismeretes számos olyan vár, amely – eltekintve a minden településre jellemző kisebb emelkedéstől – védettségét mocsaras, vizes környezetének köszönheti. Lényegében a vizet és nem a jelentéktelen magasságú dombot használja ki az Inn egyik hajtúszzerű kanyarában települt Wasserburg. A bajorországi Moosburg is mocsaras környezetére hagyatkozott. Ugyancsak víz védte a XIII. században a Soest két ága közé települt Klappenburgot.¹⁵⁽⁸¹⁾ A vizek védelmét élvezte az ősi, szlávok által alapított Brandenburg is a Havel szigetein. Jellemző itten, hogy a közeli dombok (Harlunger Berge) nem tartoznak bele az eredeti települési területbe, ill. csupán kultikus célokat szolgáltak az ősi vizivár területén kívül.¹⁶⁽⁸²⁾ Ezek szerint tehát sík területeken, ahol nem voltak várépítésre alkalmas hegyek, a vizeket használták fel védelmül, ami egészen természetes is. A példák azt mutatják, hogy ezek közül is jónéhány nevében előfordul a „Burg” szó. Ha nem így lenne, teljesen megmagyarázhatatlan lenne, hogy Székesfehérvár nevét miért fordították már igen korai időkben a németek Stuhlweissenburg-nak, amely szintén mocsarak közötti szigetekre épült. Moson régi német nevének problémáját éppen Mollay Károly tisztázta, és éppen a mocsaras környezetből vezette le.¹⁷⁽⁸³⁾ Érdekes, hogy akkor ő sem tartotta problematikusnak a név -burg tagját, pedig Moson sem hegyre épült, s a környéke sem mondható hegyvidéki jellegűnek.

Ezek után felmerül az a kérdés: az elmondottak mennyire felelnek meg a nyelvtudomány álláspontjának. A Grimm-testvérek nagy szótára a „Berg”-szóról a következőket írja: „unsere vorfahren sahen im hohen berg, im gebirge die feste, den schutz der gegend, des landes... ausdrücklich behauptet auch das altn. berg die bedeutung von auxilium, bergung, und hülfe”. A továbbiakban a szótár összeveti a berg szót a különféle szláv nyelvek megfelelő szavaival, amelyek jelentése „part” (a szerb „brjeg” jelentése „collis”, „ripa”, az orosz „bereg” jelentése „ripa” stb). Ezek után így folytatja: „Strand und ufer bezeichnen aber die über die flut, an dem wasser sich hebende höhe, das hohe steile ufer, und *an den strand ziehen* heisst erhalten, bergen...”¹⁸⁽⁸⁴⁾ A „Berg” szóból származó „bergen” ige első jelentése: „den mit den flut ringenden an das ufer ziehen, retten”.¹⁹⁽⁸⁵⁾ Mindez arra mutat, hogy a „Burg” és „Berg” szavak összefüggésének keresésekor a „hegy”-re nemcsak kizárólag mint földfelszíni formára szabad gondolnunk, hanem az elvontabb „auxilium” értelem is igen komolyan figyelembe veendő. ¹²⁹A „Berg” szó etimológiája tehát nagymértékben alátámasztja a települések és földrajzi környezetük közötti kapcsolatra vonatkozóan tett megjegyzéseket. Kiderül, hogy valóban annyira általános értelmű a hegy fogalma, s annyira kapcsolódik hozzá a menedékhely, védelem értelme is, hogy a Mollay Károly által megfogalmazott következtetés sokkal gondosabb vizsgálatot igényel, mint amit cikkében nyújtott. Mollay magát a Grimm-féle szöveget is elég jelentős kihagyásokkal közölte. Ezek egyike pedig világosan utal arra, hogy ők is tágtítottak a „Burg” szó értelmén. Az egyik kihagyott rész a következő: „noch engern sinn verbinden wir mit schloß, claustrum, das den weg oder zugang sperrt, oder mit feste, burgfest”. Itt tehát még az elzárás értelem is előkerül, ami a „bergen” szó második jelentésével: „condere, abscondere, tegere, verstecken, schützen” hozható ¹³⁰talán összefüggésbe. Ez az értelem pedig az utat elzáró, völgyben fekvő soproni várra teljes mértékben ráillik. Az elmondotknál fogva azt hisszük, hogy a szótárbeli példák (Strassburg, stb.) talán nem annak bizonyítására szolgálnak, hogy ezek a városnevek is a „Berg” szó „hegy” értelmére vonatkoznak, hanem egyszerűen csak azt illusztrálják, hogy az eredeti név: a Burg, a várnak várossá fejlődése után is megmaradt. Ezekre a városokra vonatkozólag különben idézhetjük az egyik német kutatónak a következő szavait: „Die Römerorte zeigen sich meist durch die Zusammensetzung mit burg und mure an. Es ist dadurch angezeigt, dass die deutsche Besiedlung hier an die Reste der alten Befestigungen anknüpfte,

keineswegs jedoch selbst Befestigungen anlegte”.²⁰⁽⁸⁶⁾ Hasonló értelemben ír az osztrák városok egyik kiváló kutatója, Güttenberger, Klosterneuburg-ról: „Es wäre denkbar, dass an der Bezeichnung „Burg” wie anderwärts, auch die unmittelbare Anknüpfung an die Kastellruinen Anteil hat”.²¹⁽⁸⁷⁾ Ezek a romok római romok voltak. Meg kell jegyeznünk, hogy Klosterneuburg eredetileg valóban hegyen épült, a német kutatóknak azonban eszébe sem jut, hogy a Burg nevet a Berg-ből vezesse le, hanem a római romokat hozza a névvel kapcsolatba. Mollay Károly szerint is az 1100-as évek óta a soproni ispáni vár a völgyben állott már. Ő is határozottan azon a nézeten van, hogy a németség betelepülése nagyobb tömegekben csak jóval később, a XIII. század második felében indult meg, tehát a völgyben egy várat találtak. Ha a németek ott talált római romok után nevezték el másutt Burg-nak telepüket, mennyivel inkább Burg-nak kellett nevezniük a soproni várat (amely ugyan meglehetősen rongált állapotban lehetett)! Mi másnak nevezhették volna? Mollay Károly, amikor ellentmondást nem tűrően kijelenti, hogy a soproni németség nem nevezte a völgybeli várat Burgnak, ugyanakkor adós marad a felelettel arra, hogy akkor vajon minek nevezhette? És, hogy valóban annak nevezhette, arra némi halvány nyomot az okleveles adatok között is találunk. Nemcsak a *burgensis* szó fordul elő ugyanis a soproni oklevelekben, hanem a *Burggraf* kifejezés is (Petrus Purcrauius, az áruló és kivégzett soproni várnagy, aki kétségtelenül a *völgyben* fekvő várnak volt a parancsnoka).²²⁽⁸⁸⁾ Bár el kell ismerni, hogy ez az adat nem perdöntő jelentőségű, legalább olyan értéket kell tulajdonítani neki, mint Mollay Károly Berg-Burg etimológiára alapított következtetéseié, mely ebben a formában tudomásunk szerint még sohasem hangzott el, de egyébként is azt hisszük, hogy eltereli a figyelmet a tulajdonképpeni problémákról.

A soproni Pék-kereszt (1484.) Diebold K. felvétele

*

Mollay Károly annak bizonyítására, hogy az ispáni vár eredetileg a Szent Mihály templom közelében volt, egy helyütt azt fejtegeti, hogy ellenkező esetben megmagyarázhatatlan marad a Lövér falu keletkezése és beilleszkedése a határvédelmi rendszerbe. Viszont úgy véli, hogy ha az első ispáni várat az általa megjelölt helyen képzeljük el, akkor ez a probléma [131](#)egyszerűen fel sem vetődik. Szerinte a lövéri őrhely akkor veszítette el katonai jelentőségét, mikor a mai belváros területén felépült az ispáni vár. Ez azt jelentené, hogy a XII. században már el kellett volna vesznie a település katonai jelentőségének. Ezzel kapcsolatban emlékeztettem arra, hogy a falu még 1304-ben is fennállt, noha a XIII. század végén már a királyok Sopronhoz csatolták. El kell ismernem, hogy Mollay Károly jogosan teszi meg ezzel kapcsolatos megjegyzését. Az azonban kétségtelen, hogy a Lövér katonai jellege a XIII. század második feléig – a várossal való egyesítéséig – megmaradt, függetlenül attól, hogy hol állott az ispáni vár. Erre utal az, hogy az egyesítés alkalmával is „sagittarii”-nek nevezik lakóit. Katonai jelentőségének csökkenése így időben egybeesik a gyepük jelentőségének általános csökkenésével s a falu lakóinak Sopronhoz való csatolása annak az általános társadalmi átalakulásnak egyik mozzanata, amelynek során a határőri települések lakosságának helyzete is bizonytalanná vált. Ekkor kerülnek az örök szoros kapcsolatba a várszerkezettel.

Helytelen volna azonban arra gondolni, hogy a lövéri telephelyet a soproni várispán létesítette. A lövéri nyilazók minden valószínűség szerint korábban kerülhettek erre a területre a királyi várszerkezet kialakulásánál. A XI. században még szabadokként emlegetik a gyepűőröket a törvények. Az ő határbiztosító szerepüknek lehet valószínűleg tulajdonítani, hogy a királyi ispánság egyáltalán megalakulhatott az egykori gyepűterületen, amelynek legbelső védelmi vonala Kapuvár körül lehetett. A határőrök feladata az ellenség szemmel tartása, szándékainak kikémlelése, az ellenséges hadsereg nyugtalanítása és feltartóztatása volt. Ennek megfelelően nincs arról tudomásunk, hogy falvaik különösebben megerősített helyek lettek volna. „Az őrfalvak, mint általában az első magyar telepek, valószínűleg a nemzetségi téli szállásokból fejlődtek ki” – mint ezt Kovács Márton írja.²³⁽⁸⁹⁾ Ennélfogva az ispáni vár és az őrtelepülések között olyan értelmű szerkezeti összefüggést, mint Mollay Károly feltételez, nem képzelünk. A Lövér falu egy másfajta, korábbi szerkezet része volt – az ispáni vár megint egy másfajta, újabb szerkezet központja. Éppen ezért semmiképpen nem lehet egyetérteni azzal a megállapítással, hogy a lövériek, ha az ispáni vár a belváros területén keletkezett volna, akár ebben a várban is lakhattak volna. A két települést ilymódon nem lehet egymással kapcsolatba hozni, éppen ezért semmi nehézség nincs a Lövér falu keletkezésének magyarázatában akkor sem, ha azt tételezzük fel, hogy az ispáni vár eredetileg is a mai belváros területén állott.²⁴⁽⁹⁰⁾

*

Sopron kialakulásának egyik legérdekesebb mozzanata az 1283-tól kezdve ismert kitelepülésekhez fűződik. A kitelepüléssel függ össze a város német nevének értelmezése is, amivel kapcsolatban igen fontossá vált az ¹³²egyik oklevélben egyetlen alkalommal előforduló „Burgum” szó helyes magyarázata. Ez a probléma annyiban meghaladja a nyelvészet kizárólagos illetékességét, amennyiben a helyes értelmezés felveti a kitelepülések társadalmi háttérének és topográfiai körülményeinek kérdését is. Mollay Károly a kitelepüléseket végeredményben magyar-német ellentétekre vezeti vissza. Az Ödenburg-név kialakulásának általa adott magyarázatához ugyanis fel kell tételezni, hogy a kitelepülők mind németek voltak, akik településüket a közeli Erdburgról (vagy a földvár hagyományokban megőrzött emlékéiről) először Burgnak, majd Ödenburgnak nevezték el. Szerinte az ellentéteket a bíróválasztás robbantotta ki. „Eine Urkunde des Königs Karl. I. vom 28. Oktober 1317 enthüllt die Hintergründe der Unruhen. Dieser Urkunde gemäss tobten die Parteikämpfe *um die Wahl des Stadtrichters und der Geschworenen*.” A kisebbségben maradt németség ezért elhagyta a várost, nem engedelmeskedett a magisztrátusnak és a közterhek alól is kivonta magát.²⁵⁽⁹¹⁾

Érdemes megjegyezni, hogy a várból való kitelepülés szándékával már 1269-ben találkozunk. Amikor IV. Béla az udvarnokok földjét Sopronhoz csatolta, az adományozáshoz a következő szavakat fűzte: „...azt akarjuk, hogy aki közülük (ti. a soproniak közül) polgártársaik akaratából oda akar költözni, hogy azon lakjon, emiatt Sopronban élvezett jogaiban semmi sérelmet ne szenvedjen”. Nem tudjuk, éltek-e a soproniak ezzel a lehetőséggel akkor, de biztosra vehető, hogy ez az engedély mintegy jogalapot teremtett a későbbi kitelepülések számára.^{25a(92)}

A kitelepülésről először hírt adó 1283-as oklevél is még egészen más háttérre enged következtetni. Azt írja ugyanis, hogy a kitelepülők „ab honore et servicio dicti castris se penitus retraxissent”,²⁶⁽⁹³⁾ amiből arra lehet következtetni, hogy eleinte a háttérben a vár védelmével, fenntartásával kapcsolatos kötelezettségek, terhek rejtőztek. Azzal is számolhatunk, miszerint a pár éve megkapott szabadságokat az ispáni hatalommal szemben nem tudták érvényesíteni, amit abból sejthetünk, hogy ugyanaz nap, amikor a kitelepülést a király megtiltotta (július 25-én), a soproni ispánnak is megparancsolja, hogy a lövéri nyilasokat, kiket ő és elődei a városhoz kapcsoltak, szabadságaikban ne háborgassa.²⁷⁽⁹⁴⁾ Az 1317-es

oklevélből világosan kitűnik, hogy nem a kitelepülők vonták ki magukat a közterhek viselése alól – mint Mollay Károly írja –, hanem a kitelepülésnek egyik oka a közterhek egyenlőtlen elosztása volt. („Ad hoc, ut in eadem civitate nostra pax et iustitia colatur, statuimus, ut quecumque steura vel dacia aut collecta aliqua inter ipsos pro tempore emiserint, quilibet ipsorum cinium secundum quantitatem et rerum suarum facultatem ad hoc dare et contribuere teneatur.”)²⁸⁽⁹⁵⁾

Igen jól jellemzi a viszonyokat a Harkai-család esete. A Harkai-család őse, Fülöp mester, még IV. Bélától megkapta azt a kiváltságot, amit IV. László 1284-ben, tehát éppen az első kitelepülési hullám idején erősített ¹³³meg (s ez nem lehet véletlen), hogy soproni várbeli házában lakva, minden külső birtokaiért is a soproni hospesek módjára teljesítse szolgáltatásait.²⁹⁽⁹⁶⁾ 1291-ben viszont a soproni várbeli háza és házában lakó jobbágysai után Fülöp fia, István teljes adómentességet nyert.³⁰⁽⁹⁷⁾ Természetes, hogy a korabeli Sopron egyik leggazdagabb és vezető emberének kimaradása a közteljesítésből súlyosan érintette a többiekét és nem volt éppen csillapító hatása a kedélyekre. És valóban, 1318-ban Károly király – ellentétben egy évvel korábban kiadott rendelkezésével a közterhek egyenlő elosztásáról – újból megerősíti Fülöp fia, István adómentességét. Ebből látszik tehát, hogy az 1317-es rendelkezések mennyire ideiglenes jellegűek voltak csupán s a soproni bírónak ugyancsak nehéz dolga lehetett, ha komolyan végre akarta hajtani a király rendelkezéseit. Ezek a patrícus családok voltak tehát azok – királyi kiváltságokkal felfegyverkezve –, akik megtagadták a bírónak szembeni engedelmeskedést! (Ugyanez év július 25-én kelt a királynak az a rendelete, hogy a soproni polgárok engedelmeskedjenek a bírónak, október 3-án pedig Harkai Istvánnak sikerült kieszközölnie adómentességét.) Ez a tétova kapkodás bizonyára összefügg azzal, hogy éppen ekkor, a nyugatmagyarországi oligarchák elleni küzdelem tetőfokán kellett a legügyesebb sakkhúzásokkal biztosítani a város befolyásos elemeinek királyhűségét – amire már előbb is céloztunk. Könnyen megérthetjük tehát, ha a várban lakó többi családok, akik királyi kiváltságlevélhez nem tudtak hozzájutni, más módot kerestek az egyenlőtlenül rájuk nehezedő terhek alóli menekülésre.

Az elviselhetetlen terhek előli menekülésnek ez a módja (ti. a kitelepülés) később is gyakran előfordul a magyar történelemben. Soós Imre számos Sopron megyei falut említ, ahol a későbbiekben hasonló esetek folytak le. Agyagos egész lakossága kivonult a rájuk kivetett adók miatt a XVII. század végén a falu végére, az adómentes gyepre, ahol ideiglenesen összetákolta kunyhókban húzták meg magukat. Csepreg zsellérsége 1588-ban vonult ki a telkesjobbágysai házsoraiból a faluvégi szabad gyöpre. Mihályiban ugyanebben az időben a falu nagy része, 16 ház lakója ment ki a szabad gyepre a földesúri terhek miatt. Szany zsellérsége ugyanekkor, szintén a földesúri terhek miatt, hasonlóképpen cselekszik s a falu végén tákol magának adómentes kunyhókat.³¹⁽⁹⁸⁾ Takács Sándor, akinek adatait Soós Imre is átvette, megállapította, hogy minden falu határán, a gyepűn túl volt a szabad föld, vagy pázsit. Aki ide települt, úgy látszik, zavartalanul élhetett, azért épített magának házat a szabad földön, hogy a terhektől mentesítessen. Gyakran a jobbágysai is elhagyták a faluban lévő házukat és telküket. Az ilyen jobbágyról írják 1689-ben: „a maga sessióját elhagyván, félre való helyen (gyümölcsös kertben vagy falu közönséges földjén) épít magának házat s azt nevezi szemeten való háznak. *Ez arra való, hogy se censust, se munust ne fizessen, és ne szolgáljon úgy, mint a többi; oka, mert ahoz semmi föld nincsen, azonban elhagyott telkeinek minden alkalmosságát éli.*”³²⁽⁹⁹⁾

Hogy a kitelepülés mennyire hasonló volt ehhez Sopronban is, azt az ¹³⁴1283-as oklevél következő szavai igazolják: „akarjuk – mondja a király –, hogy akinek abban a várban porciója van, állandóan a várban is lakjon, különben megengedjük a hospeseknek, hogy mindenféle, a várhoz tartozó javát elvegyék a várban lakók, és a kívül lakóknak semmi részt ne juttassanak”.³³⁽¹⁰⁰⁾ Nyilvánvaló, hogy itt a földközösségre történik célzás; a király meg akarja szüntetni azt a kialakulóban lévő szokást, hogy a kitelepülők is részesüljenek a

földhasználat jogában, noha a juttatás alapjául szolgáló telküket elhagyták. A kitelepülés helyében esetleg tehát itt is valami szabad gyepet sejtethetünk és esetleg megkockáztatható az a feltevés, hogy ugyanennek az oklevélnek a még mindig kissé rejtélyesnek tűnő „in rure” kifejezése ezt a szabad gyepet, közföldet jelentheti. A kérdés alapos vizsgálatra szorul, de nem szabad figyelmen kívül hagyni az említett 1689-es adatnak azt a megjegyzését sem, hogy a gyümölcsöskert is ilyen „félre való hely”-nek számított, egy 1317-es oklevélből pedig tudjuk, hogy Sopron külvárosában gyümölcsöskertek voltak.³⁴⁽¹⁰¹⁾

Ezirányú elképzeléseinket igen szépen egészíti ki egy Zsigmond-kori oklevél, amely emellett azt is igazolja, hogy a vár körüli városrészeknek ez a szerepe még a XV. században is megmaradt. Zsigmondnak ez az oklevele megállapítja, hogy Sopron külvárosában nem kevesen laktak olyan jómódú, gazdag emberek, akik vagyonuknál fogva a városi közterhek viselésében jelentős részt vállalhatnának, de abból mind ez ideig kivonták magukat és a jövőben is ki akarják vonni. Ezek vonakodnak a többi hasonló módú polgárok között – tehát a belvárosban – lakni (ac in vestri medium moraturum accedere recusarent). Ezért – a város közösségének és nem egyeseknek javát tartva szem előtt – Zsigmond megparancsolja, hogy az ilyen vagyonos külvárosi lakosokat a többi külvárosi lakos között ki kell kutatni és minden javaikkal együtt a belvárosba kell (in vestri medium adducatis moraturos) áttelepíteni, természetesen gondoskodva számukra megfelelő lakóépületről (de habitaculis eis in vestri medio necessariis et opportunis), amelyben a többi polgárhoz hasonlóan élhetnek.³⁵⁽¹⁰²⁾

A helyzet a korábbihoz képest tehát annyiban változott, hogy ekkor már kitelepülésről nincs szó. De ez a forrás is világosan utal arra, hogy még ekkor is a belváros és a külváros között a teherviselés tekintetében jelentős különbség volt, s ezért sok vagyonos ember nem is akart részt vállalni a megtisztelő, de nagyon sok terhet jelentő belvárosi életből.

Arra kell tehát gondolnunk, hogy a belvárosi és külvárosi házak között – nem tulajdonosaik vagyoni állapota szerint, hanem pusztán csak a telek helyrajzi fekvése szerint – kötelezettségek tekintetében jelentős különbség volt. Enélkül a kitelepülésnek semmi értelme nem lett volna. Ezeknek a kérdéseknek a tisztázása tehát elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy a kitelepülések kérdésében végleges álláspontot lehessen elfoglalni. A várossal kapcsolatos terhek, szolgálat egyenlő megosztása, ill. a gazdagok törekvése arra, hogy e terhek őket megillető súly alá magukat kivonják, úgy látszik Sopron egész középkori történetén végighúzódik. Bármennyire is megváltoztak a körülmények, a XIII. század végi panaszokat halljuk kicsengen a többek között egy 1538-as közgyűlési jegyzőkönyvből is, mely részletesebben felsorolja a várossal kapcsolatos „honor”-t és „servicium”-ot is: **135**adó, robot, örködés, a várkapuk őrzése voltak azok a kötelezettségek, amelyeket minden ház után vállalni kellett.³⁶⁽¹⁰³⁾

Hogy a vár fenntartásának terhei mennyire nyomhatták a soproniakat, azt egy harmadik, az előbbiekkal egy napon kelt oklevél árulja meg el. Ebben IV. László meghagyja Herbord-fia Herbordnak, hogy a soproni polgárokat a sopronkerületi dézsmahuszád beszédében, melyet a vár fenntartása céljából kaptak, ne akadályozza meg. (1283. júl. 25.)³⁷⁽¹⁰⁴⁾ Ez egyben azt is jelzi, hogy azok a kedvezmények, amelyeket a város belső terheinek csökkentésére kapott, a külső hatalmasságokkal való ellentétekhez vezettek. Egy 1317-es oklevél is lefesti a város szomorú helyzetét, hogy szántóföldjeit, rétjeit, legelőit elfoglalták, és rendelkezik, hogy a közösség használatába adják azokat vissza.³⁸⁽¹⁰⁵⁾ És itt ismét utalni kell a kor politikai viszonyaira, melyeknek – úgy sejtjük – a kitelepülésekkel is megvoltak az okozati kapcsolatai, bár ezek egyelőre még nem tisztázottak. Kétségtelen azonban, hogy a gazdasági jellegű ellentétekhez az oligarchák és királpárt közötti küzdelmek politikai színezetű ellentétei is hozzájárultak.

Mindez csak fokozta a belső ellentéteket. A vezető családok (comesek) egymással versenyeztek birtokaik

növelésében, ami miatt éles ellentétbe kerültek egymással és az egész várossal. 1318-ban Károly megparancsolja a város polgárainak, hogy az egyik vezető család tagját, Harkai Istvánt ne merészeljék háborgatni Egered birtokában.³⁹⁽¹⁰⁶⁾ A vezető családok közötti éles ellentétekre mutatnak azok a lakótornyok is, amelyek szinte külön váraik voltak ezeknek a helyi hatalmasságoknak.⁴⁰⁽¹⁰⁷⁾ Anélkül, hogy teljes egészében megrajzolnánk most a XIII.–XIV. század fordulójának bonyolult viszonyait, megállapíthatjuk, hogy nem egyszerűen magyar-német ellentétekről van itt szó. Különösképpen nincs arról szó, hogy a németiséget közös érdekek feltétlenül egy táborba tömörítették volna a magyar vezető réteggel szemben.⁴¹⁽¹⁰⁸⁾ Külön kérdés a terhek egyenlőtlen eloszlásából származó kitelepülés és külön kérdés alapjában a bíróválasztás kérdése, amely a vezető családok közötti ellentétekre vezethető vissza. A patrícius családok között a város vezetéséért folyó harcnak szinte klasszikus példáját Kolozsvár történetében találjuk meg. A XIV. században Kolozsvár is vegyesen magyar és német város. Tele van ennek társadalma is feszültségekkel, harcokkal, de ezek a patrícius rétegen belüli harcok, „frakcióellentétek” (Szücs Jenő kifejezése szerint), mégsem öltöttek magukra még a század folyamán a nemzetiségi ellentétek mezét. Az 1320-as években – tehát egészen egyidőben a soproni belső harcokkal – a kolozsvári patríciuság két, egyre élesebben szembenálló pártjában a magyar és német polgárcsaládok vegyesen helyezkednek el. Az egyik táborban Felician fia, Péter, Henning fia, Bertalan és Nagy (Magnus) Péter nemzetségei állanak – szász és magyar családok, a másikat is egy szász és egy magyar „comes” család alkotja: a Stark ¹³⁶és Székely. Az ellentétek fegyveres összeütközésekben robbantak ki, és végül a családok közötti villongásból országos politikai ügy lett.⁴²⁽¹⁰⁹⁾ Sopronban is a XIII. század végétől kezdve szépen ki lehetne mutatni a patrícius, „comes” családok rokoni és érdekszövetségeit, elég legyen most csak egy 1339-ből való adatot idézni, melyből csupán a nevek alapján megállapítható, hogy az esküdtek egyharmada egy család tagjai közül került ki, és nem mertek döntést hozni a Cenki és Dági családok közötti perben, mely jellemző módon egy, a váron belül külön kis erődítményt képező torony miatt folyt.⁴³⁽¹¹⁰⁾ Mollay Károly maga is megállapítja, hogy már 1317 előtt is találunk a soproni bírók között német eredetű patríciusokat.⁴⁴⁽¹¹¹⁾ A német és magyar patríciuság a kolozsvárihoz hasonló érdekszövetségbe tömörülhetett, legalább is nincs olyan adat tudomásunk szerint, ami másra engedne következtetni. Nem valószínű tehát, hogy a bíróválasztás körüli harcok és a kitelepülések között ilyen szoros és minden más körülményt kizáró kapcsolat lett volna, és mivel nem valószínű, hogy a bíróválasztás mögött nemzetiségi ellentétek voltak, azt is kételkedve fogadjuk, hogy a kitelepülők kizárólagosan németek voltak.*⁽¹¹²⁾

Miután Mollay Károly egy általa is homályosnak elismert mondatával kapcsolatos tévedésemet kiigazította, fény derült arra, hogy elképzelése szerint a régi ispáni vár, az egykori, inkább csak hagyományokban fennmaradt földvár, és a kitelepülések során létrejött új városrész: a Burg, a következő topográfiai viszonyban voltak egymással. Az eredeti, 1100 körül felhagyott ispáni vár a Szt. Mihály templom körül volt, az Erdburg dülönök nevet adó földvár a Koronázó-domb környékén lehetett, a német hospesek pedig a Szt. Mihály templom nyugati környékére települtek. E településrészek elhelyezése még mindig eléggé bizonytalan. A Koronázó-domb és Szent Mihály templom közötti távolság légvonalban kb. 600 m. Az új település tehát valahol a kettő között állott – ha nem közelebb – legalább olyan közel az egykori ispáni várhoz, mint a földvárhoz. Ennek a topográfiai helyzetnek a tisztázása különösen éles megvilágításba helyezi az Erdburg – Burg – Ödenburg névszármaztatás nehézségeit. Miért éppen a már Mollay Károly szerint is alig látható honfoglalás előtti földvár szolgált volna az újonnan alakuló városrész elnevezésének alapjául, ha ott volt – esetleg még közelebb hozzá – a Szent Mihály templom körül feltételezett első ispáni vár?

Hogy lehet az, hogy az ispáni várnál mindenesetre jóval régibb földvárnak fennmaradt a hagyománya – és róla nevezték el az idetelepült német hospesek településüket, viszont az ispáni várnak nem maradt fenn az

emléke, noha ott állott a plébániatemplom, és Mollay Károly szerint az 1371 ispáni vár áthelyezése után is megmaradt itt egy kisebb településrész. Az ilyen helyeket általában mindenütt Óvárnak szokták nevezni, s az elnevezés hosszú évszázadokon keresztül fenn szokott maradni (pl. a kőszegi Óvár, kolozsvári Óvár). Az olyan egyoldalú népi emlékezet, amely egy alig látható ősi földvárról tud, de a csak néhány generációval korábban felhagyott ispáni várról elfeledkezik, példa nélkül állana. Azt lehet gondolni, hogy a mondat homályossága összefügg ezzel a súlyos ellentmondással. Ezért nem *merem* „helyesen” értelmezni Mollay Károly szövegét, mert nem tudtam elhinni, hogy szerzője ezt az ellentmondást nem ismerte fel. Pedig az összefüggések következetes átgondolása logikusan ide vezet. Itt három eset lehetséges. Vagy nem volt a Koronázó-domb környékén lévő földvárnak a Burg-Ödenburg szavakhoz semmi köze, vagy nem állott a Szt. Mihály templom környékén ispáni vár, vagy nem nevezték a kitelepülők szálláshelyüket Burg-nak. A három eset azonban egyszerre nem fordulhatott elő. Az Ödenburg névnek Mollay Károly által adott magyarázata tehát ellentétben van az általa elképzelt topográfiai viszonyokkal, mert egyik elgondolás sem nyugszik szilárd alapokon.

Ezek után még egyszer térjünk rá az 1330-as oklevél „Burgum” kifejezésére. Mollay Károly annak idején azért utasította el ennek a szónak a „külváros”, „suburbium” értelmét, mert ilyen értelmezés mellett az oklevélben állandóan használt „extra murum civitatis” kifejezést feleslegesnek találta.⁴⁵⁽¹¹³⁾ Cikkében az általam idézett pozsonyi „Burgum” adatot azzal utasítja el, hogy ez csak a pápai udvar nyelvhasználatát jellemzi. Legyen szabad ezzel kapcsolatban Pozsony egyik kiváló történetkutatójának a következő sorait idéznem: „Azt lehetne ugyan... mondani, hogy ezen oklevél külföldi, és az ottani viszonyokat szem előtt tartva, és azokból kiindulva, idegenszerű fogalmakat alkalmaz... de tekintetbe kell vennünk, hogy ezen levele a pápának a pozsonyi prépost által hozzáintézett kérés következtében iratott az esztergomi érsekhez. Föl nem tehető, hogy a kérelem tárgya a prépost által tüzetesen le nem iratott volna. Ezen esetben pedig nagyon is közelfekvő dolog, hogy a pápai levélben idézett kérelme a prépostnak „ut in Burgum eiusdem castris... licet... transferri” annak saját előadásából van merítve.”⁴⁶⁽¹¹⁴⁾

Ami a külváros német nevének 1317-ből való első említésének hitelességét illeti, valóban, Házi megjegyzi, hogy a szóban forgó oklevél a német nyelvre fordított eredetinek későbbi másolata. Én azonban ennek az oklevélnek a felhasználásában Mollay Károlyt követtem, aki a „Sopron és környéke műemlékei” c. kötetben megjelent tanulmányának 45. számú jegyzetében ezt írja: „Az Ödenburg név első okleveles említése 1317 tájáról való (Sopr. Okl. I. 1:31).” Ez a hivatkozott oklevél azonban ugyanaz, amelynek nyelvészeti hitelességét munkámmal kapcsolatban most – jogosan – kétségbe vonja. Egyébként a „statgraben”-nel kapcsolatban mondottak alapján úgy véljük, hogy az oklevél német fordítására legkorábban 1340 táján kerülhetett sor.

Mivel a pozsonyi „Burgum”-adat az idézett vélemény szerint nem feltétlenül a pápai udvar nyelvezetére utal, joggal foghatunk hozzá a szó soproni előfordulásának tüzetesebb vizsgálatához. Másutt már – többek között – utaltunk rá, hogy a *Burgum* szó „Burg” értelmezése Házi Jenő kiadványára vezethető vissza, aki az oklevél „in Burgo residerunt” kifejezését ¹³⁸így fordította le: „az ún. Burgon laknak”.⁴⁷⁽¹¹⁵⁾ Verbényi László vetette fel azt a gondolatot már említett kiváló munkájában, hogy ez a Burg összefügghet az Erdburg-dűlő névvel, amit az általa adott topográfiai elgondolás is igazolni látszott. Ezt a gondolatot kritika nélkül Mollay Károly is átvette. Senki sem próbálta meg azonban azt, hogy a szó helyes értelmét az oklevél többi kifejezéseivel összhangban fejtsse meg, hanem az összefüggésekből kiragadva, messzemenő településtörténeti teóriákat építettek erre a szóra.

Ebben az oklevélben azonban ezen a szón kívül még egy szokatlan kifejezést is találunk: „in corpore civitatis” (a város testében). Kétségtelen, hogy ez a „corpus civitatis” formula a többi oklevélben szereplő

„intra muros” alaknak felel meg, és így eléggé világosan a belvárost jelenti. Ki kell hangsúlyoznunk, hogy a soproni vonatkozású oklevelekben mind a *Burgum*, mind a *corpus civitatis* kifejezések csak ebben az egy esetben fordulnak elő. Mivel mind a két formula csak egyszer, de ugyanabban az oklevélben egyszerre szerepel, kétségtelen, hogy szorosan összefüggenek egymással. Ez a körülmény a kutatók figyelmét elkerülte. Ennek az lehet az oka, hogy míg a Burgum szó a Házi-féle „Burg” értelmezés miatt eléggé érdekes nyelvi problémákat sejtet, a *corpus civitatis* értelmezése annyira világosnak és egyértelműnek tűnik, hogy a figyelmet nem hívja fel magára. Legfeljebb a kifejezés rendkívüli plasztikája fogja meg az olvasót, és csak akkor kezdődik némi bizonytalanság, ha valaki nagyon elmerül a szép kifejezés elemzésébe. Ha az oklevél annyira kihangsúlyozza a város „testét”, akkor mi az, amit vele szembeállít, ami nem teste a városnak, ill. nem tartozik a város testéhez? Az olyan asszociációk, mint „Corpus Christi”, már a metafizikus középkori gondolkozás felé terelik a gondolatokat. Nézzük meg tehát, mit ír róla a középkori latinság Du Cange-féle szótára? A *corpus* szó jelentései között – többek között – ezt találjuk: „*Corpus castris*. Castrum ipsum absque adjacenti Burgo”.⁴⁸⁽¹¹⁶⁾

Ha tehát a „corpus castris” magát a várat jelenti a külváros, a „burgum” nélkül, világos, hogy a „corpus civitatis” viszont a várost, a belvárost jelenti külvárosa nélkül. Ilymódon a „Burgum” szónak nem lehet Sopron esetében sem más jelentése, mint „külváros”, „suburbium”, „Vorstadt”. Az oklevél írója a sablonos „extra muros” (falakon kívül) és „intra muros” (falakon belül) kifejezések helyett, ill. mellett, új stílárú fordulattal élt. Nem férhet kétség hozzá, hogy itt merőben stilisztikai jelenségekkel állunk szemben, a „Burgum” szónak nincs konkrét helyi tartalma, és minden erre alapozott feltevést tévesnek kell minősíteni.

*

A vita tárgyát képező kérdésekkel nem merülnek ki a város topográfiai viszonyaival kapcsolatos problémák. Sopron térségi kialakulására vonatkozó ismereteinket néha a forrásközlés apró hibáinak felismerése is lényegesen előbbre viszi. Mollay Károlynak igen nagy jelentőségű az a megállapítása, hogy az 1939. évi telekkönyvben nem „in der stadt” szerepel, hanem egy *nieder Stadt*-ről történik említés. A telekkönyv részletes ¹³⁹feldolgozása során Mollay Károly bizonyára tisztázni fogja az ezzel kapcsolatos topográfiai kérdéseket. Mielőtt azonban ebben a kérdésben véglegesen állást foglalna a kutatás, meg kell vizsgálni a Házi-féle okmánytár egy másik helyét is. Egy 1532-ből való közgyűlési jegyzőkönyvben olvasható: „Item die inder vorstat nach dem Holtzmark...”⁴⁹⁽¹¹⁷⁾

A külvárosok kérdéséhez a magunk részéről még csak a következő megjegyzéseket fűznénk. A kitelepüléseket nem foghatjuk úgy fel, mintha az azokhoz fűződő építkezések előtt Sopron várfalain kívül nem lettek volna kisebb települések. A szigorú tiltó rendelkezésekből sem szabad erre következtetni. Ezek ugyanis határozottan leszögezik, hogy csak azoknak az épületeknek kell bontandók le, csak azoknak kell visszaköltözniük a várba, akiknek ott is voltak épületeik és korábban a várban laktak. Tehát nem általában a várfalakon kívüli települések felszámolásáról van szó. Számolnunk kell azzal, hogy Sopront is kis települések, egy-egy utcából álló faluk vehették körül. Ilyen volt mindenekelőtt (mint ami nem szorul bizonyításra) a Lövér, kissé távolabb a vártól. Ilyen volt az Udvarnokok földje. De a magunk részéről ilyesmit sejtünk a később feltűnő nevek alapján a Halász utcában, a Kovács-szerben, a Szent Mihály utcában, és esetleg ilyen lehetett a Wieden is. Ez utóbbiak mind a Szt. Mihály templomtól délnyugatra vannak. A Szt. Mihály templomtól északra eső területen viszont, ugyancsak későbbi utcanév alapján feltételezve, eredetileg az Ikva teraszának kavicsomok anyagát feltáró homokbánya gödrei lehettek. A Kovács-szer nevét esetleg az ispáni vár fegyverellátásával lehet kapcsolatba hozni, ahogy pl. Esztergomnak, szorosan a város árkaikhoz felfűződő külvárosai között is szerepelt egy Kovács nevű falu. A Halász utcával kapcsolatban érdemes felfigyelni arra a körülményre, hogy ebben állott a legrégebb ismert

plébániaház. Az 1379. évi telekkönyvben már nem találunk seholsem nagyobb tömegben együttlakó halászokat, kovácsokat – ez a körülmény is arra vall, hogy ezek az elnevezések még az ispáni időkből származnak.

A külvárosi jellegű települések a középkori egyházi viszonyok szempontjából is figyelemre méltók.

A vázolt kép teljesen megfelel a középkori magyar városok, Győrből, Esztergomból, Kolozsvárról, Veszprémből ismert XIII. századi szerkezetének.[50\(118\)](#)

*

Mollay Károllyal teljesen egyetértek abban a tekintetben, hogy Sopron kialakulásának szövevényes problémája komplex kutatásokat tesz szükségessé. A városépítéstörténeti, vagy a településföldrajzi vizsgálatok során éppúgy eljutunk olyan kérdésekhez, amelyek szakszerű megoldására a nyelvtudomány hivatott, mint ahogy a nyelvészek munkája feltétlenül elvezet a településtörténet problémáihoz, mihelyt a nyelvi tények konkrét értelmezésére kerül sor. Az is kétségtelen, hogy a régészeti kutatások is számos meglepetést hozhatnak, miáltal az írott forrásokra támaszkodó eddigi [140](#) elgondolások nagyban módosulhatnak. Addig sem lehet azonban hiábavaló az írott források minél sokoldalúbb értékelése és a rájuk épített elgondolások megvitatása (még a régészeti kutatások szempontjából sem).

A szerteágazó megoldandó kérdések közül az Ödenburg név helyes megfejtése csak egy – bár összefüggéseit tekintve eléggé központi – probléma. A helyes megoldás csakis az összefüggések alapos tisztázása után várható. Ezzel kapcsolatban dolgozatomnak nem volt más célja, mint felhívni a figyelmet arra, hogy Mollay Károly igen elgondolkozató megoldása bizonyos nehézségekbe ütközik, és kereste a lehetőségét olyan megoldásnak, amely ezeket a nehézségeket kiküszöböli. Az Erdburg-dűlőnévvel való összefüggés igazolása nemcsak a források vonatkozó gyér adatainak – szerintem – erőltetett értelmezése miatt vitatható, hanem a topográfiai és történeti összefüggések sem támasztják alá. Ezt a vitát tekintsük úgy, mint a kérdések megoldására irányuló komplex kutatások egy sajátos formáját.

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Major Jenő: A XVIII. század végi Sopron topográfiájának néhány kérdése / Jenő Major: Einige Fragen der Topographie Ödenburg am Ende des XIII. Jahrhunderts.

Jenő Major: *Einige Fragen der Topographie Ödenburg am Ende des XIII. Jahrhunderts.*

Nachdem das „Castrum Supruniense” am Ende des XIII. Jahrhunderts mit den städtischen Privilegien belehnt wurde, wurde seine Gesellschaft durch eine schwere Krise erschüttert, infolge deren ein grosser Teil der Bewohner der früheren Komitatsburg (der heutigen inneren Stadt) in die Vorstadt aussiedelte. Die Urkunden erwähnen mehrere Jahrzehnte hindurch die Burg als „vacua”, „öde”, und erzählen, dass viele Häuser dort baufällig sind, viele Grundstücke leer stehen. Verf. sucht in diesen urkundlichen Belegen die Spuren der Entstehungsgeschichte des Namens Ödenburg. Die Umsiedlung kann man nicht etwa auf die Gegensätze zwischen den deutschen und ungarischen Bewohner der Stadt zurückführen, sondern war durch die politischen, ökonomischen und gesellschaftlichen Verhältnisse der werdenden Stadt bedingt. Verf. unterstützt mit neuen Belegen seine Ansicht, dass das Wort „Burgum” in einer Urkunde aus 1330, „Vorstadt” und nicht „Burg” bedeutet, und steht in keiner Beziehung mit dem Flurnamen „Erdburg”. Er weist auf die Widersprüche, die zwischen Mollays Hypothese über den topographischen Verhältnissen der Stadt und ihrer nächsten Umgebung einerseits, und der von ihm gegebenen Erklärung des Namens

Ödenburg anderseits bestehen, hin. Er berührt kurz auch die Topographie der Vorstädte im XIII. Jh. und stellt schliesslich fest, dass zu einer endlichen Stellungnahme neben der eingehenden Kritik der schriftlichen Quellen, noch im grösseren Umfang ausgeführte archäologische Forschungen nötig sind.

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Verbényi László: Néhány megjegyzés az Ödenburg-vitához

141 Verbényi László: Néhány megjegyzés az Ödenburg-vitához

Az a nyolc évtized, amely a XIII. század utolsó negyedétől kezdve a XIV. század közepéig telt el, a középkori Sopron történetében a legmozgalmasabb szakaszok egyike volt. Fontos események és változások következtek be ennek az időszaknak a folyamán s mindezek jelentős mértékben járultak hozzá Sopron hatalmi helyzetének kialakulásához.

Megindult ez a folyamat az Ottokárral való háborúskodások idején. Komoly próbát kellett kiállania a soproni védőcsapatnak ezekben az években. Árulás következtében a castrum idegen kézre került ugyan, a védők azonban kitartottak a magyarság mellett s a hadjárat végén a magyar királynak nyitották meg a vár kapuit. A hűségnek ez a bizonyítéka arra indította a magyar királyt, hogy a soproni castrumnak a nyugati határ őrzésében fokozottabb szerepet juttasson.

Ehhez elsősorban az anyagi és társadalmi feltételeket kellett megteremteni. Súlyponti helyet csak úgy kaphatott a védelmi szervezetben, ha kikerül az ispán joghatósága alól, hisz erre az Ottokárral való háborúskodás idején bőségesen rászolgált. Ez a fejlődés következett be az 1277. évi. várossáemelés után s ezzel a soproni castrum a nyugati országrész egyik legfontosabb erődítményévé lett.

A kiváltságos városok közé való sorolás első állomás volt a további fejlődés során. Gondoskodni kellett ezután a vár szerkezetének korszerűsítéséről és megerősítéséről, azonkívül a várvédő katonai elem számának növeléséről. Az erődítések hadi értékének javítása érdekében a XIV. század közepéig igen sok erőfeszítés történt¹⁽¹¹⁹⁾, a várvédők kiegészítését pedig eleinte a határőrző terra Luer lakosságának egy része²⁽¹²⁰⁾, majd később a külföldről való telepítés tette lehetővé.³⁽¹²¹⁾ Ez utóbbi folyamat nemcsak a lakosság számszerűségében, hanem társadalmi és nemzetiségi összetételében is jelentős változást hozott.

Ilyen nagyszabású átalakulás természetesen nem ment végbe zökkenők nélkül. Elég korán, a XIV. század első évtizedeitől kezdve a soproni várban vagyoni és társadalmi különbségek támadtak, amelyek több évtizeden keresztül elég komoly feszültséget idéztek elő a soproni castrumban. Egyesek elhagyták a biztos védelmet nyújtó erődítményt, s a várfalakon kívül telepedtek le. Ennek a folyamatnak az elemzése legutóbb e folyóirat hasábjain vitát robbantott ki;⁴⁽¹²²⁾ a vitában résztvevők ezzel a folyamattal hozták kapcsolatba az Ödenburg helynév keletkezését. Két évtizeddel ezelőtt ¹⁴²a számbavehető forrásokat és irodalmat külföldön áttanulmányoztam s vizsgálataim eredményét szerény dolgozatban tettem közzé.⁵⁽¹²³⁾ A tudományos igazságnak tartozom azzal, hogy az új Ödenburg-teóriáról s a vele kapcsolatos néhány kérdéstről véleményemet rövid formában elmondjam.

1. Sopron régi történetének feltárásával több mint egy évszázada foglalkoznak a kutatók. Nem véletlen tehát, hogy ebben a gazdag történeti anyagban tudományos igényű és műkedvelő szintű munka egyaránt akad. Ezt a felduzzadt bibliográfiai anyagot közel másfél évtizeddel ezelőtt vizsgálat alá vette Mollay Károly,⁶⁽¹²⁴⁾ sőt az eddigi irodalmat további dolgozatok feltárásával gazdagította. Kutatásainak különösen az az érdeme, hogy a helytörténeti kutatásnak új, ún. komplex módszerét alkalmazta s e módszertani elvnek

következetes alkalmazása jelentős eredményekhez vezetett.

Megállapításai közül talán az a legszembetűnőbb, hogy az Ödenburg helynév keletkezését és elterjedését a XIII. század végére teszi.⁷⁽¹²⁵⁾ Ebből természetesen az következik, hogy 859. évből származó „Odinburch”⁸⁽¹²⁶⁾ és az 1065. évi „deserta civitas”⁹⁽¹²⁷⁾ adatait el kell vetnie. Részletesen bizonyítani törekszik, hogy a 859. évi adat nem Sopronra, hanem Grác melletti térségre vonatkozik, az 1065. évi adatnak viszont nyelvtudományi értéke kétes.¹⁰⁽¹²⁸⁾

Teljesen egyet lehet érteni azzal a szándékkal, amely az igazság kiderítése érdekében újra és újra vizsgálat alá veszi a tudományos eredményeket s a tudományt felesleges sallangoktól akarja megszabadítani. Ilyen szándék néha túlzásokhoz is vezethet s Mollay Károly megállapításai azt látszanak igazolni, hogy véleményének kifejtésében nem járt el kellő körültekintéssel. Nem is fogadja örömmel könyvéről irt bírálatomnak azt a megállapítást, hogy a 859. évi „Odinburch” adatnak Soprontól való elkülönítését csupán valószínűnek lehet tekinteni.¹¹⁽¹²⁹⁾

E bírálati megjegyzéseim más szóval azt jelentik, hogy Mollay Károly dolgozata sem oldatta meg végérvényesen az „Odinburch” helynév 859. évi előfordulását; részletesen kifejtett teóriája megnyugtatóan bizonyítva nincsen.

A legnagyobb nehézség az, hogy a közölt térképek ellenére az új helyrajzi elhelyezés korabeli adatokkal nem igazolható.¹²⁽¹³⁰⁾ Mollay Károly a gráci térségben megfelelő adatokat (Ödenburgra) csak 1394, ill. 1404 évekből tud hozni, tehát több mint 500 évvel későbből. Félévezred még a középkorban is nagy idő. Ezt a nehézséget Mollay Károly maga is látja. A stájer helynév-adattár később megjelenő anyagában reménykedik; de ez csak akkor lesz bizonyító erejű, ha majd napvilágot lát és ha megfelelő adatokat tartalmaz. Nem szorul talán bőségesebb kifejtésre, hogy ilyen nagy nehézségek között, 500 év távolságában az új elgondolás elég bizonytalan alapon nyugszik. Ez a fő oka annak, hogy Mollay Károly véleménye csak valószínű lehet.

¹⁴³Nem számol ezenkívül az új elgondolás azzal a ténnyel, hogy a honfoglalás előtti időszakban a mai Ausztria keleti szélé eléggé lakatlan terület; nem sokkal lakottabb hazánk nyugati határrésze sem, bár az avar telepek rejtélyét még megoldani nem lehetett. Könnyen elgondolható tehát olyan birtokadományozás, amely a terület lakatlan volta miatt általánosabb, szélesebb körű birtokmegjelölést alkalmazott. Ebben az esetben viszont valószínű lehet a soproni térséggel való kapcsolat, ami a gráci környezetben való elhelyezés nehézségét fokozza.

Kissé más a helyzet az 1065. évi „deserta civitas” adattal.¹³⁽¹³¹⁾ Ennek az előfordulásnak történeti hitelességét elfogadja Mollay Károly, nyelvészeti szempontból azonban kétségei vannak iránta.¹⁴⁽¹³²⁾ Szintén csak feltevés, mégpedig kellő bizonyítás nélkül, hogy az 1065. évi „deserta civitas” adat humanista átírás eredménye. Az sem lehetetlen, hogy Sopronnak már ekkor is több neve volt. A 859. évi „Odinburch” adatnak a gráci környezetbe való helyezése az 1065. évi előfordulás miatt újabb nehézségekbe ütközik. Nem teljesen megnyugtató tehát a humanista átírásra való hivatkozás, ami nehezen látszik bizonyíthatónak.

Az 1065. évi adattal kapcsolatban szükségesnek látszik egy további megjegyzés. Mollay Károly ezt mondja: „Azok, akik a német városnév és a németiség megjelenésének elsőbbségét vallják, itt kivétel nélkül nem veszik észre vagy kikerülik azt a tényt, hogy Günther kíséretársának, Altmann passai püspöknek életrajza, amely egy XII–XIII. századi kéziratban maradt fenn, Günther halálát Wizenburc-ba (Székesfehérvár) helyezi”.¹⁵⁽¹³³⁾ Túlzásnak látszik ez az állítás, hiszen már 22 évvel ezelőtt megjelent dolgozatomban felhívtam a figyelmet, hogy a niederaltaichi évkönyvek között Günther püspök halálának

helyét illetően nem teljes az összhang. Ebből csupán az következik, hogy a niederaltaichi évkönyvek írói más-más forrásból merítettek. A német történettudomány jelenlegi állásfoglalása szerint semmi alapunk sincs arra, hogy ezeknek az évkönyveknek a hitelességét még nyelvészeti szempontból is kétségbevonjuk.

Mollay Károlynak az a feltevése tehát, hogy az Ödenburg helynév keletkezése a XIII. század végére tehető, olyan elgondolás, amely az idevonatkozó kutatásoknak új irányt adott, de egyelőre kellő bizonyító anyag hiányában nem látszik igazoltnak.

2. Hasonlóképpen vitatott az Ödenburg helynév topográfiai elhelyezése. Két évtizeddel ezelőtt azt az álláspontot képviseltem, hogy „Ödenburg és Suprun nemcsak történelmileg, de helyrajzilag sem folytatása egymásnak. A karoling őrhely a Szt. Mihály templom és a Bécsi domb közti emelkedésen feküdhettek”.¹⁶⁽¹³⁴⁾ Mollay Károly megközelítően ezen a terepen helyezte el az első ispáni várat, amelynek középpontja a mai Szt. Mihály templom lehetett; ezt az első erősséget váltotta fel a XII. század elején a mai belváros helyére épített erődítmény. Az első vár burgum elnevezéssel külvárossá süllyedt s benne tételezte fel Mollay Károly az Ödenburg helynév gyökerét. Ez a felfogás szólaltatta meg Major Jenőt, aki dolgozatában a XIII–XIV. századi Sopron életéhez jelentős várostörténeti és szociológiai szempontokkal szolgált. Az Ödenburg helynév kialakulásának hátterét ¹⁴⁴abban a társadalmi feszültségben gondolta megtalálni, amely a XIV. század első felében komoly problémaként jelentkezett a soproni castrumban s a megerősített várat elnéptelenedéssel fenyegette.¹⁷⁽¹³⁵⁾

Major Jenő véleményének elfogadása igen komoly nehézségbe ütközik. A várból való kitelepedés tekinthető olyan súlyos népmozgalmi eseménynek, hogy nyoma még az illető hely elnevezésében is megmaradhat. A vélemény elfogadásának azonban logikai akadályai vannak. A 859. és 1065. évi adatoktól az előadottak alapján eltekinteni nem lehet, azonkívül már a XIII. század végén vannak külföldi előfordulásai az Ödenburg névnek.¹⁸⁽¹³⁶⁾ Honnan tudhattak a német források a belső soproni feszültségről, amelyből Major Jenő az Ödenburg helynevet származtatja, hiszen a kitelepedés főként a XIV. század első felére jellemző (a XIII. század végéig két ízben történik róla említés). A logikában ez a bizonyítás a „filius ante patrem” esete volna, ami szinte lehetetlenné teszi e nézet helyességét. Abból, hogy az Ödenburg helynév a XIII. század utolsó negyedében az osztrák forrásokban *írásos alakban* tűnik fel, arra kell következtetnünk, hogy a köztudatban legalább néhány évtizeddel korábban ismertté vált (élőbeszéd). Ez az állapot szinte kizárja a Major-féle elgondolás elfogadásának lehetőségét.

Nehezen lehet Major Jenő véleményével nyelvészeti szempontból egyetérteni. Az Ödenburg helynév ugyanis véleményem szerint nem „leere, unbebaute Burg”, hanem „Burg auf der Öde” értelmű, vagyis nem a soproni castrum be nem épített voltát, hanem azt a földrajzi környezetet jelzi, ahol a XI. század elejétől kezdve fokozatosan létrejött.¹⁹⁽¹³⁷⁾ Valószínű az, hogy a soproni térség a honfoglalást követő időkben a határvédelmi gyeplő területéhez tartozott. Ezt igazolja különben a határvédelmi célra alapított terra Luer, amely nyugat felé a magyar előőrsöket jelezte. Ám ezeket az előőrsöket nem lehetett védtelenül hagyni, közelükben kisebb-nagyobb erődítéseket kellett létrehozni. Ennek a védelmi szervezetnek köszönhető alapítását a castellum, ahogy az 1096. évben Kálmán király uralkodása elején már megvan. Benne fogadja Bouillon Gottfried keresztes vezért, tehát ekkor már erődítés jellegűnek kellett lennie. Létrejött I. István nagy országszervező működésével lehet kapcsolatban.²⁰⁽¹³⁸⁾

A soproni castrum környéke a rendelkezésünkre álló adatok szerint csak a XIII. századtól kezdve népesül be,²¹⁽¹³⁹⁾ addig eléggé lakatlan, üres területnek vehető. A XI. század közepétől kezdve a német császár seregei többször jártak ezen a térségen s a soproni castrumot a maguk nyelvén úgy nevezték el, ahogy az a valóságban festett: lakatlan területen lévő erődítmény. Ezzel az elgondolással nem okoz különös fejtorést az

1065. évi „deserta civitas” sem.

3. Szervesen összefügg az Ödenburg helynévvel a soproni castrum elhelyezése. Korábban írt munkámban erről a kérdésről azt állapítottam meg, hogy a soproni erődítmény a mai Lenin körút, Széchenyi tér és Színház utca belső oldalai által határolt területen feküdt. Ezt igazolja a városnak két legrégebb, az 1597. és 1622. évekből származó térképe is. Arra adat [145](#)nincsen, hogy a XI–XVI. század között másik helyre építették volna. [22\(140\)](#) Gergely Endre nyomán ezt a természetes megoldást nem fogadja el Mollay Károly s ezzel a középkori Sopron topográfiájában a legbonyolultabb problémát veti fel. Feltételez egy ispáni várat a XI. században, amely kezdetlegessége miatt nem felelt meg. Ezért történt a XII. században újabb erődítmény felépítése. Persze a középkori források sok mindenről hallgatnak, de ilyen nagyszabású építkezésnek eddig valahol már nyomának kellett volna lennie. [23\(141\)](#)

Számos napvilágra került lelet azt igazolja, hogy a római őrhely a mai belváros területén volt. A római erődítések a századok folyamán elpusztulhattak, romjait azonban más népek, így a honfoglaló magyarság is felhasználhatta. Településre jobban megfelelt a hosszanti völgy, ahol előőrsek biztonságot nyújthattak az ellenséges meglepetés esetére. Szokatlan jelenségnek látszik, hogy a magyarság a soproni térségben a magaslatot szálalta meg; erre ugyanis igen kevés a valószínűség.

A castrum elhelyezésében a fő nehézséget a Szt. Mihály templom okozta, amely az egész középkoron át a város plébániatemplomának számított. Ebből alakult ki aztán az a nézet, hogy a Szt. Mihály templom az első vár magvát alkotta.

Felfogásom szerint a Szt. Mihály templom szerepe a középkori Sopron topográfiájában kissé túlozva jelentkezik. A plébániatemplom kialakulására vonatkozó egyháztörténeti és gazdaságtörténeti kutatások elég szegényesek. Nem látszik teljes világossággal az a folyamat, ahogy a Szt. Mihály templom ehhez a sajátos szerephez jutott. Nem szabad elfeledni azt sem, hogy a soproni castellum kezdetben csak katonai erődítmény volt, amely főként katonai elemet fogadott magába. A vár szolgálatára rendelt jobbágnép a váron kívül lakott, tehát templomnak elsősorban a váron kívül kellett lennie, míg a váron belül kisebb kápolna is megfelelt a hivatásának.

Ennek az elgondolásnak is vannak hipotetikus elemei, de a középkori Sopronban a topográfiai eligazodást megkönnyíti. Valószínű az, hogy a Szt. Mihály templom környékén eddig tisztázatlan nemzetiségű lakosság élt. Ez a lakosság rendelkezett valamilyen erődítménnyel (földvár), amelynek emléke a „burgum” szóban maradt meg. Kálmán király és Bouillon Gottfried 1096. évi találkozásának leírása már völgyben lévő erődítményt sejtet, [24\(142\)](#) ugyanezt állítja Idrisi arab író is. [25\(143\)](#) Nagyon nehéz feladat tehát *időben* elhelyezni az ún. második várat a mai belváros helyén.

4. Kissé túlzottnak tartja Major Jenő azt a jelentőséget, amelyet a soproni középkori településviszonyok feltárásában az „Erdburg” dülönévnek tulajdonítottam. [26\(144\)](#) A jelenlegi keretben, ahol csupán néhány gondolatot fejtem ki az Ödenburg-vitában, nincs lehetőség arra, hogy szemléltetően igazoljam azt a nagy segítséget, amelyet pl. a német dülönév-kutatás a nyelvtudománynak és a helytörténetnek nyújtott. Annyit azonban nyugodtan ki lehet mondani, hogy igen sok dülönév évszázados elnevezési hagyománnyal rendelkezik s igen sok soproni dülönévnek 500 évnél magasabb *írásos* életkora van. Az is ismeretes azonkívül, hogy a XIII. század végéig elég sok sopronkörnyéki helynév magyar alakja tűnik el s helyette [146](#)más elnevezés tűnik fel. [27\(145\)](#) Érdekes lenne egyszer a községek dülöneveit ily szempontból is megvizsgálni, hiszen ezen az úton számos, időközben eltűnt helység rejtélye oldódna meg.

Csupán egyetlen példával szeretném az elmondottakat megvilágítani. A XI. század végén a volt

Lóversenyter területén feküdt Ravazd nevű telep (várföld). Adatok: 1199.: villa Rovoht, 1245: villa Ruozd, 1253: Rovozd. Ebben az évben üres területként jelentkezik s át megy a város birtokába. Valószínű az, hogy a mai Kópháza, amelynek helyén a XIII. században Viz helység volt, egyik dűlőneve, a Rovnica a régi magyar telep emlékét őrzi. (a horvát nyelvben „ravnica” síkságot jelent, de itt lehet olyan összefonódásra gondolni, mint a „luer” és „lewer” esetében).

Van példa arra is, hogy dűlőnevekből különböző kulturális rétegeket lehet lehántani. Igen valószínű tehát, hogy az „Erdburg” helyén valamilyen honfoglalás előtti erődítmény volt. Tisztázásához égetően szükséges volna tervszerű ásásokat végezni.

5. A soproni térségben számos, eddig tisztázatlan középkori és újkori tudományos feladat vár megoldásra. Tisztázásukhoz az osztrák és magyar történeti kutatások összefogására, szoros együttműködésére lenne szükség. Nyíltan meg kell mondani, hogy ez a kapcsolatkeresés a soproni kutatásokat illetően csak a kezdő lépésekig jutott el. Baj az, hogy még elég erős az 1940-es évek szelleme, amikor mindkét fél, a magyar és osztrák kutatás Sopron alapításának elsőbbségét bizonyos előítéletekkel magának sajátította ki s ebből politikai következtetéseket vont le.

Ezt a szakaszt egyszer s mindenkorra le kell zárni. Erősíteni kellene azt a tudatot, hogy a feladatok közösek: a mindkét országban folyó kutatások tisztazzák a problémákat s így az igazság felé vezetnek. Ez a magatartás bizalmat keltene az osztrák kutatókban s megszüntetné azt a visszás helyzetet, hogy minden, a középkori Sopronra vonatkozó magyar kiadványt előítélettel fogadnak a burgenlandi kutatók.

Az Ödenburg-vita erre nagyszerű alkalom. Az idevonatkozó magyar könyvek és tanulmányok ismerete alapján egy helytelen szándékot vélek felfedezni: mindenképpen bizonyítani, hogy a honfoglalás előtti Ödenburg-adatok a soproni térséggel nincsenek összefüggésbe. Kellő bizonyítás helyett ezek az állítások azóta megjelent munkákban elfogadott tényeknek számítanak. Az a véleményem: itt az ideje, hogy a korábban megfogalmazott elgondolásokat és véleményeket az Ödenburg-kérdésben felülvizsgáljuk s ezzel a magyar és osztrák kutatások együttműködését segítsük elő. Ilyen módon a Soproni Szemle tudományos céljai mellett komoly hivatást teljesítene: az osztrák és magyar közeledést bizonyos vitatott kérdésekben.

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Terestyéni Ferenc: Kis János nyelvének egységesítő hatása a magyar irodalmi nyelvre a XIX. század első harmadában

147 Terestyéni Ferenc: Kis János nyelvének egységesítő hatása a magyar irodalmi nyelvre a XIX. század első harmadában

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Terestyéni Ferenc: Kis János nyelvének egységesítő hatása a magyar irodalmi nyelvre a XIX. század első harmadában / II.

II.

5. Váltunk most már át a *helyesírás* kérdésére. Pais Dezső akadémikus az irodalmi nyelvről szóló alapvető tanulmányában hangsúlyozza az irodalmi nyelv egysége szempontjából az ortográfiában a szavak írásformájában megmutatkozó egyöntetűség fontosságát. Nem kétséges, hogy az egykorúak az irodalmi

nyelv egységének a hiányát elsősorban a helyesírási különbözőségekből látták. A sok ide vonatkozó egykorú vélemény közül lássuk azokat az észrevételeket, melyeket Leska István tett a magyar nyelvre abból az alkalomból, hogy azt a helyesírás kérdésében a tót nyelvvel egybevetette. „A’ Magyar nyelvnek kultúrája folyvást elébb fog lépni, kiváltképpen, ha már egyszer egység leszen az írásmódjában” – írta 1820-ban a Tudományos Gyűjteményben (V, 113–14). A cseh-tótoknak az írásában több mint 300 esztendeje egyöntetűség és állandóság van. „Ez buzdíthatja a’ Magyarokat ... hogy összevegyeztetett szorgalmatossággal munkálkodjanak a’ Magyar orthographia tudományos rendbeszedésén és olyan helyheztesítésén, hogy azután állandó maradhasson”. Ugyanis – teszi hozzá –, ha „tökéletes és állandó orthographiája volna a Magyar Nemzetnek..., a nyelvnek is nagyobb volna a foganatja és előmenetele, mint sem most, mikor a Magyar Írók olly egyenetlenek”.

A helyesírási téren mutatkozó különbözőségek közt első helyen kell említeni azt a tarkaságot, mely a *c* és *cs* hangnak a jelölési módjában jelentkezik. Ismeretes, hogy *e* hangok jelölésében mutatkozó különbségek végeredményben vallási ellenkezésre vezethetők vissza: a katolikusok Pázmány és Káldi nyomán a *cs* és *cz* jeleket, a protestánsok pedig a *ts* és *tz* betűket használták. Knieszsa István „A magyar helyesírás története” című könyvében azt írja, hogy a XIX. század elején a helyesírás kilép a felekezeti keretből. Az írók nem vallási helyzetük szerint írnak, hanem a célszerűség szerint. Ezzel együtt járt, hogy a kétféle írásmód (katolikus és protestáns) keveredett az írók gyakorlatában; egyiknél kisebb, másiknál megfigyelhetően nagyobb a keveredés mértéke. Nem egy protestáns író és költő is átveszi a *cs* és *cz* jelölést (19). Hogy azonban az írásmódot, a betűket még ebben az időben is – bár valószínűleg kisebb mértékben – felhasználták a vallási különbségek éreztetésére, azt világosan mutatja a Tudományos Gyűjteményben 1818-ban közzé tett „Jutalom-tétel”, mely a sok villongást okozó *c*, *cz*, *cs*, *ts* és *tz* ügyében tudományos megalapozású döntést kíván, mivel ez – olvashatjuk a felhívásban – „az orthographiai tökéletességhez tartozik, melyre szükség törekednünk, más az, hogy Vallásbeli feleselésnek is... némű tárgya” (II, 107). A hangok jelölésében meglévő különbözőséget egyébként ékesen bizonyítja a beérkezett feleletek megoszlása: a beküldött 12 felelet közül 5 szerző a *cs* és *cz* jelnek adja a jogosultságot, három pályázó a *c* és *cs* betűknek fogja pártját, egy másik [148a](#) *cs*, *cz*, *ts* és *tz* jelek helyett új betűk behozását javasolja; végül akad olyan vélemény is, mely szerint teljesen mindegy, hogy a különböző jelek közül melyikkel élünk. A jutalmat a *c* és *cs* jelek védelmezője kapta. Talán Kazinczy hatása, vagy keze volt a dologban; ő ugyanis átvette a katolikusok *cs* és *cz* jelét, és egy időben az egyszerűség kedvéért a kétjegyű *cz* helyett a valamikor régen is használt egyszerű *c*-t javasolta, mely törekvéseért azonban megmosolyogták (vö. TudGy. 1818. II, 78). Az 1820-as évek elején a *cs* és *cz* jel kezd általánossá válni a *ts* és *tz* rovására: Kazinczyn kívül ezekkel él Virág Benedek, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Berzsenyi Dániel, Bajza József és Kisfaludy Károly.

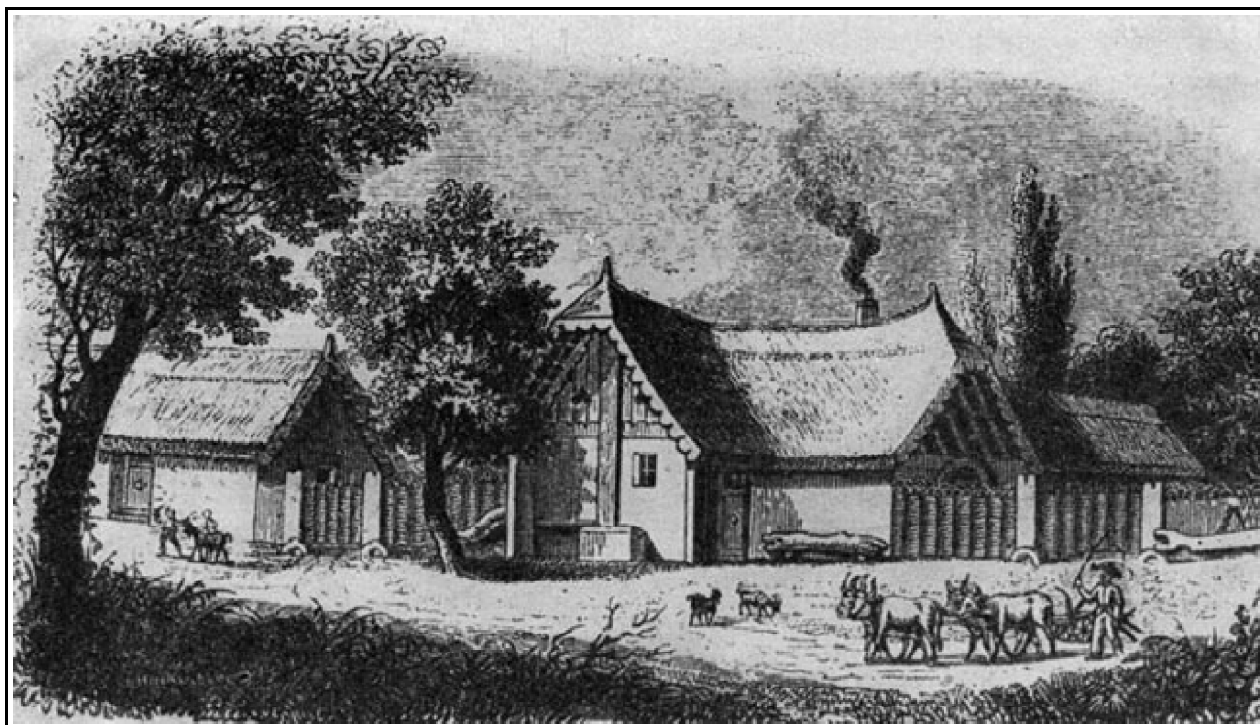
Milyen írásmódot találunk Kis Jánosnál? Talán felekezeti ségénél fogva – az iskolában a protestánsoktól használt jeleket tanulhatta – a *ts* és *tz* betűket használja. Ezekkel él a már említett, 1806-ban kiadott pályamunkájában, ezeket használja az 1817 és 1830 között a Tudományos Gyűjteményben megjelent tudományos tárgyú írásaiban (vö. TudGy. 1818. VIII, 85; 1825. XI, 3; 1828. III, 71–81). Az is ismeretes, hogy Kis János akkor is ragaszkodott ezekhez a jelekhez, amikor barátja, Kazinczy a tőle használt *cs* és *cz* betűket ajánlotta neki. A két jóbarát között éppen ez okozta az első összekoccanást, ugyanis Kis János Kazinczy minden érvelése ellenére is ragaszkodott a *ts*-hez, és ebben a ragaszkodásában a szokásra hivatkozott, melyet valószínűleg környezetében tapasztalt (Németh Zoltán: i. m. 38).

És most jön a meglepetés: verseinek Kazinczytól kiadott három kötetében mindenütt *cs* és *cz* jelet találunk: *csacskaság* (I. k. 3), *bölcs, csak* (uo.), *csúfol, csalárd, csolnakom* (I. k. 4–5), *pánczélós, kalácsok* (II. k. 50), stb. Arra gondolhatunk, hogy Kazinczy végezhetette el a jelek kicserélését. Ez annál is inkább

lehetséges, mert a verseket bevezető „Előbeszéd”-ben ő maga ezt írja: A kiadásra nézve „Teljes hatalmat vettem tőle azt tenni verseivel, amit jónak látandok”.

Hasonlóképpen nem kisebb meglepetéssel vesszük Folnesics Lajosnak Kis János „Ifjúság Barátja” (1816) című munkájáról írt recenziójában a következő megjegyzést: „Helyesírásában csak ott él *ts*-el, a’ hol a’ szóban már benne van a’ *t* betű, p. o. tartson, kísértsen; másutt mindenütt *cs*-el ír, p. o. *kicsiny*, *csudálkozás*, *csúfoló*, *csak*. Így él a *tz* betűvel is”. (Tud. Gy. 1817. III, 132–33). Talán nem tévedünk, ha ebben is Kazinczy hatását, keznyomát sejtjük. A különös abban van, hogy az 1820-as években megjelent cikkeiben mindenütt *ts* és *tz* jeleket találunk. Kis János írásai közül kétségkívül versei váltak legszélesebb körben ismertekké, ezekben pedig valószínűleg Kazinczy beleavatkozása folytán azokat az írásjeleket találta az egykorú olvasó, amelyek a még ingadozó irodalmi nyelvben lassanként általánossá válva, kezdenek abban megszilárdulni; így akarva, nem akarva ennek a két hangnak a jelölési módjában a később hosszú időre állandósuló formákat segítette megszilárdulni, így az egységesülést szolgálta.

Mi az álláspontja vajon a különözésnek egy másik kérdésében: a híressé vált *j* és *y* vitában? A Révai és Verseghy, illetőleg Kazinczy és Kisfaludy Sándor képviselte „jottisták” és „ypsilonisták” ellenkezése még a XIX. század harmadik évtizedében is érezteti hatását, megosztja az írókat és szakadást okoz az ortográfiában. Kazinczynak a kérdést nagy részben eldöntő gyakorlata, továbbá a nevesebb költők állásfoglalása ellenére (Berzsenyi, Vörösmarty, Kölcsey, Bajza, Kisfaludy Károly) főképpen a tudományos tárgyú cikkeiben, azaz a prózai írásokban erősen érezhető még [149](#)az ellenkezés, az egységes írásmód hiánya. Így többek közt Téli Takács József 1826-ban „Észrevételek a Magyar Orthographiáról” című értekezésében ezt mondja: „Semmiben sem olly szembetűnő a magyar könyvekben az írásbeli különbség, mint a *j* betűre nézve, midőn az a nevekben ragasztékul szolgál a következő betűk után, mint *d*, *gy*, *l*, *ly*, *n*, *ny*, *t*, *ty*” (TudGy. 1826. V, 33). Sőt Szeder Fábián három évvel később úgy nyilatkozik, hogy még mindig megtalálhatjuk „az írói nyelvben ama kétféleséget, mellynél fogva a *mondgya*, *hallya*, *hánnya*, *futtya* helyett mások így írnak: *mondja*, *hallja*, *hánnya*, *futja*. A grammatikusok nem egyszer vitatták ezt a kérdést, hogy melyiket kellene az írói nyelvben követni, azonban – teszi hozzá – kevesebb foganattal, mintsem talán reménylették” (TudGy. 1829. V. 20). Az „írói nyelv” ügyét szívéen viselő Szeder Fábián némi elkeseredéssel jegyzi meg cikke végén: „Sajditani alig lehet többé, mellyik rész lesz valaha olly győztes, hogy írásmódja a közönséges elfogadásra virradjon” (uo.).

Kis János szülőháza Rábászentendrason.
Beöthy: „A magyar irodalom története” c. könyvéből 1896.

Ha tudjuk azt, hogy a jottista írásmód inkább a protestánsoknál divatozott, akkor már gondolhatjuk, hogy Kis János is ehhez a gyakorlathoz csatlakozott. Valóban ezt az írásmódot találjuk 1806-ban kiadott pályafírásában. Ezt tárja elénk verseinek 1815-ös gyűjteményes kiadása. Folnesics Lajos pedig az „Ifjúság Barátja” fentebb is említett recenziójában ezt mondja Kis János helyesírásáról: „Nem az ypsilonistákat, hanem a’ Jottistákat követi; azaz nem így ír: *felváltyák, parttyán, talállyuk, mondgya*, hanem így: *felváltják, partján, találjuk, mondja*” (TudGy. 1817. III, 133). Kis János tehát a *j* és *y* használatának terén követett gyakorlatával szintén az irodalmi nyelv ortográfiájának az egységesülését segítette elő, amikor a lassanként általánosuló jottista írásmódot fogadta el.

6. Vizsgáljuk meg ezek után a *mondattani* kérdésekben megmutatkozó különbözőzéseket, amelyek csúfítják az irodalmi nyelv arculatát. Döbrentei Gábor „Nyelv csinoságára való ügyelet” című tanulmányában (TudGy. 1821. XII, 32–42) arról ír, hogy az új német társalgási szókönyvön [150](#) többszáz német tudós dolgozott, „s ezek cikkelyeiben a’ nyelv mindenkinek a’ keze között csinos, tiszta, velős, úgytetszik, mintha egy pennából folyt volna az egész munka. Egy öntés”. Hasonló a helyzet a francia nagy enciklopédiával. A rajta dolgozó tudósok „a’ nyelvnek egyszínű tisztaságot adtak”. Majd felteszi a kérdést: mi lenne az eredmény hasonló esetben nálunk? A válasz: „Tíz magyar tudós együtt munkálkodásánál... tarkaságot látnánk. Egyik deák szerkesztésre csikarná a’ magyar nyelvet, a’ másik németeskednék, harmadik a’ sok ettetett, attatott szenvedő formával nehezítené a kimondást” (31).

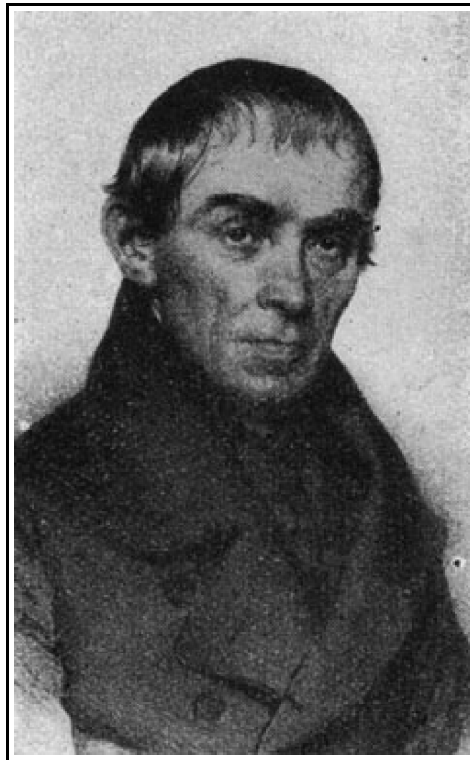
Azzal fejezi be a gondolatmenetet, hogy „ezen készületlenség bizonyosan azon gondatlanságból ered, melly nem tartja kötelességének a’ magyar könyvírói nyelv megtanulását, a’ Frantzia és Német pedig nem merne stylistikájában járatlan lenni” (32).

Ez a megállapítás világosan utal a nyelvet megbontó különbözőzésekre, köztük mondattaniakra is. Mondattani téren leginkább a birtokos jelzős szerkezetek alakítása körül mutatkoznak huzavonák. Még a helyesírása miatt sokat gúnyolt „Nemzeti Gazda” című lap is azt írja 1816-ban, hogy kevés kérdésben van „annyi baj, és kétségeskedés, mint a’ többesszám-beli tulajdonító ragasztékkal, szóvéggel a’ 3-ik személyben” (I. 15). A problémát az okozza: vajon a birtokos többsége esetén a birtokszón ki kell-e tenni a *k* többes jelet, avagy nem. Azok, akik a birtokos és birtok számbeli megegyeztetésének hívei, a Révaitól felállított szabályra hivatkoznak, mások viszont a Debreceni Grammatika tanítása alapján nem tartják a megegyeztetést szükségesnek. Az első szélesebb körben elterjedt tudományos folyóiratunk, a Tudományos Gyűjtemény megindulásakor a szakadás teljes virágzában van. Folnesics Lajos már a folyóirat első számában (1817. I, 81–83) felveti: „*Városok nevei*” és „*Városok neveik*”. „Mit jelent mindenik? Melyik jobb?” A kérdés eldöntése – írja – „igen fontos a magyar Helyesírásra, de még fontosabb a Stylistikára nézve” (81). A különözést megszüntető, az egyöntetűséget biztosító megnyugtató döntés egyelőre nem született meg. A szombathelyi líceumban az 1825-ik esztendőben az évvégi „Állítások” közt szerepelt többek közt a következő nyelvészeti tárgyú tétel: „A’ birtokos nevekkal való élésben, jóllehet a’ szónyomozás a’ bírott főnévnek a’ bíróval való számára nézve megegyezését kívánja, a’ meg nem egyezés helyességét is azonban nyelvünknek egész alkotásában elterjedt természetéből kifejthetni. Honnan az első állítást általjában ugyan nyelvünk természetét egyenesen sértőnek nem mondhatjuk, de az ellenkezőt sem kárhoztathatjuk” (TudGy. 1826. IV, 113–14).

Az „írói nyelv” állapotára nézve többször megnyilatkozó Szeder Fábián, akit „Ázael halála” című könyvének recensense, Dézsi Imre megrótt azért, mert a „birtokos szerkesztésben” nem követi híven Révait, akinek pedig más tekintetben „méltó tanítványa” (TudGy. 1827. II, 101), szintén érinti ezt a kérdést „A Birtokot jelentő Szavakról” címen (TudGy. 1827. VII, 87–90). „Ezen tárgy rég fásasztja már a’ Grammatikusainkat és még se végezhetek semmit is ügyében. Egyik rész azt a’ szabást tartja... *urak’ lovok, urak’ lovaik*. A másik felekezett éppen ellenkezőt állít és így akar szóllani és írni: *urak’ (uraknak) lova, urak’ (uraknak) lovai*”. Saját véleménye szerint „jobb a’ régi szóllásmód mellett maradnunk, melly ezen újabbnál mindenre nézve tökéletesebb”, azaz *urak’ lova* és *urak’ lovai*. Szeder véleményében és gyakorlatában már azokra a költőkre támaszkodhatott, akik az egyeztetés nélküli, tehát a *k* nélküli formákat fogadták el, mivel a költeményekben sokkal könnyebben kezelhetők az ilyen formák, 151 mint a *k*-val szerkesztett nehézkes „*emberek akaratok*”, „*népek szabadságok*” stb. formák. Ez a tény részben már el is döntötte a vitát a ma is használatos, egyeztetés nélküli szerkezetek javára. Ilyen formákat találunk Berzsenyiné, Csokonainé, Virágné, Vörösmartyné stb. Kölcsény gyakorlata ellenkező szokást mutat. Így pl. Kis Jánosról írt recenziójában ilyen szerkezeteket találunk: „*Kis az első rendű Magyar költők számokba tartozik*”, továbbá „*Ezen kiadott verseknek első kötetekben*”; ugyanott: „*Az epistolák múzájok*” „*A hangoknak harmoniájok*” (TudGy. 1817. II, 128–129). Meglepőnek tűnik a finom ízlésű Kazinczynak az ingadozó gyakorlata.

Így pl. 1813-ban „Poétai Berek” címen kiadott verskötetében egyugyanazon versben ilyen ingadozást figyelhetünk meg: „*Testvéreiknek színes seregeikben*”; „*A Vigságok, Trufák, Hunyorok Ezer kecsekkel ékes gyűléseikbe?*”: „*álmok tarka seregeik*”, illetőleg „*S a’ Cháriszok legszebbje*” (Az alvás c. versben). Dajka Gábor versei elé írt Dajka-életrajzban: „*Uraknak gondviselések alatt*” (VI.), viszont „*Muzsák és Gráziák kedveltjét*” (XIV.). Kis János verseinek „Előbeszéd”-ében: „*verseinek kiadójok*” (VI.); „*némellyeknek féltékenységektől, s másoknak vakmerő bátorságoktól*” (V.). Ugyanott viszont: „*rajzolatok rezei*”, „*húsz holnapok elforgása alatt*” (VIII.). Hasonló megfigyelést tehetnénk néhány évvel később a Tudományos Gyűjteményben megjelent írásaiban azzal a különbséggel, hogy a *k*-s szerkesztésű formák

száma a másik mód javára egyre csökken.

Kis János (Kriehuber kőrajza, 1842)

Kis János – miként fentebb láttuk a *ts*, illetőleg a *cs* jel kérdésében – a birtokos szerkezetek formálásában sincs egy véleményen barátjával, Kazinczyval. Kis Jánosnál – azt lehetne mondani – az egyeztetés nélküli szerkesztésmód az általános, ellenkezőnek alig találni nyomát. Már 1806-ban kiadott pályamunkájában is a mai formát találjuk: „századok *setétsége*”, „*gondolatjainknak méltó öltözetit*” (7), „*nyelvmívelők tehetsége*” (85) stb. Kis János – ahogy pályamunkájának idevágó részéből következtethető (vö. i. m: 23 és 77) – feltétlenül észrevette a *k* nélküli formák hajlékonyabb és könnyebben kezelhető voltát, ezért használja verseiben szinte [152](#)kizárólagosan ezeket: „*Az együgyűek szájából*” (I. k. 158); „*pogányok szidalmi*” (uo. 159); „*nagy nevek árnyékában*” (II. k. 14) stb. Hasonló eljárást mutat a Tudományos Gyűjteményben megjelent cikkeinek a nyelve is. Tehát megállapíthatjuk, hogy a birtokos szerkezetekben is az egységesülést, a mai formák megszilárdulását segítette diadalra.

7. Részben az *alaktan*, részben a *mondattan* területére tartoznak a határozó ragok alakjában észrevehető különbözőségek. Rummy Károly abban a bírálatában, melyet Ruszek Józsefnek „A Filozófiának előljáró Értekezései” (1812) című könyvéről írt, idézi a szerzőnek a nyelvre és írásmódra vonatkozó saját szavait: „én többnyire csak Pápay Urral 's a' hazámbeli szójejtéssel tartok”. Rummy azután megállapítja, hogy a szerző Pápaynak az elveitől bizony elég messze távozik, és tulajdonképp „abban egyez Pápayval, hogy a *ból, ből; ról, ről; tól, től* helyett *bul, bül, 's a' t-t* írja, de ezeken is kihagyván a szükséges vonásokat” (TudGy. 1817. XI, 107–8). A ragok alakjában egyelőre nincs egység, „vitatás alatt” állnak, bár a többség már kétségtelenül a nyíltabb hangzós formák felé hajlik. Így például a szombathelyi líceum 1825. évi vita-tételei között ez is szőnyegre került: „Némellyek *tól, től; ból, ből; ról, ről*, mások pedig *túl, túl; bül,*

bűl; rúl rül utóljárókkal élnek... mi az első véleményt oltalmazzuk” – olvashatjuk az állásfoglalást. (TudGy. 1826. IV, 114).

A zártabb hangzós formáknak legmakacsabb védelmezője a dunántúli Pápay Sámuel volt, aki az erdélyieknek tartott nyíltabb hangzós (-*ból*, -*ből*, stb.) formákat mereven ellenezte, bár elismerte, hogy az írók nagyobb része azokat használja: „ha bár a’ mostani íróinknak nagyobb része az említett szókat Erdélyi módon *ból*, *ből*; *tól*, *től*; *ról*, *ről*-el írja is, de mi az Ország szerte uralkodó szőejtés szerént *u*, *ü*-vel írván inkább követtyük a’ közönséges nyelvszokást” – írta a „Magyar Literatura Esmérete”-ben (94). Kassai József 1817-ben készült Nyelvkönyv-ében már „igen rú” jelzővel illeti a Pápay használt formákat. Bizonyos K. J. nevű író pedig „A védelmezett Nemes Székely Nemzet” című írásában (TudGy. 1818. VIII, 21) hevesen védi Pápayval szemben az Erdély felől elterjedt nyíltabb hangzós formákat, és az írók gyakorlatára hivatkozva, elveti a Pápay könyvében található alakokat: „mind a’ nagyobb, mind a’ legnemesebb rész a’ *ból*, *ből*; *ról*, *ről* végződésével él Magyar-Országon is... ama lelkes Magyarorságnak ditsó Hérosai: Révai, Kazinczy, Kis János... ha mondom, nem ez a’ nemesebb rész? ha nem ezek Nemzetünk virágai? ’s ha nem ezek tsinálhatták a’ Nyelvszokást, ’s tsinállyák is? bátron elmehetünk a’ Meotis partjai körül keresni Nyelv-szokásunkat” (23).

Fenti megnyilatkozás szintén megerősíthet bennünket abban a véleményben, hogy Kis Jánosnak a nyelvi gyakorlata el nem hanyagolható mértékben segítette az irodalmi nyelv ingadozásainak a megszűnését. Hiszen a fenti cikk írója is, miként fentebb már néhány esetben láthattuk, egy nyelvi ingadozás megszüntetése végett mások mellett Kis János nyelvére hivatkozik, mint olyanra, amely alkalmas arra, hogy követendő példa legyen. Ezúttal a *ból*, *ből*, stb. ragoknak az irodalmi nyelvben való általánossá válását mozdítja elő Kis János gyakorlata, amely tehát a Pápaytól propagált és a Dunántúlon szélteben hangzott formákkal szemben ingadozás nélkül a ma is használt alakokkal él, holott Verseghynek 1821-ben megjelent tankönyve például Pápay nyomdokán haladva a *bul*, *bül*; *tul*, *tül*, stb. formákat használja, sőt tanítja, amivel újabb zavart és az egységesülés útjába újabb akadályt támasztott. Verseghynek ez és az igeragozásra vonatkozó tanítása „annál nagyobb zavarodást fog okozhatni, hogy 153grammatikája az egész hazában iskolai könyvnek sanctionáltatott” – állapítja meg ezzel kapcsolatban némi elkeseredéssel Guzmics Izidor (TudGy. 1826. V, 15). És valóban Szeder Fábíán 1829-ben az egykorú irodalmi nyelvre nézve hasznos felvilágosítást nyújtó értekezésében: „A Magyar nyelvbeli Dialectusokról” (TudGy. 1829. V, 1–23) párhuzamba állítva egymással az „írói dialectust”, „a közönséges” és „palócz dialectust”, hogy a köztük lévő különbségeket kimutassa, a *búl*, *bül*; *túl*, *tül*; *rúl*, *rül* formákat a nyíltabb hangzósokkal együtt minden megjegyzés nélkül az „írói dialectus” jellegzetes formái közt sorolja fel (7).

8. A Guzmics Izidortól fentebb említett zavar, mely Verseghytől „az ige-formálásában tett... ’s grammatikája által folyvást terjesztett szakadás” következtében mutatkozott nagyobb mértékben, az *alaktani* különbségekre irányítja figyelmünket. A következőkben az igeragozásban kitapintható, éppenséggel nem kis zavart szeretnők még röviden érinteni, amelyről igen részletesen szól Guzmics Izidor fentebb már idézett „Révai Miklós igaza a’ magyar ige-hajtogatás harmadik formájára nézve, Verseghy Ferenc okoskodásai ellen” című értekezésében (TudGy. 1826. VIII, 12–71), s amely Révai és Verseghy közt korábban lefolyt „grammatikai czivódások” folyamányaként az 1820-as években erősen megbontja az irodalmi nyelv egységét. Guzmics ítélete szerint Révai és Verseghy közti „villongásoknak tárgyai között egy sincs olly fontos... – mint a’ helyes ige-hajtogatás” kérdése (12). Ugyanis „ennek elzavarodásával károsabban bomlik nyelvünk épsége, hogy sem a’ többi apróbb botlásokkal” (13).

Révai és Verseghy közti vita főtárgyát az úgynevezett *ik*-es igék ragozása okozta. Révai megkövetelte az *ik*-es igéknek a felszólító és feltételes mód jelen idejében is az *ik*-es igékre jellemző személyragokkal való

ellátását, ezt viszont Verseghy grammatikájában nem tartotta szükségesnek, „s így a nyelvben – írja a Révai oldalán álló Guzmics Izidor – valóságos szakadást szerze” (15). Az így támadt „megzavarodás” főképpen azért látszott Guzmics szemében veszedelmesnek az irodalmi nyelv szempontjából, mert Verseghy nyelvtanát tankönyvként használták az egész országban, és „mivel az ő tanítása a’ nagy szám előtt igazságosnak, törvényesnek, követésre pedig könnyűnek és szépnek látszhatik” (13).

Guzmics Izidor, aki mint láthattuk – Révai elveit védelmezve, erősen elítélte Verseghynek „három nyelven írt, köz olvasás alá bocsátott nyelvtanítását” (39), a Révaitól tanított igeragozás gyakorlati igazolására „az Ifjúság kedvéért, melyly most szívja Verseghy grammatikájából a’ jövendő még nagyobb zavarnak cseppjeit” (23), felemlít néhányat „jeles Iróink közül, kik a’ harmadik formát állhatatosan követik” (uo.). A harmadik formán az *ik*-es ragozást kell érteni. Ilyenek Virág Benedek, Kazinczy Ferencz, Kis János, Berzsenyi Dániel és a két Kisfaludy. Hivatkozik a Tudományos Gyűjtemény, a Felső-Magyarországi Minerve folyóiratok, továbbá az Auóra és a Hébe című zsebkönyvek gyakorlatára, mint amelyek a tapasztalás szerint ugyancsak Révai nyomdokain járnak az igék ragozásában. Ezzel szemben azt is megállapítja, hogy olyanok, akik határozottan Verseghy oldalán állnának, alig vannak, ellenben „azt megvallom – írja Guzmics –, hogy a habozóknak számok itt is könnyen legnagyobb” (23). A „habozás”-t pedig elősegíti többek közt az is – írja –, hogy „több neutrumaink vannak, mellyek *ik*-kel is, *ik* nélkül is jól mondatnak: honnan az következik, hogy gondosb, jelesb íróink sem egyeznek, ’s egyezniük nem is kell minden igére nézve” (23–24). Példának Kisfaludy Sándort hozza fel, akinél jobbra ugyan a Révaitól tanított formák találhatóak, de ¹⁵⁴ugyanakkor *tetszene, kellene, haragudgy, áldozok, esdeklek* (Révai szerint *tetszenék, tellenek, haragudjál, áldozom, esdeklem*) formák is akadnak. Guzmics ezt poétai szabadsággal magyarázza és nem lát benne bizonytalanságra valló jelet, nem úgy fogja fel a kettősséget, mint grammatikai pontosság hiányának a jelét (24).

Ha Guzmics nem, annál inkább grammatikai hiányosságot lát az ilyen igeragozási gyakorlatban Beregszászi Nagy Pál, aki a Tudományos Gyűjteményben több cikkben is tárgyalja az igeragozási tévedéseket és bírálat tárgyává teszi azokért a folyóiratok, sőt a költők nyelvét is. Így pl. 1820-ban „A’ Magyar nyelvnek igen különös és legnehezebb tulajdonságairól az igékben” című értekezésében a következő megjegyzést találjuk: „Berzsenyi is, derék Verseiben jó poeta mindenütt, de nem mindenütt jó conjugista és syntaxista. Különben nem tenne activa hajlást passiva helyett.... mint p. o. a’ Sonetthez írt Verseiben tett: »Paeán újra születesz nekünk« e’ helyett: születel... ’s »Paeánt ömledezett a’ Capitolium«. Hiszen ömledezik nem kiható ige, hanem benn maradó értelmű, mint romladozik” (TudGy. 1820. VII, 101). Öt évvel később „Az *ik*-be végződő magyar igékről és azoknak hajlásaikról” címen írt értekezésében úgy látja, hogy „ezekkel az igékkel Révai és Verseghy vitája után is helyesen élni mái napig sem tudunk” (TudGy. 1825. VIII, 4). Tapasztalása szerint „Ujabb Iróink... öt vagy hat féleképpen is hibáznak a’ Conjugatio ellen” (uo.). Ennek a szomorú ténynek abban látja az okát, hogy „nints tsak egy Grammatikánk is olyan, mellyből azt jól megtanulhattuk volna: Hijjánosak e’ részben ’s tökéletlenek minden eddig kiadott Grammatikák” (uo.). Annak igazolására, hogy az *ik*-es igéknek a ragozása ellen milyen gyakran vétének az írók és költők, számos példát sorol fel magának a Tudományos Gyűjteménynek, a Minervának, az egykorú zsebkönyveknek (Auróra, Hébe) a nyelvéből (vö. TudGy. 1825. VII, 3–15).

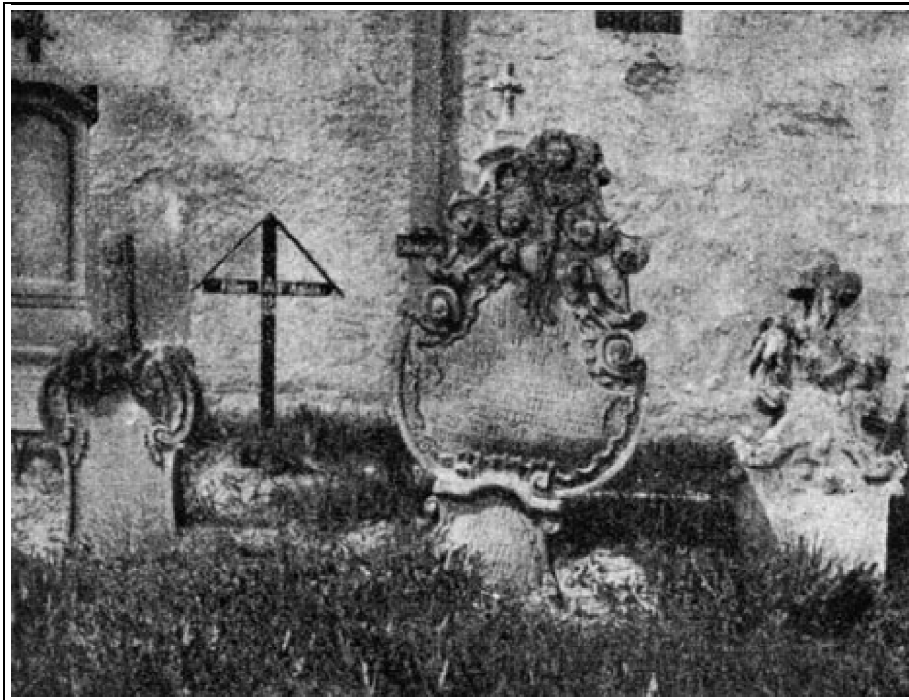
Fentebb Guzmics Izidor Kis Jánost is azok sorában említette, akik Révai szabásai szerint ragozzák az *ik*-es igéket. Fontos észrevételt tesz ebben a tekintetben Folnesics Lajos már fentebb érintett recenziójában, melyet Kis János „Ifjúság Barátja” című könyvéről írt. Megfigyelése szerint Kis könyvében „A verbumok félig múlt bizonytalan idejének harmadik személyében is némelly jelességekre akadhatni: „Válnék ő” (I. köt. 73), és nem: „válna ő”; „megszünnék ő” (79) és nem „megszünne ő”; „elváltoznék ő” (II. köt. 52) és nem:

„elváltozna ő”... A bizonytalan félig múlt első egyes személyét nem írja egyezőleg: p. o. „bátorkodnék” (61) és nem: „bátorkodnám”. (TudGy. 1817. III, 133). Folnesics „jelesség”-nek tartja Kis Jánosnak az *ik*-es igék ragozásában követett gyakorlatát vagy helyesebben a gyakorlatban megmutatkozó következetességét. Költeményeinek ilyen szempontú vizsgálata azt mutatja, hogy igeragozásában alig található valami nehézkességet. A következetesség tehát nem jelenti nála azt, hogy a grammatikai pontosság kedvéért minden esetben erőlteti az *ik*-es formákat. A „vigan *áldozzék*” mellett le mert írni ilyen formát is, mint „*muljon* homálya”, sőt a poétai szabadság címén az *-ik* ragot is el merete hagyni, ha az esztétikai hatás azt kívánta: Pl

*„Mely utóbb gyakran csűrben hágy.
Boldog, ki bölcsen él rejtekben!
Bohó, ki sorsán felül vágy!”*

(A falusi élet)

155 Ha meggondoljuk a dolgot, azt kell megállapítani, hogy Kis János ebben a tekintetben is olyan gyakorlatot követett, mely a későbbi irodalmi nyelvi gyakorlattal – azt lehet mondani – egyáltalán nincs ellenkezésben, hanem ahhoz talán legközelebb áll. Végeredményben tehát a vizsgálódás eredménye azt bizonyítja, hogy Kis Jánosnak a XIX. század első harmadában megvalósított nyelvi gyakorlata több területen is hozzájárult az irodalmi nyelvben még meglévő ingadozások, különbözőségek megszüntetéséhez; másképp ez azt jelenti, hogy mindenféle túlzásoktól mentes, az egykorúaktól mintegy az akkori irodalmi nyelv normájának tartott kiegyensúlyozott nyelve el nem hanyagolható egységesítő hatást fejtett ki a megszilárdulás útjára lépett magyar irodalmi nyelvre.

Rokokó síremlékek a balfi temetőben.

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Csemegi József: A soproni Lenin körút és az Előkapu rendezési terve

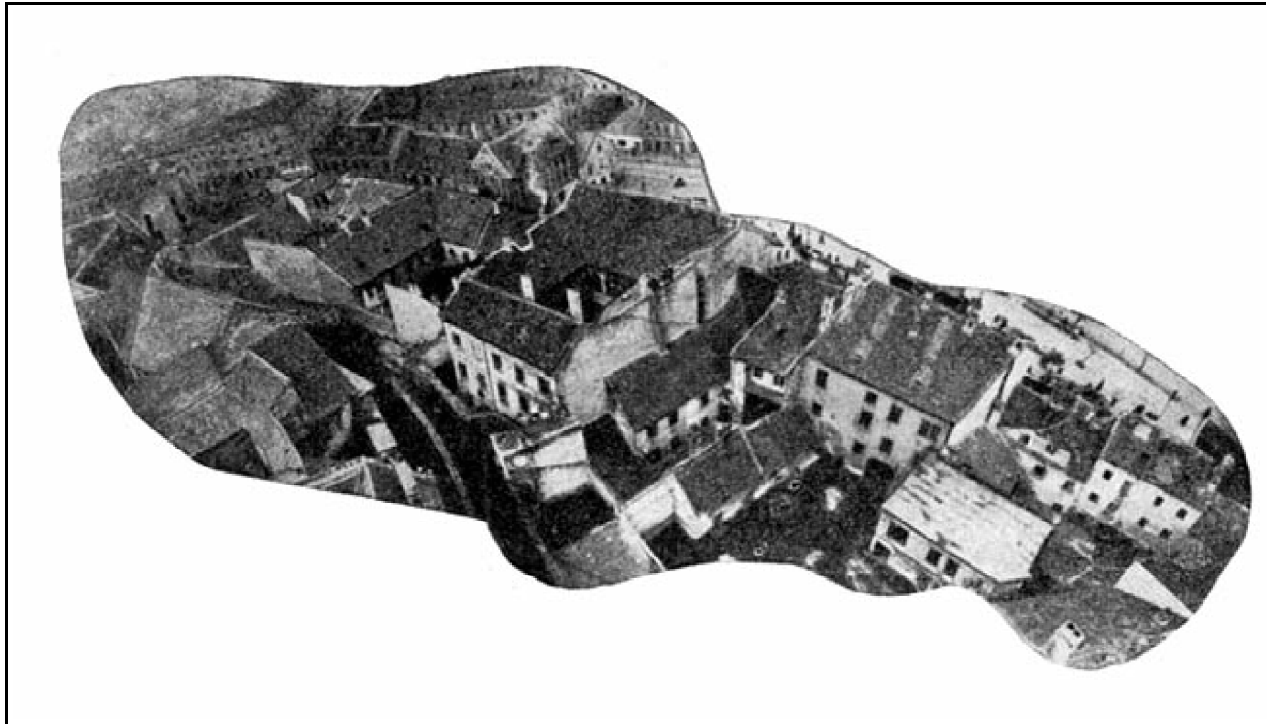
156 Csemegi József: A soproni Lenin körút és az Előkapu rendezési terve

Az Építésügyi Minisztérium felügyelete alatt működő Városépítési Tervező Vállalat („Várostervező”, Budapest) 5. sz. műterme 1954-ben megbízást kapott Sopron város tanácsától, hogy az Előkapu környezetének és a Lenin körút piaci szakaszának városrendezési tervét készítse el. A tervek rövidesen el is készültek és a Várostervező múlt év elején rendezett kiállításán kerültek bemutatásra szaktársadalmunk előtt.

A kiállítás – amely az 5. sz. műterem rövid két esztendő munkásságának eredményeit mutatta be – nagy sikert aratott. Ünnepélyes megnyitására Rados Jenő építőművész, műegyetemi tanár, a műterem vezetője tartott beszámolót: elmondta, hogy a műterem – többek között – vizsgálatokat végez városaink arculatának megszépítése érdekében. E munkálatokat tulajdonképpen az Építésügyi Minisztérium kezdeményezésére még annak idején a Műemlékek Országos Központja kezdte meg, s ma már hetvennél több városunk – az elsők között Sopron is – átesett ezen a sok szempontot figyelembe vevő vizsgálaton. Eredményeit szakembereink rajzokkal és fényképekkel gazdagon illusztrált tanulmányokban foglalták össze, amelyekben egyrészt rámutatnak a vizsgált városok műemléki s más egyéb városképi értékeire, másrészt felhívják a figyelmet azokra a zavaró, ízlést rontó, a város képét elcsúfító elemekre is, amelyeknek felszámolása felette kívánatos volna.

Nagy jelentőségűek ezek a városképi vizsgálatok! Nemcsak arra készítik városaink vezetőségét, lakosságát egyaránt, hogy fedezzék fel maguk is saját lakóhelyük szépségeit, őrizzék meg sajátos arculatának jellemző vonásait, hanem a város további szépítésére is új ösztönzést adnak számukra. Igaz ugyan, hogy Sopron városának volt talán legkevésbé szüksége az ilyenfajta ösztönzésre, hiszen az országban köztudomású, hogy éppen ez a városunk viseli leginkább szívén műemlékeink sorsát. De éppen ezért örömmel is töltheti el az a tudat, hogy Sopron különleges városképi szépségeinek megtartását, fejlesztését a magyar városrendezés és műemlékvédelem nem csupán a város magánügyének, hanem egyenesen országos ügynek tekinti. S éppen ezért kapcsolódott Sopron városszépítési munkálataiba a Várostervezőnek – immár az egész országot felölelő tevékenységű – 5. sz. műemléki műterme, amikor a város részéről – éppen a városképi vizsgálatok nyomán – felmerült az Előkapu környéke és a Lenin körút rendezésének igénye. És a Várostervező 5. sz. műtermének említett kiállításán az érdekelt szakterületek képviselői valóban nagy figyelmet szenteltek az erre vonatkozó tervnek: részletekbe menően megvitatták azokat egymás között és a terveket készítő Riedlmayer Gyula építésszel is.

A terv valóban figyelmet érdemel, nem csupán a szakemberek, hanem Sopron minden lakója részéről. Ezért elsősorban ennek rövid ismertetésére vállalkozom. Majd rátérek kritikájára, amelynek keretében rá szeretnék mutatni számos erényére, de egy-két vitatható részletére is.

157 Ház tömb a Tűztorony közelében

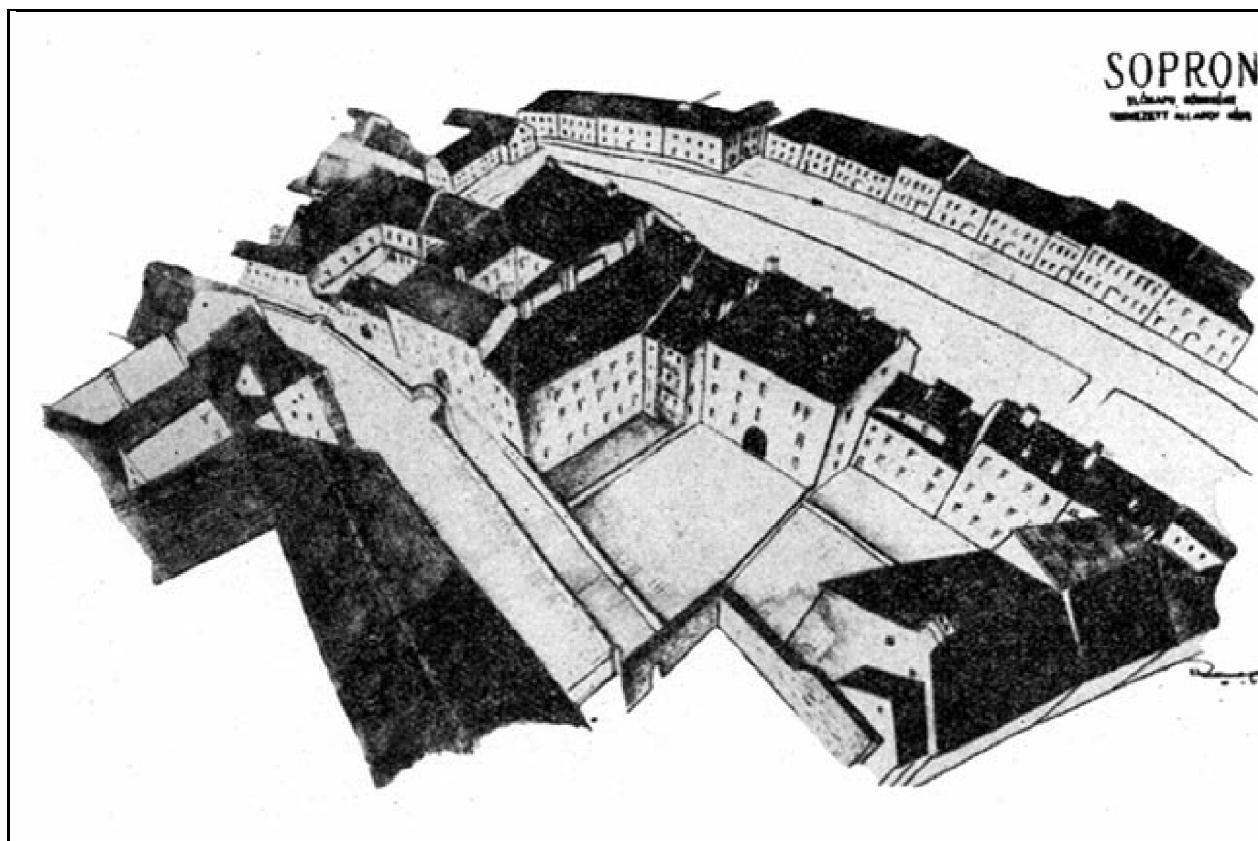
158 Riedlmayer Gyula terve tulajdonképpen két, egymással lazán összefüggő feladatcsoport megoldását tartalmazza. Az egyik az Előkapu és környékének rendezésével foglalkozik, a másik pedig a Lenin körút északi, a piacot magába foglaló szakaszának házsoraira vonatkozóan tartalmaz városképi szempontból előnyös szépítési javaslatokat. Míg az előbbi feladatcsoport igen sokrétű, mert közlekedési problémáktól kezdve, a műemlékfeltérési feladatokig számos kérdést felvet, addig az utóbbi – a munka természete szerint – lényegében a Lenin körút térfalát alkotó házak homlokzatának városképi és műemléki szempontú helyreállítási irányelveit vázolja fel csupán.

Vegyük először szemügyre az Előkapu környékének tervét. Rendezésének gondolatát tulajdonképpen az a közlekedési szükséglet vetette fel, amely a Lenin körút kezdetének és a Tűztorony környékének közvetlen összeköttetését igényelte már évtizedek óta, valamiféle átjáró létesítése révén, ami a Belváros lakói számára az Előkapu háztömb-nyúlványának megkerülését feleslegessé tenné. Ez igény megvalósítása azonban számos problémát vetett fel, de egyben számos ötletet is szült. A problémát elsősorban az okozta, hogy a Lenin körút eleje és a Beloiannisz tér közötti háztömb belsejében a Belváros középkori erődrendszerének falai jórészt fennmaradtak, azok átvágása tehát, egy újonnan létesítendő átjáróval, meg nem engedhető műemlékrombolást jelentene. Nem szólva a Beloiannisz téri betorkollás kérdéséről, amely a tér nagyértékű műemlékeit tekintve, talán még ennél is kényesebb, valójában megoldhatatlannak látszó műemlékvédelmi problémákat vetne fel a városrendező előtt. A tervező érdeme, hogy helyes mérlegeléssel a város életszükségeit a műemlékvédelem kívánalmaival egyensúlyba hozta, amikor tervében a piac terét nem a Beloiannisz térrel, hanem a Tűztorony előtti teresedéssel kapcsolta össze. S e megoldással nemcsak az átjárás lehetőségét teremtette meg az erőd falak átvágása nélkül, hanem egyben biztosította azt is, hogy az erődrendszer falainak, bástyáinak, falszorosainak maradványai kiszabadíthatóvá, megközelíthetővé, láthatóvá váljanak a nagyközönség számára. Nem vitás, hogy ha ez az elképzelés megvalósulna, akkor

Sopron középkori műemlékállaga egy újabb, nagyértékű látványossággal gazdagodnék. Igaz ugyan, hogy a megvalósítás némi épületbontást igényel a Lenin körút 6–16. sz. telkek mélyén, azonban az itt álló épületrészek ósdiak már, anyagi értékük csekély, műemléki szempontból pedig éppenséggel semmi. S ha viharvert falaikból bontás közben netán mégis előbukkanna Sopron múltjára vonatkozóan valamely jelentősebb részlet, az hihetőleg nem változtatja majd meg alapvetően a tervező elgondolását. Legfeljebb részletproblémákat vet fel a végrehajtás során, amelyeknek megoldása csak fokozni fogja a középkori Sopron életét felidéző várfalak hatását.

A várfalrendszer kiszabadítása után – és a környék füvesítésével, parkosításával – egyben a soproni közönség által régóta áhított átjáró létesítése is egycsapásra megoldhatóvá válik. Ugyanis a Lenin körút felé eső külső falsoros a Tűztorony előtti térről nyíló kapuzaton keresztül megközelíthető lesz, onnan pedig az átjárás akár a Lenin körút 8. sz., akár a 10. sz. és a 16. sz. házon át már önként adódik: a Belvárosból a piacérre igyekvők az Előkapu elnyúló háztömbjének megkerülése nélkül, szép városképi környezet közepette érhetik el céljukat.

A tervet azonban nem elégedett meg ezekkel az eredményekkel. Felvetette még magának az előkapui utca-szakasz rendezési problémáját is, s ezzel kapcsolatban javaslatot tett az egykor itt álló középkori városkapu és védműve maradványainak feltárására, bemutatására is. Riedlmayer Gyula e tekintetben id. Storno Ferenc 1861-ben készített felméréseire támaszkodott, (aki az erőrendszer e szakaszának akkoriban még látható maradványait ily módon örökölte meg) s felhasználva annak adatait, a városkapu úttest alatt rejtőző falmaradványainak feltárásával és újból a városképbe való illesztésével alkotta meg tervjavaslatát. Eszerint a Tűztorony előtti térségen, a maihoz képest süllyesztett térszintből kiemelkedő középkori falmaradványok mintegy kirajzolnák az egykori kapuerődítmény jellegzetes rendszerét, de bemutatásra kerülne egykori csapóhidjának helye, sőt az az alatt tátongó ún. farkasverem is, amely annak idején az ellenséget távol tartotta a kaputól, ha a csapóhidat felhúzták. S a terv még a kaputorony előtti védművek ama falmaradványainak kiszabadításával is számol, amelyek ez idő szerint ma még az Előkapu festői házcsoportjának falaiban rejtőznek. Így például az Előkapu és a Lenin körút sarkán álló idétlen földszintes üzletházikókat a terv – igen helyesen – lebontásra ítéli, mert mögöttük az Előkapu 11. sz. ház északi és keleti falában, a középkori városkapu előretolt védműveinek egy s más részletét sejtí, azok láthatóvá tételét ezzel biztosítani kívánja.

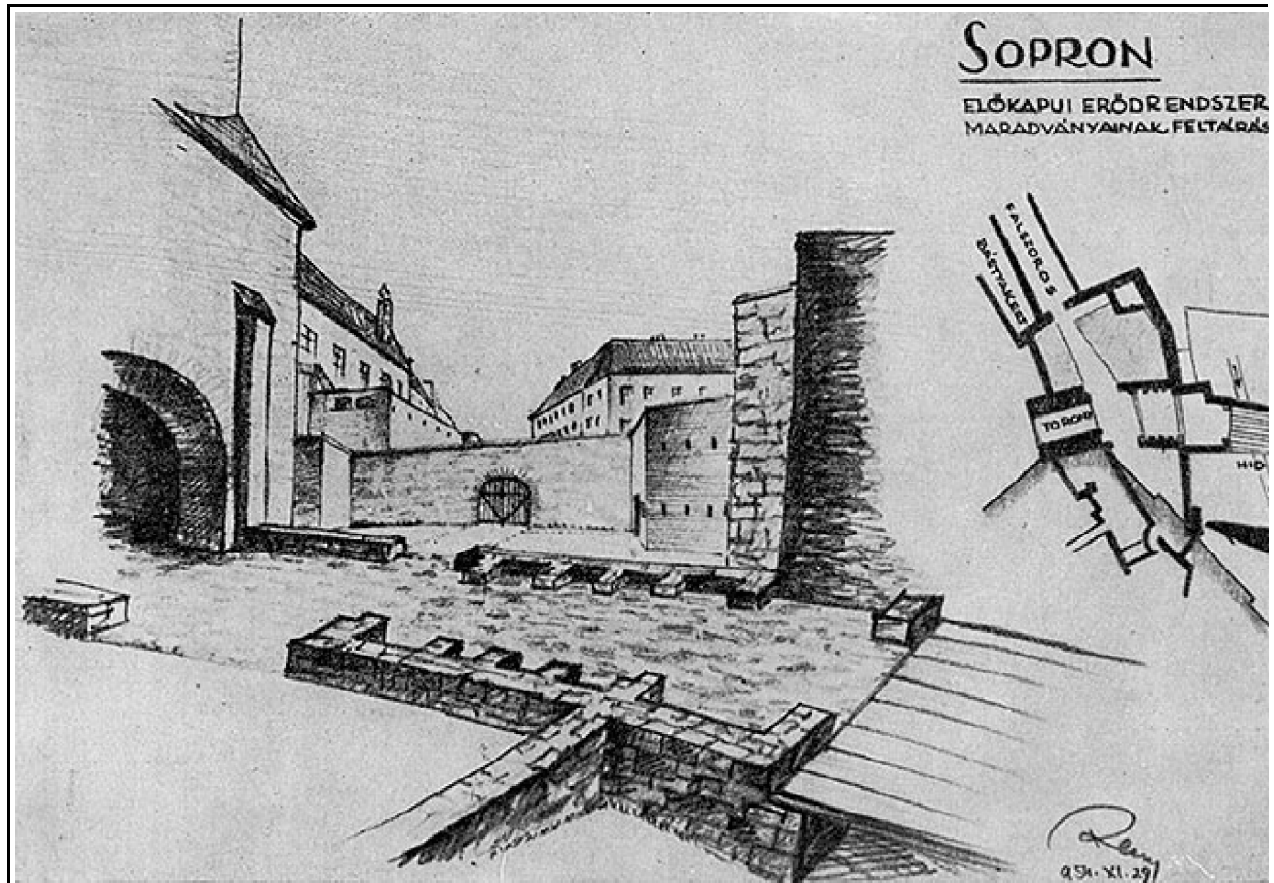

A Tűztorony környékének rendezése – (Riedlmayer Gyula terve)

Ezzel az Előkapu és környéke rendezési tervének ismertetését befejeztük, de egyben bele is kapcsolódtunk a Lenin körút városképi megjavítására vonatkozó javaslatok problematikájába. Ez a kérdéscsoport egészen más jellegű, mint az előbbi volt. Ott a javaslatok zöme a rendezendő háztömb képének alapvető megváltoztatására irányult: új közlekedési útvonalak létesítését veszi tervbe, ezek mentén a városrész képét lényegbe vágóan – egyrészt épületeinek elrendezésében és tömegében, másrészt megjelenési formájának hangulati jellegében – kívánja átformálni. Itt viszont a mai állapot megtartásával, csupán az útvonalak történeti arculatát és egységes összképét zavaró körülmények kiküszöbölésére szorítkozik, az esztétikai **160** hatás emelése érdekében. Ugyanis a Lenin körút házai ma már kevés kivétellel mind műemléknek számítanak, e jellegük kidomborítása, a homlokzataikat elcsúfító későbbi létesítmények eltávolítása, az esetleges hiányosságok pótlása a műemlékvédelemnek és a városrendezésnek egyformán érdekében áll. A terv tehát ezért tartózkodóbb e helyen, eszközeinek megválogatásában ezért körültekintőbb, elővigyázatosabb, mint az Előkapu és környéke esetében. Látszik rajta, hogy lelkiismeretes előtanulmányok alapján és az eddigi, hasonló feladatokból leszárt tapasztalatok figyelembevételével készült.

Ami az előtanulmányokat illeti, ezek főként a soproni helytörténet évtizedes munkásságának gazdag adatanyagára és Sopron 1953-ban elkészült városképi vizsgálatának eredményeire támaszkodnak, amelyeket a tervező gondos helyszíni megfigyelésekkel egészített ki. Az eddigi tapasztalatokra vonatkozóan pedig utalnom kell arra a ma már több, mint fél évtizedes gyakorlatra, amely Budapest háborús kárainak kijavítása folyamán alakult ki és az effajta helyreállítási tevékenység szempontjait, metodikáját eléggé világosan kirajzolta szakembereink előtt. Ez elvi alapokon ma már vidéki városaink majd mindegyikében

folyik a városszépítés munkája. Meg kell azonban mindjárt jegyeznünk, hogy a városszépítés általános szempontjai nem mindenben egyeznek a kifejezetten műemléki helyreállításokéval, ahol az építész egy-egy többé-kevésbé kimagasló jelentőségű művészeti alkotás egyedi értékeinek láthatóvá-tételén, tartósításán és esztétikus bemutatásán fáradozik. Ugyanis a városkép megjavítását célzó tevékenység tárgya nem egy-egy műalkotás magában, hanem az épületek egész sora, oly épületeké, amelyek összességükben egy magasabbrendű művészeti egységgé: városképi együttesé ötvöződnek. Természetesen ily együttesek épület-elemeit legtöbbször nem csupán műemlékek alkotják. Az elmúlt korok kiemelkedő alkotásai között számos igénytelenebb megjelenésű építmény is helyet foglalhat. Csak ezek városképi jelentőségét nem egyedi műértékük, hanem az épületegyüttesbe illeszkedésüknek előnyös, vagy előnytelen volta határozza meg. Sőt előfordulhat az is, hogy műemléki szempontból viszonylag jelentéktelen épületek városképi szempontból kiváló együttest alkotnak. Így esetekben a városrendező e csupán műemlékjellegű épületeket is megtartja a maguk teljes eredetiségében: helyreállításuk módját a műemlékvédelem szigorúbb szabályainak alapján irányozza elő. Ha viszont jelentékeny műemlékekből álló együttes összhatását egy-két műemléki szempontból érdektelenebb épület erősen lerontja, úgy a városrendezőnek kényszerűen fel kell adnia ez épületek viszonylag csekélyebb műemléki értékeit az együttes magasrendű esztétikai értékeinek zavartalan bemutatása érdekében, ezért szükség szerint rajtuk kisebb-nagyobb változtatásokat eszközöl: formáikat az együttes egészéhez hangolja. Ezt azonban nagy önmérséklettel s mindenkor úgy teszi, hogy ezzel ez épületek eredetiségét teljességében fel ne adja. S ha azok régi jellegükben semmiképpen sem tarthatók fenn, úgy a hamis archaizálás veszélyének elkerülése érdekében az épületeket inkább egészükben korszerűsíti, tartalomban és formában egyaránt.

161 Sopron

Előkapui erődrendszer maradványainak feltárása

Az elmondottakat összefoglalva: műemléki szempontból érdektelenebb épületek esetén a városrendező a tudományos igényű műemlékvédelem formatörténeti hitelességre törekvésével szemben sokkal szabadabban bánhatik az építészeti formákkal az épületegyüttes esztétikus megjelenítése érdekében mint a műemlékhelyreállító. S különösen jelentős e tevékenysége az esetben, ha az épületegyüttes elemei között nagyértékű műemlékek [162](#)is helyet foglalnak, mert feladatának helyes megoldása esetén azok környezetének ízléses kialakításával, formai összehangolásával különleges értékeiket hatásosan kiemelni, sőt fokozni is képes.

A Lenin körút 32–46. sz. házai

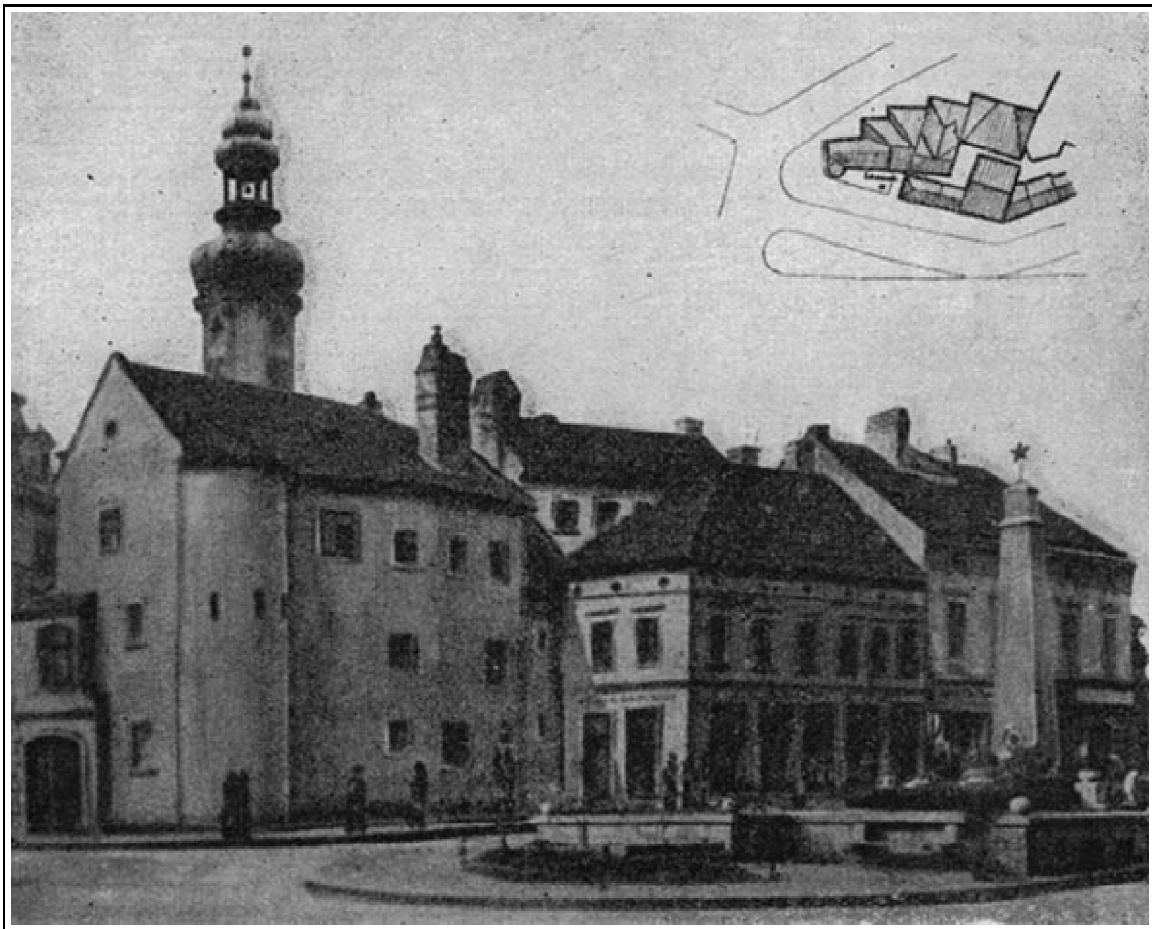
A városkép megjavításának munkája tehát elsősorban tisztogató, bizonyos mértékig összehangoló, egyes esetekben pedig formáló jellegű, feladatának természete szerint. Ott például, ahol a viszonylag ízléses megjelenésű épület földszintjét ormótlan s hangoskodó üzletportálok csúfítják el, ezek lebontásával és az épület jellegének megfelelő, ahhoz idomuló kirakatok létesítésével járul a városkép megjavításához. Zavaró nyílásbefalazásokat újra kibont, érzéketlenül megnyitott újakat pedig elfalaz. A homlokzatok túlzott díszzeit meggyomlálja, a siváran ható részeket viszont dekorálja. Végül különböző magasságú házak esetén, a szemet bántó sivár tűzfalak eltüntetése céljából emeletréépítéssel – túl magas épületek esetén bontással – egyenlíti ki az utcakép szélrajzának túlzott hullámzását.

A Lenin körút utcaképi megjavítása e feladatok legkülönbözőbb változatait nyújtotta a tervező számára. Dicséretére szolgáljon, hogy túlzásokra nem ragadtatta magát a szigorúbb műemlékvédelmi elvek fölös alkalmazásával (ami által könnyen a mai élet-adta igényekkel került volna összeütközésbe) viszont kellően indokolt esetekben, műemléki értékek kiszabadítása céljából, nem hátrált meg nagyobb mérvű bontások előirányzása előtt sem. Ezt a már előbb ismertetett Lenin körút, előkapui saroktömb üzletsorának [163](#)eltávolítására vonatkozó javaslata bizonyítja a legjobban, ahol a lebontásra ítélt épületek anyagi és művészi értéke amúgy sem volt számottevő.

Különben a Lenin körút eme kényes pontjának megoldására vonatkozóan a tervező külön távlati rajzot is

szerkesztett, amely már egymagában is jól illusztrálja a városszépítő építész munkáját. Rajta a Lenin körút 36–42. sz. telkeken ma álló idomtalan üzletépítmények helyén bensőséges hatású teresedés látható. Erre nyílnak a Lenin körút felé kiszabadított Előkapu 11. sz. épületnek újonnan létesítendő üzleti kirakatai. A Lenin körút 34. sz. házat is felső emelete nélkül látjuk. Ormótlan mai tűzfala így nem csúfítja el az utca képét, sőt a 32. sz. üzletépülettel egybeépülve eltakarja még a 30. sz. ház tűzfalát is. A terv tehát tetszetős, a Lenin körút képének feltétlenül előnyére szolgál és semmit sem von le esztétikai értékéből az az aggály, amelyet a 32. sz. üzletépület feláldozása fölött érez a Sopron múltját s építészeti értékeit féltő-szerető szemlélő. Legfeljebb feltolul benne a kérdés: vajon a tervező e tekintetben nem lendült-e kissé túl a megengedett határon, amikor ezt a jellegzetesen soproni ízű homlokzatot feladta?

Tekintsük tehát meg ezt az építményt közelebbről, mielőtt állást foglalnánk a felvetett kérdésben. Vegyük szemügyre formajegyeit, de figyeljük meg azt is, hogy jellegéből nem olvashatunk-e ki valami sajátságosat Sopron környékére vonatkozóan?

A Lenin körút 32–46. sz. házainak rendezése. Riedlmayer Gyula terve

164 Épületünk földszintes kis üzletház, amely jelenleg emeletes épületek közé ékelődve várja jövő sorsának eldőlését. Hogy ki építette, mikor s kinek? – nem tudom. Történetéről a soproni topográfia adatokban gazdag kötete sem emlékezik meg. Építészeti formái csak annyit árulnak el felőle, hogy a múlt század utolsó harmadának eklektikus stílusában épült, nem minden igényesség nélkül, amit viszonylag

díszes homlokzati oromfalának formai kialakítása bizonyít.

Különösebb építőművészeti értéket nem képvisel, de kedves egyszerűséggel megfogalmazott formáin a rohamosan kapitalizálódó XIX. századi Magyarország valamelyik soproni kereskedő-famíliájának bokrosodó öntudata tagadhatatlanul tükröződik. Valahogyan ez adja meg helyi zamatát, azt, hogy építtetője a nagy építészeti múlttal rendelkező város művészeti hagyományainak kötelezettjeként mintegy szükségét érezte annak, hogy munkahelyét formássá tegye és reklámigényét a szokványos kirakatok s reklámtáblák helyett viszonylag magas szinten, a korabeli építészet eszközeivel elégítse ki. Véleményem szerint építtetőjének e magatartása a kor társadalmi keresztmetszetét tekintve, becsülendő állásfoglalás volt, a mű pedig – szerény művészeti értékének ellenére – bizvást reklámművészetünk egyik haladó hagyományának értékelhető ma is. Megérdemelné tehát, hogy egyrészt különleges műfaji érdekességénél fogva, másrészt pedig helytörténeti jelentőségére tekintettel, megőrizzük, becsben tartsuk. Különben is hasonló üzletépítménnyel talán egyetlen egy más városunk sem rendelkezik ma már, Sopronban viszont a Lenin körút eme szakaszán kettő is fennmaradt. Ugyanis az előbbin kívül még a 28. sz. telken is hasonló igényességgel épült üzletépítmény áll, sajnos Reidlmayer terve ezt is lebontásra ítéli. Véleményével szemben mindkét építmény fenntartását kívánatosnak tartom, mert – ismétlem – építészettörténeti jelentőségüket elsősorban társadalom- és várostörténeti érdekességük adja meg s nem formai kialakításuk, amelynek alapján értéküket már a soproni városképi vizsgálatok szerzője is alábecsülte. Javasolom tehát, hogy e két épületet ne semmisítsük meg, inkább keressük meg annak módját, hogyan lehetne homlokzati jellegüket fenntartani s ugyanakkor megfelelő módon megoldott emeletráépítéssel előnytelen városképi megjelenésüket elfogadhatóvá tenni.

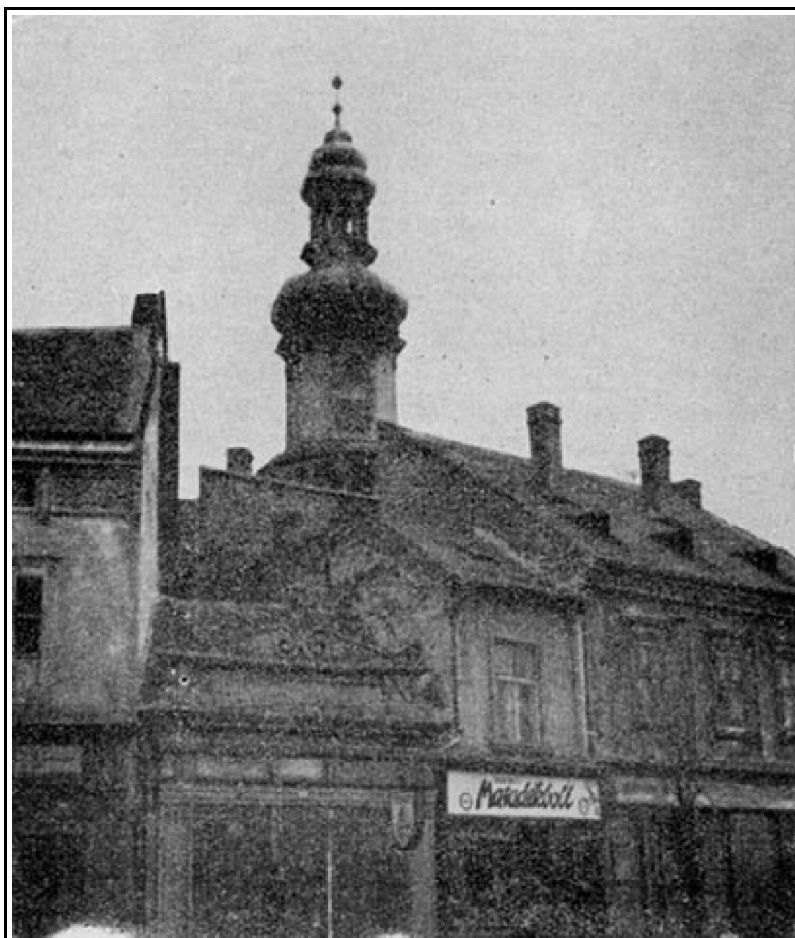
Meg kell azonban jegyeznem, hogy konkrétabb javaslatra ez alkalommal nem vállalkozhatom, mert véleményem szerint e feladat kimunkálása nem a Soproni Szemle hasábjaira, hanem a tervező rajzasztalára vár.

Befejezésül még egy kritikai megjegyzést. Riedlmayer Gyula általában biztos érzékkel döntötte el azt, hogy a Lenin körút szóban forgó szakaszában a házsorok feleslegesen szaggatott szélrajzának kiegyenlítésére mely épületeken kellene emeletbontást, illetve ráépítést eszközölni a jövőben. Így például osztom abbéli véleményét, hogy az 1. és 12. sz. ház egy-egy emelettel megtoldandó, a 4. sz. bérház legfelső emelete pedig lebontandó volna. Ezzel szemben kételyeim vannak a 37. sz. épület emeletráépítésével kapcsolatban. Ez ugyanis Sopron jelentősebb műemlékei közé sorozódik, mai állapotának megbolygatását csak végszükség esetén érzem indokoltnak.

Ehelyett szívesebben venném, ha a jobboldalt szomszédos saroképület (Ikvahíd u. 1. sz.) felső emelete volna lebontható különösebb műemléki károsodás nélkül, mert ez esetben javaslatom kevesebb műemléki engedménnyel járna, mint a tervé, amely a 37. sz. épület eklektikus stílusú mai homlokzatát még feleslegesen le is szegényíti. Ami pedig a 4. sz. bérház 165bántó épülettömegét illeti, bármennyire is helyes a tervező részéről legfelső emeletének lebontási javaslata, annál kevésbé szerencsés régieskedő homlokzatterve, amelyet a mai hivalkodó szecessziós homlokzat helyére szánt. Úgy érzem: nem egykönnyen lehet választani az ízléstelen, de a maga módján őszinte eredeti homlokzat és a tervjavaslat szemrevaló, de végeredményben talmi műemlékutánzata között. E részletprobléma tehát ugyancsak további érlelést kíván még a tervezés részéről.

Összefoglalóként meg kell állapítanunk tehát: Riedlmayer Gyula terve nemcsak gondolatébresztő, hanem megoldásokban is gazdag terv. Megérdemli, hogy a kritika egyrészt rámutasson kiváló értékeire, de ugyanakkor ösztönözze szerzőjét arra is, hogy egy-két részletmegoldását tovább finomítsa. De legfőképpen

azt érdemli meg, hogy a Soproni Szemle olvasótáborában rajta keresztül Sopron város lakossága is tudomást szerezzen létezéséről, hogy a maga ötleteivel is hozzájárulhasson a terv végleges megérleléséhez s ezzel tevékenyen résztvegyen saját városa megszépítésében.

A Lenin körút 28. számú ház és környezete

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNET-ÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNET-ÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Csapody István: Természetvédelmi feladataink**Csapody István: Természetvédelmi feladataink**

Jóllehet a természetvédelem számottevő múlttal rendelkezik Sopronban, elért eredményei mégis oly elenyészőek, hogy természetvédelmi feladataink megoldását feltétlenül időszerű és sürgős napirendre tűzni.

A teendők gyakorlatilag két csoportra oszthatók.

Első csoportba tartoznak az *országos* jelentőségű kérdések, mint amilyenek az országos ritkaságú geológiai képződmények (pl. fertőrákosi kőfejtő), vagy a ritka állat- és növényfajok (pl. *Egretta alba*, ill. *Cypridium calceolus*) védetté nyilvánításának, ill. a védett területek kijelölésének és biztosításának kérdései. Ezen természeti emlékek védelmére az 1935. évi IV. tc. és a Népköztársaság Minisztertanácsának 1949. évi 4235. sz. rendelete alapján az Országos Természetvédelmi Tanács hivatott. A kezdeményezésnek azonban ez esetben is a helyi viszonyok ismerői részéről kell kiindulnia. Védelmi kérdéseikről jelen sorok írója más alkalommal számol be, most azokat a természetvédelmi kérdéseket érintem csupán, amelyek a második csoportot, a *helyi* jelentőségű feladatok magvát képezik.

A *helyi* jelentőségű feladatok elhatárolása nemcsak rangsorbeli, hanem hatásköri megkülönböztetés is. Megoldásuk teljes egészében városi hatóságainkra és dolgozóinkra hárul. Sopron város tanácsának végrehajtóbizottsága meg is tette a kezdeményező lépéseket, amikor 34/1952. vb. számú, a Megyei Tanács által 77-3/1952. vb. sz. alatt jóváhagyott szabályrendeletét 1952. május 7-én életbe léptette a „természet védelméről”. Ezzel egyidejűleg „a társadalom minél szélesebbkörű bekapcsolása és a társadalmi ellenőrzés megszervezése érdekében a tanács a végrehajtóbizottság építési és közlekedési állandó bizottsága keretében természetvédelmi albizottságot” hívott életre.

Ez az albizottság, ha kellő tevékenységet még nem is fejtett ki, több ízben megvizsgálta az utcafásítások kérdését s az elmúlt évben javaslatot tett „a fásított és parkosított területek védelméről” szóló tanácsi rendelet megalkotására (1955. IV.), védetté nyilvánított néhány helyi jelentőségű magán- és közkertet, és vétót emelt a ciklámen pusztítása ellen – sajnos nem sok sikerrel.

Az előttünk álló feladatok részint az általános, részint a tételes természetvédelem körébe tartoznak.

1. *Általános* természetvédelmi feladat a város belterületén lévő természeti tárgyak hatékony védelmének biztosítása. Ez magában foglalja részint a közterületek fásítására, parkosítására, de általában a város történeti városképeinek és természeti tájképeinek kialakítására, azok helyes érvényesülésére döntő befolyással lévő mindennemű ingatlan fásítási és parkosítási problémáját, részint a már meglévő fásítások és zöldterületek szakszerű ápolását és védelmét. A múlttal szemben fokozott gonddal bírálendő el az utcafásítások fafajmegválasztása, melynél elsősorban a fák ökológiai igénye és esztétikai hatásuk irányadó, de igen fontos figyelembe vennünk a közművek (villanyvezetékek, távbeszélő-vezetékek, hirdetőmenyek,

stb.) létesítésével és karbantartásával kapcsolatos nehézségeket is.

E tekintetben, sajnos, ez ideig kevés megértés mutatkozott a közművek illetékesei és a kivitelező vállalatok felelősei részéről, sőt mintha a Városi Tanács végrehajtóbizottságának idevonatkozó rendelkezései (34/1952. vb. 3. §. j. bek.) is süket fülekre találtak volna. A város legtöbb útszakaszán (pl. Mikovinyi út, Kossuth Lajos utca, stb.) látható, üstszerűen kikatlanozott, növényi mivoltukból kivetkőztetett faroncsokat az érzékű ember ezen közművek rovására írhatja. Sajnos, [167](#)komoly kifogások merülhetnek fel a városi kertészettel szemben is, amely elsősorban volna hivatott, hogy a szakszerű ápolás hű sáfárja legyen.

A hajdani „Hét bükkfa” a soproni erődségben. (1905 körül készült fénykép)

Tárgyilagosan el kell ismernünk, hogy e téren jelentős javulás állott ugyan be néhány éve, mégsem látszik haszontalannak illetékesek figyelmét újlag ráirányítani a még tapasztalható fogyatékosokra. Ha idegen jár nálunk, azt mondja, hogy Sopron az egész országban egyedülálló műemlékeivel és habitusaikból kivetkőztetett utcai fáival. Ha soproni keres munka után pihenést a körengeteg zöld foltjaiban, szeme nem találhat megnyugvást az oszlopnyra hízlalt törzsek véznán sarjadoszó, ujjvastagságú ágcsokraiban. Közirtózat helyett közmegnyugvásra szeretnők végre ezt az évtizedek óta vajudó kérdést elintézni. És a sok fogadkozás után végre fákat, igazi, életerős, természetes alakú fákat szeretnénk látni, melyeket [168a](#)

természet alakít, nem a kétévenként mindent radikálisan megcsonkító ember.

Időszerű és szükséges azonban szólnunk a fák rongálói elleni védelemről is. Ami ezen a téren mutatkozik, sajnos, nem nyilvánítható elszigetelt jelenségnek, mert olyan méreteket ölt, mely minden gyakorlati intézkedést megsemmisít. Az Ikva-part Paprét-i szakaszán például a kiültetést követő egy héten belül a közel félszáz erős, életképes suhángból mutatványszám sem maradt, a Szent Mihály temető körüli fásítás pedig hasonló „eredménnyel” járt. A Kurucdomb nagy költséggel létesített fásításait a környéken gazdálkodók állatállománya teszi tönkre.

De nemcsak a város külső negyedeiben talál elretentő példákat a természetbarát. A Jókai utcában és az Ady Endre úti vasúti átjáró sarkán ugyancsak szemlélhetünk csúnyán megcsonkított (kicsedert) fákat. Az Erzsébet-kert díszbokrait általános iskolások tördelik ki erejük arányában. A Lövér körüti hársak „gallyazása” hársfavirágzás idején egyenesen „jogszokássá” vált. (Már 1934-ben kényszerültek rendszabályokat fogantatosítani ezeknek a fáknek védelmében!) A Mikovinyi út juharairól pedig – horribile dictu – maga az erdőgazdaság szedette össze a termést úgy, hogy a gyűjtők hatalmas ágakat vágtak le kényelmi meggondolások alapján.

Nyilvánvaló, hogy az ilyen s ehhez hasonló jelenségeket hatalmi szóval és szabályrendeletekkel meggátolni nem lehet. Komoly felvilágosító és nevelőmunka szükséges ahhoz, hogy dolgozóink és ifjúságunk rádöbbenjen felsorakoztatott cselekedeteinek erkölcsi és népgazdasági kihatásaira. Úgy vélem, legfontosabb feladat e téren az általános iskolákra és technikumokra, továbbá a TTIT helyi csoportjára hárul, de nem volna szükségtelen többi közművelődési intézményünk lelkes közreműködése sem a társadalmi tulajdon megóvása tekintetében. Azokkal szemben pedig, akik a természeti tárgyak kíméletének semmiféle érzékével sem rendelkeznek, büntetőbírói szerveinknek kell eljárniuk. Ha büntethetők a közlekedési szabályok ellen vétők, szigorú eréllyel és következetes módon büntetendők a természeti vagyonunkkal felelőtlenül visszaélők is. A jövőben hatósági közegeink, rendőrhatalmunk részéről is hatékonyabb védelmet remélünk.

2. A *tételes* természetvédelmi törekvések egyes helyi jelentőségű, földtani, állat- v. növényi ritkaság védelmét hivatottak szolgálni. Az idevágó feladatok igen sokrétűek.

Időszerűen szükséges volna néhány országos szempontból nem jelentős, helyileg azonban figyelemreméltó kert védetté nyilvánítása. Kívánatos volna pl. a sopronbánfalvi Erdei Iskola kertjének, a Bencze-féle kert (Károlymagaslatti út és Mikovinyi u. sarka) exotáinak védelme. A nagyeceni hársfasor kipusztuló hársainak pótlása és védetté nyilvánítása egyik legfontosabb soronlévő feladat.

Hatósági védelmet igényel néhány helyileg érdekes, vagy tájképileg kiemelkedő, illetőleg kor- és növekedési viszonyainál fogva érdemes fa. Így a Pintytető északi kitérségében néhány idős bükk áll, amelyek mikroklimatikus hatás következtében jelentkező bükkös-folt egykori maradványai. Az 1942. évi Országos Természetvédelmi Tanács-i rendelkezést időszerűen fel kellene újítani a fertői út mentén álló négy 100 éven felüli csertölgygel kapcsolatban. A Szárhalmi-kőfejtő mögött, közvetlenül az út mellett a megye egyetlen ismert lisztes berkenyéje (*Sorbus aria*) áll. Feltétlenül kímélendő és elsősorban a hozzá nem értés elől védendő. Sajnálatos, hogy a Hét bükkfa már csak helynévben él, de talán még megakadályozható a Tölgyes mocsár (Grüne Lacke) közismert öreg tölgyének pusztulása a récényi út oldalán.

Soron kívül gondoskodni szükséges néhány érdekes, vagy ritka erdőállomány védelméről. Ilyen a Hubertusz melletti idős cseres, amely a szalakóta (*Coracias garrulus*) költési helye, állományilag pedig magtermő állományaink közé tartozik. A várhelyi jegenyefenyves – bár semmiképpen sem őshonos (I. Babos: Az Erdő

1953. p. 264.) – tájlesztetiki szempontból védendő. A Dalos-hegy oldalán lévő szelíd gesztenyével elegyes vörösfenyves ugyancsak egyedülálló a maga nemében. Védelmét már Földváry Miksa is sürgette (1934), de érdekében azóta sem történtek lépések.

Fontosnak látszik néhány keresett kirándulóhely (pl. Deák-kút, Várhely) tájlesztetiki problémájának megoldása. Határozottabban kell körülhatárolni a Kis- és Nagy-Tómalom tündérrózsáinak (*Nymphaea alba*) védelmét. Rendelet volna 169eszközleendő legszebb gesztenyéseink fenntartásáról és kiirtásuk tilalmazásáról. Megszövegezendő és gyakorlatilag kivitelezendő volna a legjellegzetesebb nyugatdunántúli növénytársulások egy-két karakterisztikus foltjának állandó védelme.

Az állatvilág tagjai közül pl. a darázsölyv (*Pernis apivorus*: Fáberrét, Kányaszurdok, Brennbergbánya), a fekete harkály (*Dryocopus martius*: Várhely, Kisfüzes), a keresztcsőrű (*Loxia curvirostra*), az erdei fakusz (*Certhia familiaris*: lúcosainkban), a léprigó (*Turdus viscivorus*), a sarlós fecske (*Apus apus*), a szalamandra (*Salamandra salamandra*) hegyi patakjaink pisztrángjai (*Hidegvízvölgy*) védendők helyileg.

A növényvilág helyi hatóságok által védetté nyilvánított fajai közül csupán a cikláment (*Cyclamen europaeum*) kívánom kiemelni. Annak ellenére, hogy gyertyános-tölgyeseink és lúcosaink e bájós lakójának pusztulásáról már 1934-től kezdődően olvashatunk s azóta is minden rendelkezés kiterjeszkedik védelmére, az erőfeszítések mind ez ideig eredménytelenek maradtak. Hiába adta ki az elmúlt évben a város tanácsa a ciklámen-gumó irtását és a virágjának üzletszerű árusítását célzó tilalmát, a kihágást elkövetőkkel szemben szerveink erőtlenségnek bizonyultak. Ha azt akarjuk, hogy a jövőben természetbarátaink önzetlen törekvései kudarcba ne fulladjanak, hatósági rendeleteink pedig nevetségessé ne legyenek, büntető szerveinknek több eréllyel kell eljárniuk. A természetvédelmi albizottság feladata pedig kétségkívül az, hogy ezidén ismét bocsáttasson ki tiltó rendelkezést a ciklámen irtóival szemben, de egyúttal jelölje meg szabatosan azon büntető szankciókat is, amelyek módot adnak a hatóságoknak a kihágás szigorú büntetésére.

Javaslat. Fentiek megvalósítása a természetvédelmi albizottság átszervezését és kiszélesítését teszi szükségessé. Természeti emlékeink állandó felügyelete, állagaikban bekövetkezett változásaiknak folyamatos figyelemmel kísérése és a szükséges intézkedések időbeni végrehajtása ugyanis csak akkor lehetséges, ha a tanácsi rendelet eredeti elgondolásainak megfelelően természetvédelmünk a legszélesebb társadalmi rétegekre támaszkodik. Evégből kívánatos, hogy a bizottság tagjai közé a város természetjáró dolgozói – a különböző turistaegyesületek lelkes tagjai, a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat helyi csoportjának kiküldötte s mindazok, akik önként hajlandók természeti kincseink védelme érdekében velünk együttműködni – meghívást nyerjenek.

Az aktivitásban ezáltal minden bizonnyal megnövekedő albizottság a továbbiakban két munkacsoportban végezhetné munkáját.

Az első munkacsoport a szűkebb értelemben vett szakembereket, geológus, zoológus és botanikus szakértőket, a tanács és erdőgazdaság, a Főiskola és közművelődési intézményeink hivatalból kirendelt képviselőit, továbbá a városi mérnöki hivatal vezetőjét foglalhatná magába. E csoport feladata volna a speciális szakismereteket igénylő természetvédelmi kérdések megtárgyalása, földtani képződmények, ritka állat- és növényfajok védetté nyilvánítása tárgyában hozandó javaslatok megtétele, azok számbavétele és nyilvántartása, a beérkezett javaslatok szakszerű véleményezése, az Országos Természetvédelmi Tanáccsal való közvetlen kapcsolat felvétele és ápolása. A másik munkacsoport iránt kötelessége volna az összes védendő természeti emlék szabatos összefoglalása *területi felbontásban*, a gyakorlati ellenőrzés és felügyelet megkönnyítése érdekében.

A második munkacsoport a természet minden igaz barátját, a város turistáit, a közművek hivatalvezetőit, a városi kertészet vezetőjét és a művészet kiküldött képviselőit foglalná magába. Ennek a bizottságnak feladata két fontos munkakörre tagolódna.

Egyrészt a város *belterületén* és külső részein az utca- és sorfásítás, azok ápolása, nyesésük ellenőrzése, a kártételek jelentése, a városképileg fontos részek parkosítási és fásítási problémáinak ügye tartozna hatáskörébe. A városnak ellenőrzési körzetekre való felbontása után egy-egy vállalkozó a lakóhelyéhez legközelebb eső kerületet választhatná (pl. Kurucdomb és környéke, Belváros a Várkerülettel, stb.).

Másrészt a város *környéke*, a Soproni-hegység és Szárhalmi erdő (Dudlesz) osztandók fel jól elhatárolt területegységekre (pl. Lövérek, Tacsai-árok, Várhely, Brennbergi részek, stb.), amelyek mindegyikének ellenőrzését a természetvédelmi 170védelmi albizottság egy-egy meghívott turistaküldötte vállalná magára s tenne észrevételeiről legalább évente egyszer az albizottságnak jelentést. A két munkacsoport működésének koordinálását az albizottság főtitkára végezné, aki mindkét munkacsoportban tevékeny részt vállalna. Az egységes irányítás és vezetés továbbra is a mindenkori elnök kezében összpontosulna.

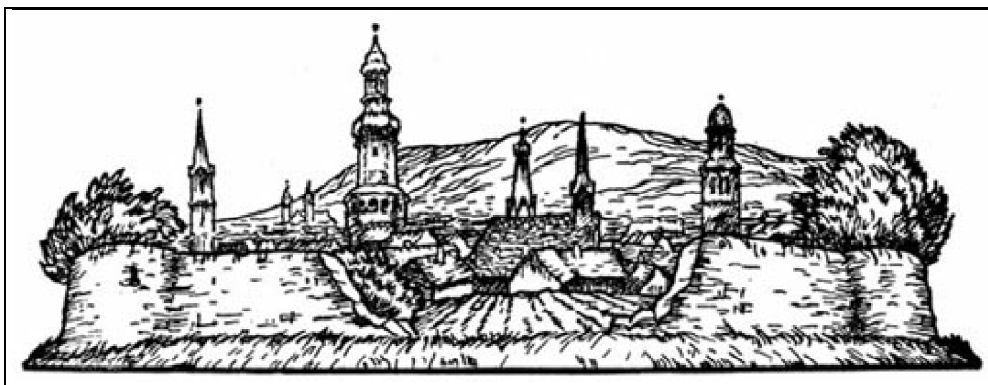

A Fegyvertár utca. A jobboldali első ház helyén ma az iskola szárnya.
(Köhler Gyula felvétele 1880 körül)

Ha az elmondottakhoz hozzájárulna iskoláink és a városunkat hagyományosan szerető soproni családok, intézményeink és társaságaink, üzemeink és dolgozóink kultúrából fakadó természetszeretete és a társadalmi tulajdon megbecsülésére való öntudatos törekvés, meggyőződésem, hogy a természetvédelem híveinek munkája hatóságaink részéről is megértőbb és hatékonyabb támogatásban fog részesülni a fel-feltűnedező barbár cselekedetek gyomlálása során.

A Mária-oszlop a piacon.
(Triefbrunner S. felvétele 1870 körül)

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

171 HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csatkai Endre: A sabbathalis végnapjaiból

Csatkai Endre: A sabbathalis végnapjaiból

A „sabbathalis” is azok közül a terhek közül való, amelyek népünket különböző szolgáltatások formájában nyomták. Valószínűleg középkori eredetű és a papnak biztosította a malom szokásos vámjának azt a részét, amely többnyire szombat délutántól vasárnap délutánig volt esedékes. Nagygeresd volt Sopron megyei, ma Vas megyei falu 1630-as evangélikus egyházlátogatási jegyzőkönyve így fejezi ki a prédikátornak eme járandóságát: „szombaton reggeltől fogva vasárnap reggelig, amit talál; de ebből is a molnár az ő részét, a 3-adát kiveszi”.¹⁽¹⁴⁶⁾

Kevesebbnek tűnik fel látszólag a dénesfai két malomból járó sabbathalis ugyanebből a korból: „szombaton vecsernyekortul fogva reggeli prédikáció végeztéig”; persze félannyi idő, de két malomról van szó.²⁽¹⁴⁷⁾

Már ebben az időben eléggé ritka volt a sabbathalis, e két példán kívül a különböző dunántúli evangélikus falvak közül csak Nick Vas megyei községben említik 1633-ban: a rábai három kerekű malom egy kereke „szombat uzsonnától vasárnap uzsonnáig” a papnak dolgozik vám tekintetéből.³⁽¹⁴⁸⁾

Úgy látszik az ellenreformáció diadalrajutása a sabbathalist legtöbb helyen felszámolta, mert a következő időszakban a püspöki látogatások jegyzőkönyvei csak 1659-ben emlegetik, mégpedig a Sopron megyei Fertőszentmiklóson,⁴⁽¹⁴⁹⁾ míg egyébként több helyütt a rendes szolgálmányok mellett külön gabona is szerepel, talán éppen a sabbathalis megváltásaképpen, így Peresztegen (Ikva), Lajtaszentgyörgyön (hegyi patak). Répcesarudon (Répcse) és Márcfalván.⁵⁽¹⁵⁰⁾ Az említett Dénesfán is már 1714-ben csak az emlékezet tud a sabbathalisról, a püspöki látogatás jegyzőkönyve említ egy malmot, amely régen szombat

déltől vasárnap délig örölt az egyháznak.⁶⁽¹⁵¹⁾

A középkorral foglalkozó történetíró ismerőseim nem tudnak a sabbathaliról, hasonló módon a jelenkor molnárai sem, legalább is a Répce mentén hasztalan kérdezősködtem felőle. A történelmi irodalomban is eddig csak egyszer találtam nyomát, mégpedig Balogh István *Civisek társadalma* c. könyvében, ott is csak futólag említve – 1592-ből –, míg a szerző a forrást kértemre a városi tanács ez évből való következő határozatában jelölte meg: „hogymindenféle jövedelmek, kik ennek előtte az ispotályhoz voltak rendeltetve, tudniillik a malmoknak hasznai és jövedelmei... a Scholában lévő tanulódeákoknak hasznukra és táplálásukra rendeltessenek és szolgáltatassanak.” Hogy itt tényleg a szombati jövedelemről van szó, azt egy későbbi XVII. századbeli diákzenülés pöréből tudhatni.

Meglepő azonban, hogy még 1850-ben is akad Sopron megyében malom, amelynek kötelezettsége van a sabbathalistákra. De 1848 után már új teher volt és az alábbi jegyzőkönyvből kiderül, hogy ¹⁷²egész cifra bonyodalmak támadtak körülötte. A tárgyi érdekesség mellett még egy szempontból figyelemre méltó a jegyzőkönyv. Babót, amelyről szó lesz, falu a Rábaközben, amelynek nyelvéről Erdélyi János csornai gyűjtője, Pintér Endre így emlékszik meg: „Itt nagyon különös az, hogy akárkit is hamar kiénekelnek”.⁷⁽¹⁵²⁾ (Az alábbi tanúvallomásokban is a dévajkodó hang jelentkezik és Eötvös Károlyra is gondolnunk kell, aki a Nazarénusok című történelmi elbeszélésében ezt írja: „A rábavidéki magyarság nyelve végtelen gazdag nyelvanyagban, közmondásokban, példabeszédekben, fordulatokban egyaránt.”

Sopron megyei magyar népviselet.
(Scheth György színes kőrajza. 1840)

Maga a sabbathalisra vonatkozó jegyzőkönyv a bencés gimnázium kézírásai közül a soproni Levéltárba került és így hangzik szó szerint:

Tanúk Szabó Lázár molnár ellen.

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csatkai Endre: A sabbathalis végnapjaiból / I.

I.

Ligeti György, Baboti lakó, zsellér, 27 éves, R. C.

Keresztény hitemre bizonyítom: hogy a Baboti alsó malomban örölvén, egy Tamási ember, és két asszony 12 zsák gabonát és darab zsákokban is, de hányban nem tudom, ugyan azon kereken öröltek, pénteki, jóval későbbi gertya gyujtat után töltvén fel, szombati 11 órára az őrléssel végeztek, de még én is 1/2 mérő búzámmal ugyan azon keréken 12 órára végeztem. Hasonló víznél, midőn Plébános úrnak órája következett őrleni kezdett Baboti Szücs János szolgálja, de már akkorra a kerék olly lassan lisztelt: hogy hasonló őrléssel három egész nap sem keresett volna a kerék 1/8 gabonát. A mi több, tudván a legénye is Szabó Lázárnak mitől döglik a légy, annyira felemelte a kereket, hogy noha bottal is szurkálta a lisztező lyukat leg kevesebb liszt sem jött le; mert a kereket rá nem szorította a gabonára, s én bolond lettem volna, ha világosan nem láttam volna, hogy ezt Plébánosunk bosszújára és kárára teszi, s midőn az Ur a molnárral öszve veszett hallottam, hogy a kevély Lázár azt mondotta: most ezt a kereket bontottam el (11 óra tájban dél előtt) a másikat pedig jövő Szombaton, kétség kívül hasonló célból. A többi kerek is szinte hasonló 173jól jártak a molnár maga üdejében, mert Szakál Józsefné csak hamar meg örölte három zsák gabonáját.

Sopron megyei horvát népviselet.
(Scheth György színes kőrajza. 1840)

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csatkai Endre: A sabbathalis végnapjaiból / II.

II.

ÉN Szakál Mártonné bizonyítom: hogy a Lázár maga, a Liszt-ládából Plébános Urunk ereszték-lisztjét elvitte, mit a veje én reám fogván szégyenemben csak nem meg haltam – jó, hogy megláttam, mert mondhattam neki: ott van az ipa, kérjje meg tőle, mért szidja az én Istenemet. A Plébános ur vigyázója a tettéért megszóllitván a Lázárt, Darázs fészekbe nyult – szidta a papos Istenét – Isten ments meg illy csunya emberektől! a liszt mind a mellett elő nem jött; ennek már egy holnapja. Hallottam, midőn a Péter Vigyázó mondta a legénynek, hogy mért nem vágja meg a kerekeket? Ugy-é! mikor a papnak örlenek, soha sem vágják meg a kerekeket, csak ha innét elmegyek? Azt felelte a legény: ha akarja megvágja, ha akarja még a pap Ponciusának se vágja meg.

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csatkai Endre: A sabbathalis végnapjaiból / III.

III.

Szabó Mihál zsellérné. Ez előtt egy héttel örölvén a Lázár malmában, tapasztaltam: hogy Plébános Urunk

örlés üdejékor igen, igen lassan jártak a kerekek, midőn pedig én örlöttem vasárnap délután, mentek a kerekek, mint a szél, futnom kellett a hordással, mert mindjárt lejárt a kerék a gabonámat, mert a kereket rá szorította.

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csatkai Endre: A sabbathalis végnapjaiból / IV.

IV.

Görgits Ágostonné kisbiróné. Ez előtt egy héttel vivén bé a malomba 8 zsák gabonát, Szombaton reggel, mintegy 8 órakor töltöttem fel, a búzámat délre csak hamar öszvetörette a legény, de a rozsomat délután négyszer is felhordtam, mégis sok egész jött le, mert ekkor már keveset törődtek az örléssel, magam is csudálkoztam, hogy szokások ellen ennyi üdöt töltenek velem. Ez üdő alatt a többi kerekek is igen lassan bugdácsoltak, mikor T. Ur órája elmúlt, lett lisztem egyszerre. Három zsák árpám volt s 20 finakkal⁸⁽¹⁵³⁾ vett ki belőle vámot. Ott a 174 malomban beszéltek: most a víz egy arasszal is alább van, mint előbb.

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csatkai Endre: A sabbathalis végnapjaiból / V.

V.

Balka Péter telkes. Mult szombaton éppen malomban voltam, mikor Plébános Urunk a molnárral veszekedett s azt fejbe is vágta, mert a kerekek olly kutyául liszteltek: hogy egyiknek csatornáján éppen semmi se jött le, bár a molnár legény bottal is furkálta a lyukát. – utóbb is úgy járt, hogy a sóórlőn is 4 annyit keresett volna, mert a kereket rá nem szorította a legény, csak ott járkálva nézte. Erre nézve több családságait is szemére hányván T. Urunk a Lázárnak egy goromba szava után azt fejbe ütötte, de ki is türhetne illy nyilvános csalást, T. Urunk igaz, hogy fejbe ütötte, de hiszen azok is meg ragadták ám, mint akit halálra visznek, gaz emberezték, zsványozták, Sobrirták s nem volt mocsok, a mivel nem illeték, még mikor haza indult is a Lázár azt kiáltotta utánna: b... m a teremő fáját. Nem vagy pap, hanem zsvány, még a Rózsa Sándornál is alább való. A többi kerekek is e szerint jártak. Egyik le volt bontva dél előtt 11 órakor, a másikat pedig jövő szombaton kiáltotta: ebatta le bontom. Én gabonámat hétfőn szaporán megörlöttem hasonló víznél, mert ekkor már a kerekek jól ki nyugodták magukat.

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Csatkai Endre: A sabbathalis végnapjaiból / VI.

VI.

Kovács Gábor zsellér. Mult Pinteken volt egy hete, hogy malomba voltam, de nem örölhettem, hanem vasárnap, hajnal előtt töltöttem fel. Noha pénteken a kerekek úgy forogtak, mint csak kellett még szombaton reggel is, mert ekkor még a vizet nem eresztették el haszontalanul a pusztá gáton. De már szombaton délután csak úgy császkaláltak, elég nehezemre esett, hogy üdöt töltenek velem, s csudálkoztam, hogy hogyan van ez a dolog; már egy szál gyertyám is elég virradatra, még sincs semmi lisztem is. Öt zsák gabonám volt s vasárnap este felé jöhettem haza szerencsémre, mert már délután ugyan csak pörögtek ám a kerekek javában. Ugy is tudtam ám, mért nem forogtak a kerekek előbb, mert T. Urunknak keresett a malom, azért eregették el a pusztá gáton is a vizet hiába, még csak maguknak nem örölhettek. Én Kálmán Istvánna nézegettem is a vizet s mondtuk: no ez már mégis szörnyűség így megcsalni szegény Urunkat, –

ez már égbe kiáltó. Ha Kálmán István megkérdetetik ugyan ezt szinte bizonyíthatja.

Ezen szavaikat a tanúk készek hitükkel erősíteni, és Hogy e vallomások előttünk történetek legyen neveink aláírásával s helységünk élő pecsétjével hitelesítjük.

Kelt Baboton 29. Octóber 850.

Fő. sz. (Főszolgabíró?)

Előttünk Hájné Mihály öregekűt

Szerentse Márton

Varga Pál eskütek

Horváth Andor Mihály

A pecsét körirata: WAWAT PETSIT. Valószínűleg horvát nemzetiségű metsző, vagy horvát közvetítő ebben a ludas, mert a horvátokra jellemző, hogy mind a német, mind a magyar B betűt W-nek mondja és írja.

A pap személye iránt ugyan rokonszenv mutatkozik a tanúvallomásokban, azonban nincs kizárva, hogy a molnárok magaviseletébe belejátszik az a körülmény, hogy Császár István babóti plébános 1849 májusában, mint a magyar szabadságharc ellensége, azaz Windischgraetz híveként, népiesen szólva vindisként került a komáromi várba, amikor a Rábaközben portyázó honvédközpontok elfogták.⁹⁽¹⁵⁴⁾

Ami a sabbathális jog további babóti sorsát illeti, az még ma sem vész ki az emlékezetből, de úgy beszélnek róla, mint amely csak szombaton délelőtt volt érvényben. Valószínűleg az 1850-es években enyészett el, amikor a jobbágyszolgáltatásokat végleg rendezték. A kötelezettséget Esterházy herceg, mint a malom birtokosa, évi 100 koronán megváltotta a plébániától és ezt az összeget a babóti plébános még 1920 táján is felvette a kapuvári hercegi pénztárban, bár a koronának akkor már alig volt értéke, csak a jogszolgáltatás el ne vesszék.¹⁰⁽¹⁵⁵⁾

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Nováki Gyula: A Scarabantiából Savariába vezető római kori út

175 Nováki Gyula: A Scarabantiából Savariába vezető római kori út

Scarabantia, a római Sopron egyik állomása volt az ún. „Borostyánút”-nak. Még jóval a római hódítás előtt alakult ki ez az útvonal, melynek mentén a Keleti tenger vidékéről a tengerből kihalászott borostyánkővet szállították le az északi „barbár népek” Itáliába s onnan más fontos készáru vittek magukkal vissza. Az útvonal mentén a rómaiak kereskedőtelepeket létesítettek, ezek lettek a magvai a későbbi nagy városoknak. Az útvonal Itáliából kiindulva: Aquileia, Emona (Laibach), Poetovio (Pettau), Savaria (Szombathely), Scarabantia (Sopron), Carnuntum (Deutschaltenburg), majd itt a Dunát átlépve már a barbarikumban, a mai Csehország területén halad át, onnan pedig az Odera völgyében megy egészen a Keleti tenger partjáiig. Ez az útvonal eleinte bizonyára csak földrajzilag, hágók, folyóvölgyek mentén alakult ki, de kiépített út még nem volt. A római hódítás után azonban hamarosan sor kerülhetett az út

kiépítésére, mert erre a rómaiak mindig nagy súlyt fektettek.

A Borostyánútnak Scarabantia körüli részével már többen foglalkoztak, de mindig csak általános megjegyzésekre szorítkoztak, az útvonal pontos helyének megjelölése és leírása nélkül. Ezért aztán néha téves helyen keresték az útvonalat, habár korábban Bella Lajos már nagyjából megjelölte az útirányt. Ezt a hiányt szeretném most pótolni, hogy Scarabantiáról a topografiai ismereteink ezzel is bővüljenek.

A Carnuntum felé vezető út pontos fekvése még egyáltalában nincsen tisztázva. A valószínűség szerint a Nagy Mélyút volt a kiindulása, de ez még csak feltevés. A Savaria felé vezető utat azonban majdnem végig nagyon jól ismerjük Sopron környékén, ezúttal csak ezzel foglalkozom. Az útvonalat részint a régi kutatók leírásai, részint pedig az 1953–54. évi terepbejárások és az 1955 őszén végzett ásatások alapján írom le (a továbbiakban 1. az 1. sz. rajzot).

A kiinduló pont a postapalota épülete. 1911-ben építették, akkor állítólag a csarnok helyén találták meg az utat, mely nagy kőlapokból állott.¹⁽¹⁵⁶⁾ A következő pont, ahol eléggé pontosan meg lehet állapítani a helyét, a GySEV állomással szemben lévő sarokház, melyet 1905-ben építettek. (A ház 1945-ben elpusztult, azóta már újjáépítették.) Az alapozási munkáknál Bella Lajos leírása szerint a telek derekán 80 cm mélységben találták meg az utat, mely különböző nagyságú s élükre állított kövekből állott. Az út iránya az állomás felé tartott.²⁽¹⁵⁷⁾ Egy másik egykori leírás szerint kövekből és téglákból volt építve, szélessége 5–6 m volt.³⁽¹⁵⁸⁾

Így kapunk két pontot, melyet ha összekötünk, a mai utcákra ferde irányt észlelünk, mely a postapalotától kiindulva bent a kertekben halad, majd kiérve a Sztálin térre, egyre inkább közelít a Mátyás király utcához, míg a vasútállomással szemben azt át is szeli. A két meghatározható pont közötti területen több helyen megtalálta az utat Bella,⁴⁽¹⁵⁹⁾ de erről közelebbit nem ír sehol sem, így az 1955. évi ásatásig csak a két pontot összekötő egyenes helyén sejtettük. Az említett ásatáskor az út is előkerült, éppen ebben a vonalban, így az irány ma már biztosnak látszik.⁵⁽¹⁶⁰⁾

A GySEV állomáson túl egy darabig semmi nyoma sincs az útnak. Legközelebb fent a Pedagógus üdülő mellett találjuk meg. Itt 1951-ben létesítettek egy új csemetekertet s ennek északnyugati végében 0,5 m mélységben megtalálták a római utat. Kisebb nagyobb kövekből állott, szélessége állítólag 3 m volt.⁶⁽¹⁶¹⁾ A köveket kiszedték, nagy részét már el is hordták, de még ma is igen sok kő hever a csemetekert kerítése mellett az erdőben.

A városhoz ennél közelebbi helyen eddig nem került elő az út. Az említett csemetekert és a Pedagógus üdülő közötti kis erdészlak kertjének közepén 1954-ben találtak egy kis helyen nagy köveket lerakva alig fél ásonyomra, de ezekben ⁷⁽¹⁶²⁾ semmi rendszer nem mutatkozott, így nem biztos, hogy az úthoz tartozott.

Nem tudjuk biztosan, hol ment le az út a városba? Valahol az Szt. János kápolna és a Pedagógus üdülő között, nem lehetetlen, hogy ott, ahol a Szabadság körút lefelé kezd kanyarodni, az üdülő előtt. Itt a kanyarban ugyanis bent az egyik kertben egy mesterséges bevágás vezet lefelé, egyenesen a város irányában, ahol viszont a régi térképek szerint sohasem vezetett út és jelenleg sincs. E lehetőség mellett szól az is, hogy a bevágás mentén római sírok kerültek elő,⁸⁽¹⁶³⁾ amik általában utak mentén szoktak lenni.

Az említett csemetekert után már egészen pontosan nyomon tudjuk követni az egykori római utat. Mindjárt a csemetekert után kezdődik az út-töltés, mely 20–30 m után egy kis vízlevezető árkon megy keresztül. Az árokkal kettévágott töltés profiljában sok nagy terméskő látszik. A töltés itt még alig 20–50 cm magas, szélessége 6–8 m között váltakozik. Lassan kanyarodik az ún. „Ojtozi fasor” mellé és azzal párhuzamosan,

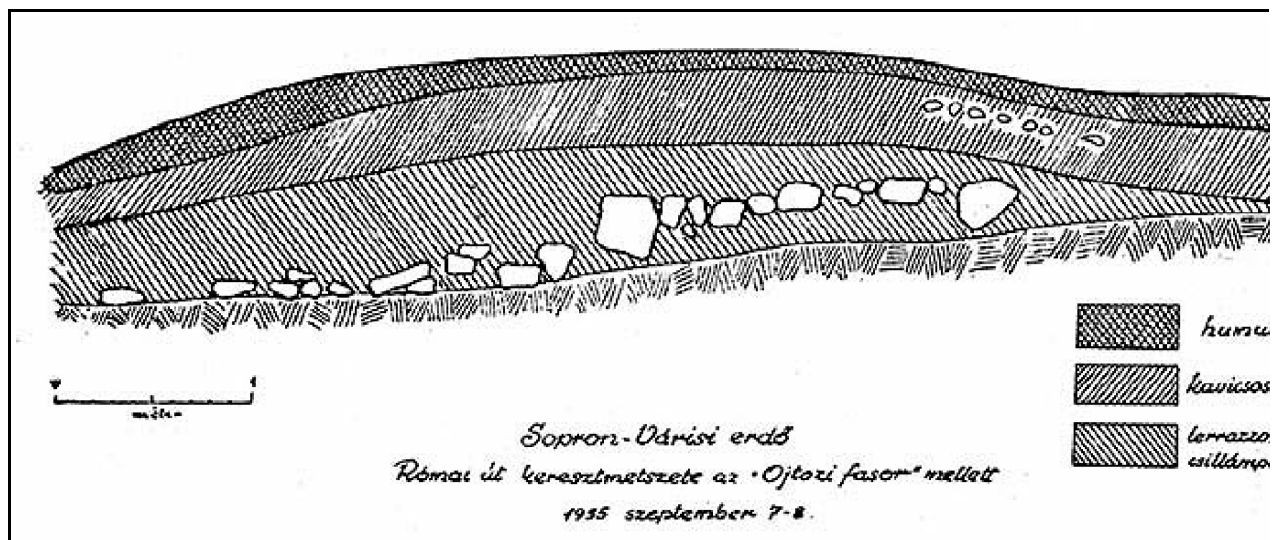
alig pár méterre tőle halad déli irányban. A töltés egy erdei nyiladék után lassan eltűnik s a legközelebbi nyomokat a Békástó alatti gyümölcsösben találjuk meg. A töltés itt nem látszik, de végig az egész gyümölcsösben még pár éve nagy kövek heverték egy egyenes vonalban, az előbb leírt töltés folytatásaképpen.⁹⁽¹⁶⁴⁾ A nagy kiterjedésű gyümölcsös déli, betonoszlopos kerítése közepe táján látjuk viszont ismét az utat, ahol egy rövid darabon az egykori töltés halvány nyomai is látszanak, a Városi majossal egy vonalban. Az ettől délre eső területen 1952-ben ültettek be újabb nagy területet gyümölcsfákkal s ezzel kapcsolatban igen sok nagy kő került felszínre. Ezek a kövek akkoriban szépen kirajzolták az útvonalat, azóta már elhordták őket. Az út a Kecsepatak felé tart, melynek vizenyős árterére enyhe domboldalon ereszkedik le. Az ártéren a töltésnek igen gyenge nyomai vannak. A Kecsepatakon átvezető egykori kis hídnak két pillérjét lehet megállapítani a föld alakulásából. Az út a patakon ferdén halad keresztül, ezen túl már csak a felszínen heverő kisebb kövek mutatják az irányt, egyenesen a Kerek erdő keleti szélé felé tart és azt kissé érintve, rövidesen egy mai kocsútra visz rá s abban folytatódik. Ez a mai kocsút, mely különben nincsen kikövezve, a rómaiakori útnak egyenes folytatásaképpen vezet tovább az Istenszéke felé, az országhatárhoz.

Az út rendszeres régészeti ásatással való kutatása 1955-ben történt meg, két helyen. Az egyik az Ojtozi fasor mentén, a jól látható út-töltés átvágása volt, mely a következő keresztmetszetet mutatta (2. sz. rajz): 1. Felül 10–20 cm vastag humuszréteg, ami az erdő képződménye. 2. Alatta kavicsos sárga föld. Körülbelül ez lehetett a római korban is a töltés teteje. A hegy felé eső szélén bizonytalan kövezést találtunk, kisebb helyi csillámpala és gneisz kövekből, de ez középen már nem volt meg. Lehetséges, hogy a felső kikövezés maradványa, aminek a többi részét az erdőirtások, tuskózások alkalmával szórták szét. 3. Ez alatt ún. terrazzo réteg volt, mésszel és apróra tört csillámpala, valamint gneiszmorzsákkal kiképezve. A felbontáskor nagyon keménynek mutatkozott, de a napon, majd egy eső alkalmával teljesen szétmállott. Ennek aljában nagyméretű, ugyancsak helyi terméskövek voltak rendszertelenül lerakva, minden különösebb összeillesztés nélkül. A metszeten látszólag a hegy felé eső részen egy kb. 2 m-es jobban kiépített rész van, de valószínű, hogy ahány helyen átvágnánk az utat, annyiféle képet mutatna az alsó kőrétég.

177A római út kiindulása Sopronban Savaria felé

Kerestük az egykori útarkot is, de határozottan nem tudtuk felismerni. A felfelé eső szélen az egykori útfelületet képező kavicsos sárga földréteg hirtelen lejt, de aztán elveszik a természetes talajban. Ez 178a hirtelen lejtés az egykori útarokra enged következtetni, aminek az alakját azonban nem sikerült megállapítani. A másik oldalon egyáltalában nem láttuk nyomát ároknak, de mivel abban az irányban az egész hegyoldal enyhén lejt, valószínűleg nem is volt.

A másik ásatás a soproni Sztálin téren volt R. Alföldi Mária vezetésével, hol a római temető feltárása közben találták meg az egykori utat, mint azt már fentebb említettem. Az út felépítésében itt sem találtak lényeges különbséget.

A Scarabantiából Savariába vezető út kezdeti szakaszát sikerült így tisztázni. Az út a városból kijöve egyenes irányban tart a hegyek felé, majd a Békástó környéke és az attól délre fekvő vizenyős, mocsaras részeket egy kanyarral kikerülve, ismét egyenes vonalban tart Savaria felé, általában mindig egy hegyoldal alsó részén.

Az út építésének idejét teljes biztonsággal még nem sikerült megállapítani. Minthogy a rómaiak az újonnan meghódított területeket igen hamar összekötötték jól kiépített utak segítségével Itáliával, feltételezhetjük, hogy a Scarabantián átvezető út is még az i. u. I. század első felében megépült. Az út átépítésére, felújítására van csak némi adatunk. Bella Lajos midőn megállapítja, hogy a Sztálin téri (Deák téri) római temetőt két időszakban használták, ennek bizonyosságául megemlíti, hogy a régibb temetőn keresztül utat vezettek még a római korban, mely alatt szintén sírokat talált, köztük egy ép üvegurnát is.²¹⁰⁽¹⁶⁵⁾ A halotthamvasztás az i. u. I–II. században divott, tehát ez az út, amit Bella említ, valamikor a III. században épülhetett, amikor a II. század második felében lezajlott markoman betörés után ismét megkezdődik az élet Scarabantiában, amikor azonban már feledésbe merültek az I–II. század sírjainak helyei és az újjáépített utat tudtukon kívül sírok felett vezetik el.

*

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Nováki Gyula: A Scarabantiából Savariába vezető római kori út / Zusammenfassung

Zusammenfassung

Scarbantia war eine Station des römischen sog. Bernsteinweges, welcher von Aquileia ausging. Die genaue Stelle des gegen Carnuntum führenden Weges ist noch unbekannt, der gegen Savaria führende jedoch konnte genau festgestellt werden. (Abb. 1.) Der Weg verlässt die Stadt in der Richtung SSW, führt auf ein

niedriges Hochplateau, dann, – einer sumpfigen Stelle ausweichend – führt er gegen Süden, im allgemeinen immer auf dem unteren Teil einer Berglehne und setzt sich endlich auf einen heutigen Feldweg fort.

Der Fahrdamm ist auf einer Stelle auch heute noch gut sichtbar, dieser wurde hier 1955. durchschnitten. (Abb. 2.) Hierörtliche Rohsteine waren in eine dicke Terrazzo-Schichte eingebettet, hierauf kam mit Erde vermischter Schotter, [179](#)dann aus kleinen Steinen die Straszendecke; letztere blieb nur in schwachen Spuren erhalten. Unsichere Spuren des Straszengrabens waren nur auf der, gegen die Berglehne zugekehrten Seite.

Gleichzeitig fanden Ausgrabungen unter der Führung der Frau Maria R. Alföldi im römischen Friedhof des Soproner Stalinplatzes statt, wo der römische Weg ebenfalls ans Tageslicht kam. Die Bauweise ist ähnlich der Vorerwähnten.

Für den Zeitpunkt des Straszbaues haben wir noch keine Angaben, es ist aber wahrscheinlich, dass er bereits in der ersten Hälfte des 1. Jahrhunderts fertiggestellt war. Im römischen Friedhof des Stalinplatzes wurde bereits schon früher ein Brandgrab unter der Strasse gefunden, sie wurde also im 3. Jahrhundert neu gebaut, als die Stelle des Friedhofes und des Weges aus dem 1–2. Jahrhundert bereits in Vergessenheit geraten war.

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Prokopp Gyula: A fertőrákosi üvegfestő-műhely és Wilfing József

Prokopp Gyula: A fertőrákosi üvegfestő-műhely és Wilfing József

Lippert József aradi születésű építész (1826–1902)[1\(166\)](#) az érdem, hogy egy üvegfestő-műhely tervét felvetette Simor János győri püspök előtt, aki 1857-ben foglalta el püspöki székét. Az ő nevéhez fűződik a győri székesegyház és a hozzáépült Hédervári-kápolna helyreállítása; a munkálatokat Lippertre[2\(167\)](#) bízta, aki korábban a bécsi Szt. István templom restaurálásánál is dolgozott. Mikor Simor a bécsi kultuszminisztériumban teljesített szolgálatot, ismerte meg Lippertet; annyira megszerette, hogy midőn püspök lett, udvari építészévé választotta.

Simor a helyreállított Hédervári-kápolnában kívánta elhelyezni a magyar ötvösművészet remekét, a Szt. László-hermát és ezért a kápolna négy gótikus ablakát is kellő dísszel akarta ellátni. Ez adott Lippertnek alkalmat arra, hogy Simor figyelmét felkeltse az üvegfestészetnek Magyarországon való meghonosítására.

Lippert kapcsolatban állott egy heiligenkreuzi üvegfestő-műhellyel, nyilván ott ismerte meg Wilfing Józsefet, aki 1819-ben született Sopronban. Apja szabó volt. 1839–40-ben a bécsi akadémia antik rajzosztályát látogatta, 1841–42-ben pedig a történelmi festészet osztályát.[3\(168\)](#) Sopronban az 1847-es iparképzésen több arcképpel mutatkozott be.[4\(169\)](#) Élete végéig elsősorban arcképfestéssel foglalkozott, igen sok, többé-kevésbé merev arcképe ismeretes a Liszt Ferenc Múzeumban és magánosoknál. Kisebb falusi templomokban szentképei is láthatók.

1853-tól 1877-ig a soproni bencés gimnáziumban működött rajztanárként[5\(170\)](#) valószínűleg előtte, vagy a nyári vakációban dolgozott a heiligenkreuzi üvegfestő-műhelyben, sőt annyira kitűnt itt, hogy Lippert tanúsága szerint igazában ő volt a műhely vezetője. Így természetes, hogy amikor a magyar üvegfestészet megalapításának a terve felmerült, Lippert Simornak Wilfinget ajánlotta vezetőül. 1859 nyarán történetesen, hogy Lippert bemutatta Simornak a festőt. A püspök elhatározta, hogy rákosi kastélyában kísérletként

üvegfestő-műhelyt létesít és a vezetését Wilfingre bízta.

A kemence gyorsan megépült, a szükséges anyagokat is megszerezték és 1860 elején már megtörtént az első próbaégetés. A próbák sikerültek és 1860 nyarára teljes üzemben volt a műhely. Még ezen a nyáron elkészült az első – Szent Lászlót ábrázoló – ablak, amelyet 1860 augusztus 12-én helyeztek el rendeltetési helyén, a Hédervári-kápolnában. A további három ablak elkészültét ugyanennek az évnek az őszére, illetőleg telére várták.

Wilfing tudása és kitartása teljes sikert aratott: létrejött az első magyarországi üvegfestő-műhely és annak első műveivel 180díszítették a középkori magyar építőművészetnek azt a szép emlékét, amelyet Hédervári Dénes megbízásából faragtak ki névtelen, de az utókor megbecsülését méltán megérdemlő mesterek. Sajnos azonban ez a nagyszerű kezdeményezés nem volt hosszú életű. Valószínű, hogy még előbb megszűnt, mielőtt Simor a prímási székkal cserélte fel a győri püspökséget.

Wilfing József önarcképe. Sopron, Liszt Ferenc Múzeum

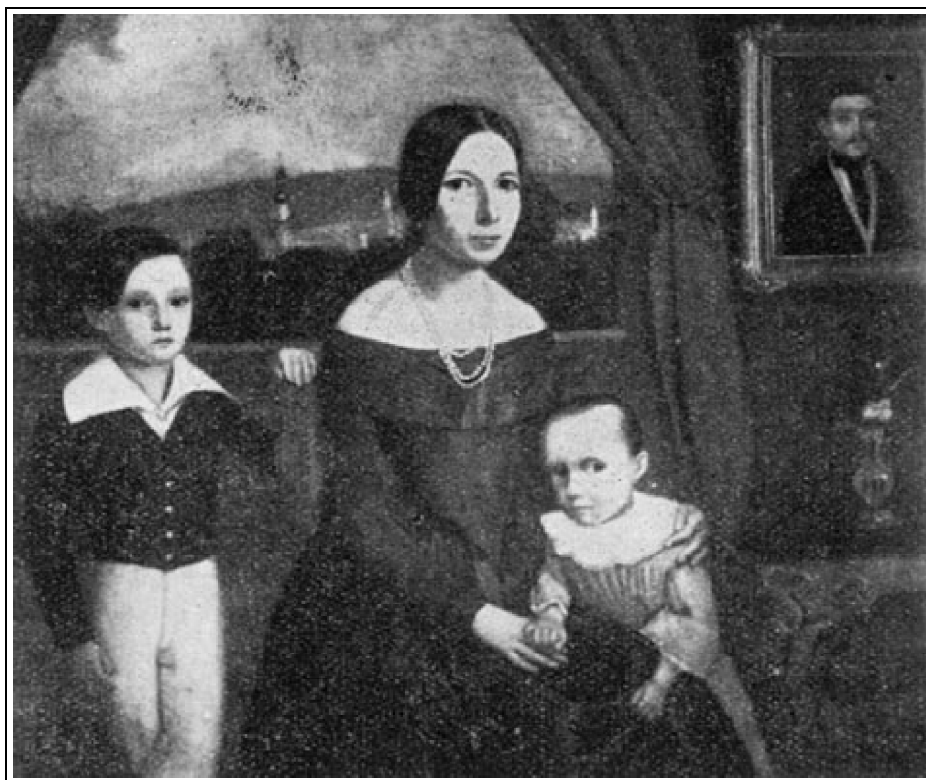
De beszéljenek maguk a levelek, melyek az újdonság izgalmával, az alkotásnak érezhető örömeivel mondják el ezt a történetet. Lippert Ipolyi Arnoldhoz írta ezeket a leveleket és az ő levelesládája őrizte meg számunkra azokat. Ipolyi ekkor még csak falusi plébános volt, (éppen 1860 nyarán költözött át Zohorról Törökszentmiklóásra) de a magyar múlt művészeti emlékeinek felderítésével és összegyűjtésével már országosan ismertté tette a nevét. Érthető tehát, hogy Lippert levelezésben állott vele. Lippert beszámol

Ipolyinak egyéb munkáiról, terveiről is, ezért a leveleknek csak azt a részét közöljük magyar fordításban, amely tárgyunkra vonatkozik. Lippert ugyanis német nyelven levelezett. Az első két levélnek nincsen keltezése, de a tartalmukból kétségkívül megállapítható a levelek egymásutánja.

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Prokopp Gyula: A fertőrákosi üvegfestő-műhely és Wilfing József / I.

181I.

Képzelve csak! Javaslatomra egy igen szép tervvel foglalkozik (ti. Simor). Egy soproni születésű magyar ember segített a Heiligenkreutz-i üvegfestőmnek valamennyi ablak készítésénél. Igazában ő volt a fő, a másik csak az égetést végezte. A napokban bemutattam neki (ti. Simornak) ezt az embert és a püspök elhatározta, hogy egy teljesen felszerelt kemencét építtet Rákoson ennek a festőnek – aki tökéletesen ismeri az üvegfestés technikáját –, hogy ott megpróbálhassa az üveg égetését. A felszerelést, üveget, festéket, stb. mind a püspök szerzi meg saját költségén és teljes komolysággal akarja, hogy üvegfestő műhelyt alapítson Magyarországon. A műhely első munkája a győri székesegyház gótikus mellékkápolnájának négy ablaka lesz, természetesen alakosak (csupa magyar szent?). Gyermek módjára örülök; milyen hálás dolog is ilyen nagyhatalmú embernek indítást adni nemes cselekedetekre.

Wilfing József: A Zobel-család. Olajfestmény.
Sopron, Liszt Ferenc Múzeum

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Prokopp Gyula: A fertőrákosi

üvegfestő-műhely és Wilfing József / II.

II.

Az üvegfestési próbák elég jól sikerültek és én remélem, hogy ezen a nyáron már megindulhat az üzem. A püspök elhatározta, hogy teljes üvegfestő műhelyt rendez be Rákoson és én már meg is kaptam a megbízást, hogy elkészíttsem négy (15 és fél láb magas) ablak kartonját csupa magyar szenttel.

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Prokopp Gyula: A fertőrákosi üvegfestő-műhely és Wilfing József / III.

III.

1860. február 23.

Az üvegfestő műhely igazán megvalósul, a próba meglehetősen jól sikerült. A székesegyház kápolnája teljesen az eredeti állapotába kerül helyreállításra. Az ablakok mellett az oltár méltó környezete lesz Szt. László szép ereklyetartójának.

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR / Prokopp Gyula: A fertőrákosi üvegfestő-műhely és Wilfing József / IV.

IV.

Győr, 1860. júl. 31.

A püspök üdvözli önt és üzeni, hogy augusztus 12-én már elhelyezik a Szt. Lászlót ábrázoló kész ablakot a Hédervári-kápolnában. A műhely vezetőjének kitartása és alaposága teljes sikert hozott. Így hát szerencsésen megtörtént az első lépés egy olyan művészeti ág meghonosítására, amelyet még sohasem üztek Magyarországon. Segítse az Isten, hogy elismerésre találjon! Ez a hír bizonyára megörvendezteti az ön hazafias szívét is.

182A többi ablak az őszi és a tél folyamán készül majd el.

*

Érdeemes volna Wilfing munkáit összegyűjteni. A győri négy ablakon kívül tőle voltak a Szt. Mihály és orsolyita-templom üveglakai Sopronban, amelyek azonban a háborús eseményekkel kapcsolatban erősen megsérültek. Wilfing 1870-ben a budapesti Képzőművészeti Társulat kiállításán is bemutatkozott üvegfestményekkel.

Egyébként 1879. március 16-án halt meg Sopronban. Még egy évvel előtte is tevékenykedett a festészet terén. Megrajzolta és vízfestéssel élénkítette a Tűztorony képét és keresztmetszetét, továbbá tervezeteket készített egy freskó számára, amely ugyanennek az építménynek falára került volna.[6\(171\)](#)

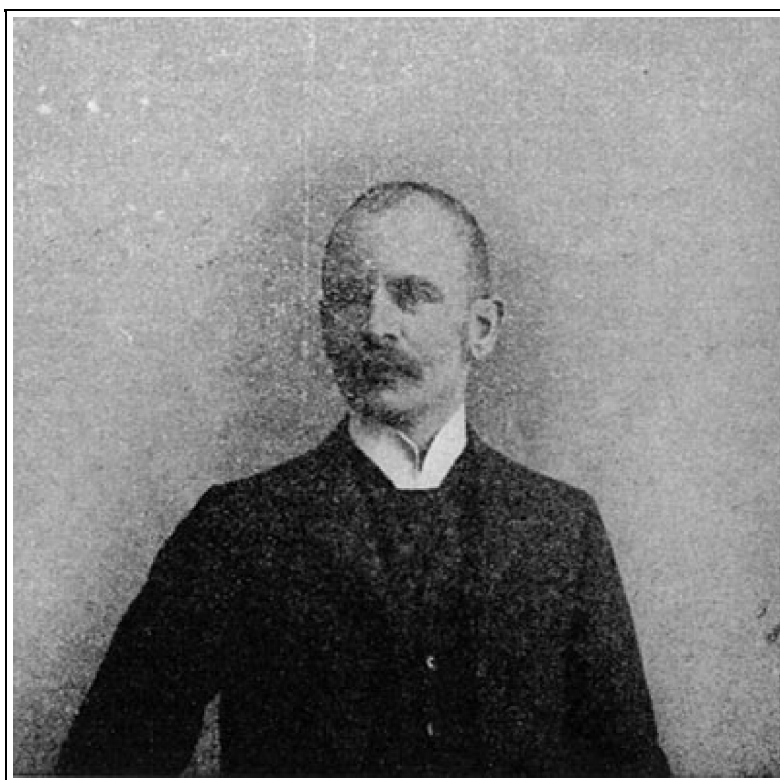
Fertőrákos. Várbástya a körülépítés előtt. 1932. Csatkai Endre felvétele

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Berecz Dezső: Vojtkó Pál 1867–1909

Berecz Dezső: Vojtkó Pál
1867–1909

Messze idegenből került Sopronba s hóna alatt már magával hozta első verseinek és első elbeszéléseinek kötetét. Sopronban beállott azok sorába, akik Frankenburg Adolf nyomán a magyar irodalom művelését tűzték ki célul. Alig másfél évtizedes soproni működése alatt tanított, írt verset, elbeszélést, bírálatot, vezércikket, szatírákat; kutatta a múltat, közönséget szervezett és fáradhatatlan volt mindenütt, ahol a művelődésért dolgozni lehetett.

1867-ben Újvidéken született. A teológiát Sopronban és Jénában hallgatta, a filozófiát Kolozsvárt és ott szerzett tanári oklevelet. Első szárnypróbálgatásai az Újvidék c. lapban jelentek meg, a kolozsvári Erdélyi Híradónak pedig már rendes munkatársa volt. Költemények c. verseskötete 17 éves korában jelent meg, majd 1893-ban elbeszéléseit adta ki Történetek címmel – ugyancsak Kolozsváron. A tanári oklevél megszerzése után először a Besztercebánya és Vidéke c. lapnak lett munkatársa. 1894-ben a soproni

líceumban tanár és a soproni magyar sajtó egyik lelkes elindítója.

Szelíd, galamblelkű, jóságos ember, finom tollú író. Mondanivalóját szinte kicsinyes műgonddal önti rímekbe vagy mondatokba s a sorok között mindig lágy hárfahangok zengenek. Költészete nem földi terményekből táplálkozik, hanem az ég régióiban lebeg. Az újság hasábjain 184éles satírával dolgozik s szava megkeményedik, amikor magyarsága mellett tesz hitet. Egyik millenniumi vezércikkében vágja oda a budapesti parlamentnek, hogy: aligha értünk volna meg ezer esztendő, ha a pusztaszeri országgyűlés is olyan lett volna, mint a mostani.

Mutatóban olvassuk el egyik legszebb szerelmi versét:

*Susogatok ti fák, ti lombok,
Mindenik szó, mit mondtam s mondott,
Életre keljen itt,
S a szellő, mintha lelkem volna,
Alakját, arcát körülfonva
Csókolja lépteit.*

*És akkor is susogatok, ha
Mással bolyong itt pajzánkodva,
Feledve multakat.
Vígán, fecsegve köszöntsétek,
Hogy ne zavarják az emlékek,
S fel ne támadjanak.*

*Hanem ha egyszer – Ég ne adja –,
Boldogságát, üdvét siratva
Jő árnyatok alá:
Viharrá váljék susogástok,
Búgó haraggal átkozzátok,
Ki gyászt hozott reá...*

Elbeszéléseire 1893 januárjában szerényhangú előfizetési felhívást bocsátott ki, melyben ezt írja: „Ideges kornak ideges szülötte, én, megírtam néhány történetet”. A Történetek c. kötetből, miként a Pesti Hírlap írja, tavaszi virágillat árad ki, bár olykor ködön keresztül. Nem nagy igényű, a kor szalonstílusában megírt szerelmi tárcák. Poétai részeik (Intermezzo) édes testvérei az író verseinek. Érdekes, hogy Spinoza c. elbeszélésében a munkába temetkező s a munkában holtta fáradó tudós sorsát írja meg, szinte előre érezve saját végzetét.

A már említett és más vidéki lapokon kívül (Szamosújvár, Zombor és vidéke) versei, tárcái jelentek meg a Magyar Szóban, Pesti Hírlapban, Fővárosi Lapokban, Világban, Ország-Világban és különösen Kis József folyóiratában, a Hétben.

Sopronba kerülésekor a Soproni Irodalmi és Művészeti Kör már javában működött. Vojtkó Pál 1892-től kezdve volt munkás tagja ennek az egyesületnek s 1895-től 9 éven át főtítkára is. Az ő főtítkársága alatt alakul ki hangsúlyozottabban a kör irodalmi jellege és szorul háttérbe a dilettantizmus. Tisztségéről

1903-ban mondott le megrongált egészségi állapotára hivatkozva, mondván: sok és különböző irányú elfoglaltsága képtelenné teszi arra, hogy teendőit lelkiismeretesen ellássa. A kör akkori elnöke, id. Deszkásy Boldizsár így búcsúztatta: „Körünk nemcsak kitűnő főtitkárát veszi el benne, hanem lelkes apostolát és bajnokát is, kinek erős lelkét egész munkálkodása alatt őszintén hevítette az eszme, amelynek szolgálatába szegődött: a magyar művelődés eszméje”. Mészáros Sándor pedig, aki a főtitkárságban közvetlen utóda volt, haláláról így ír: „Mintaképe volt a hűséges tisztviselőnek, a magyar szívnek, a széplelkű embernek. A kör iránt való önfeláldozó munkássága nem ismert határt. Lelke, az oly tragikusan elomlott lélek, éveken át fényét és sugarát árasztotta estélyeinkre, költeményei, novellái, esztétikai dolgozatai mindenha tiszta gyönyörűséget szereztek a hallgatóságnak”.

Élete utolsó éveiben kevesebbet foglalkozott szépirodalommal, inkább az esztétika és az irodalomtörténet érdekelt. Több értékes tanulmánya látott napvilágot. Utoljára a XVI. század vallásos költészetével foglalkozott.

1905-ben minden szépért rajongó lelke megbomlott s 1909-ben meghalt. Egyik kezéből a toll, másikból a lant hullott ki.

Beteljesedett az, amit *Egy tudós barátomhoz* c. versében ír (1891):

*S ha elmúlok majd őszi szélfúvásra,
Egy sírhelyet tán adnak valahol,
Ne őrizzen szobor, se emléktábla,
Azt, jó barát, neked, neked hagyom.
Néhány csepp könny attól, akit
[szerettem,
Egy szál virág az elsírt dalokért...
Nekem elég lesz... azután feledten
Hanvacjak el, mint aki sose élt...*

*Szobor és emléktábla helyett e néhány
sorról áldozunk Vojtkó Pál emlékének.*

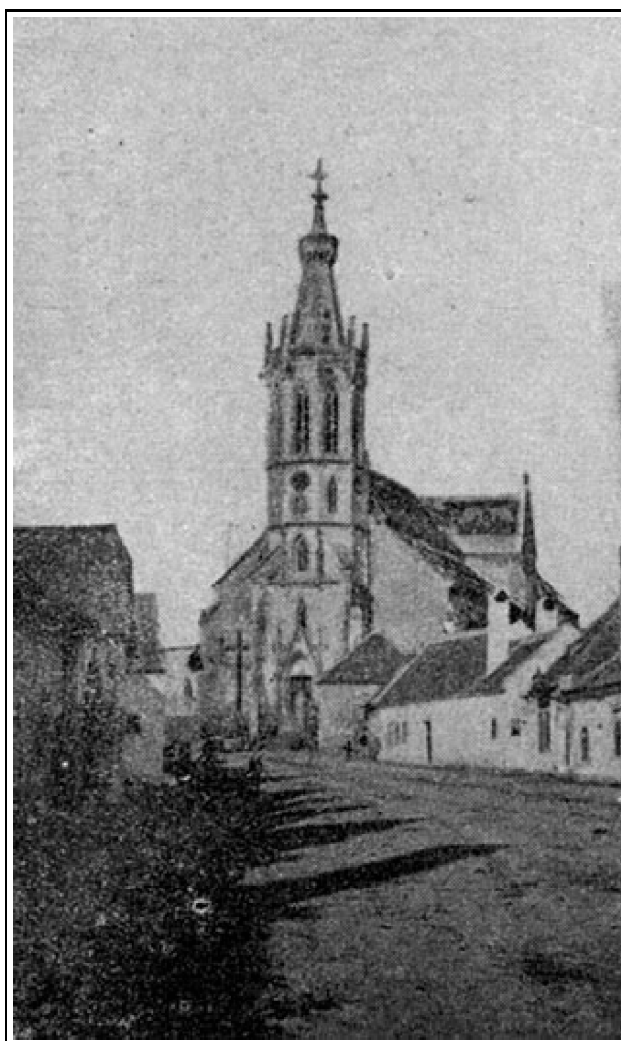
1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Cs. E.: Petz Aladár 1888–1956

185Cs. E.: Petz Aladár 1888–1956

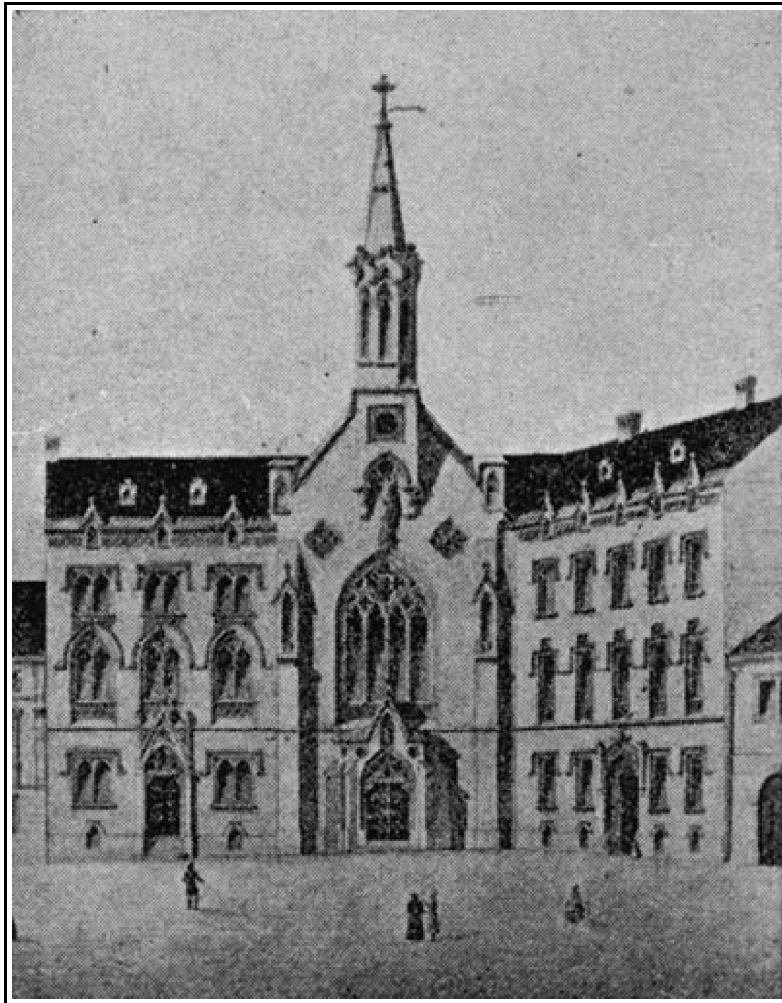
Abban az országos gyászban, amely Petz Aladárnak, a világhírű győri sebésznek halálhírét fogadta, folyóiratunk is osztozik. Ismeretes, hogy nemcsak kitűnő orvos volt, hanem számos találmánya mellett az addigi műszereket felülmúló gyomor-bélvarrógépével az egész világon ismertté tette a nevét. Széleskörű érdeklődése a művészet és helytörténet felé is irányult, így a Soproni Szemlét szintén szeretetébe fogadta, sőt a lap újjáéledése hírére Frankenburg Adolf győri elődeiről szóló kisebb írásával munkatársként is megkezdte működését. Sajnos, gyors halála megakadályozta benne, hogy további értékes munkásságában részesülhessünk.

A Széchenyi tér 1870 körül.
(A Templom utcai sarokház hiányzik még, a jobb szélén a régi líceum). Tiefbrunner S. felvétele

186A Szt. Mihály utca 1880 körül.
Köhler Gyula felvétele

A vol orsolyita-zárda és templom eredeti tervezete. Wagner I. Ch. soproni fényképész felvétele 1864 körül

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL / 1. Pontz János soproni krónikája.

1. Pontz János soproni krónikája.

Az Ödenburger Zeitung 1909 május 5-i száma és az azt követő néhány szám a tárcarovatban közli Bünker Rajnárd múzeumi főőr „Vor hundert Jahren” c. cikkét, amelyben Pontz Nep. János kéziratos jegyzetei alapján ismerteti az 1809. évi francia megszállást Sopronban. Bünker szerint a feljegyzések 1909-ben ifjabb Storno Ferenc birtokában voltak. Storno Miksa, a gyűjtemény jelenlegi tulajdonosa azonban semmit sem tud e krónikáról és szerinte az sohasem volt a család birtokában. Ki tud valamit róla, hogy a krónika kinek a tulajdonában volt vagy van és mi a címe?

Erdélyi Tibor

*

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL / 2. Francia tábori postahivatal Sopronban 1809-ben.

2. Francia tábori postahivatal Sopronban 1809-ben.

1810 április 6-án a városi tanács 2259. számú határozatával elutasítja a Siess-nyomda ama kérését, hogy az 1809-es francia megszállás alatt volt francia tábori posta számára készült nyomtatványok árát a város fizesse ki. A tanácsjegyzőkönyvből tehát kitűnik, hogy 1809-ben Sopronban francia tábori postahivatal működött. Ki tud valamit ennek nyomtatványairól, vagy arról, hogy melyik házban működött e hivatal?

Erdélyi Tibor

*

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL / 3. Szélmalom volt-e eredetileg a Szélmalom-laktanya?

3. Szélmalom volt-e eredetileg a Szélmalom-laktanya?

A Soproni Szemle tavalyi évfolyamának második kettős számában azt olvasom, hogy a hajdani Szélmalom-kaszárnya a Kurucdombon a közeli szélmalmokról kapta a nevét. Általában a soproniak úgy tudják, hogy a hatalmas tornyú épület, amely ma bérház, hajdan kaszárnya volt, eredetileg szélmalomnak épült az 1840-es években, tehát azért nevezték ezt a kaszárnyát is Szélmalom-kaszárnyának. Érdemes lenne

a kérdést tisztázni, mert a Soproni Szemle olvasói biztonnal szívesen fogadnának erre vonatkozólag kimerítő tudósítást.

Kovács Gábor

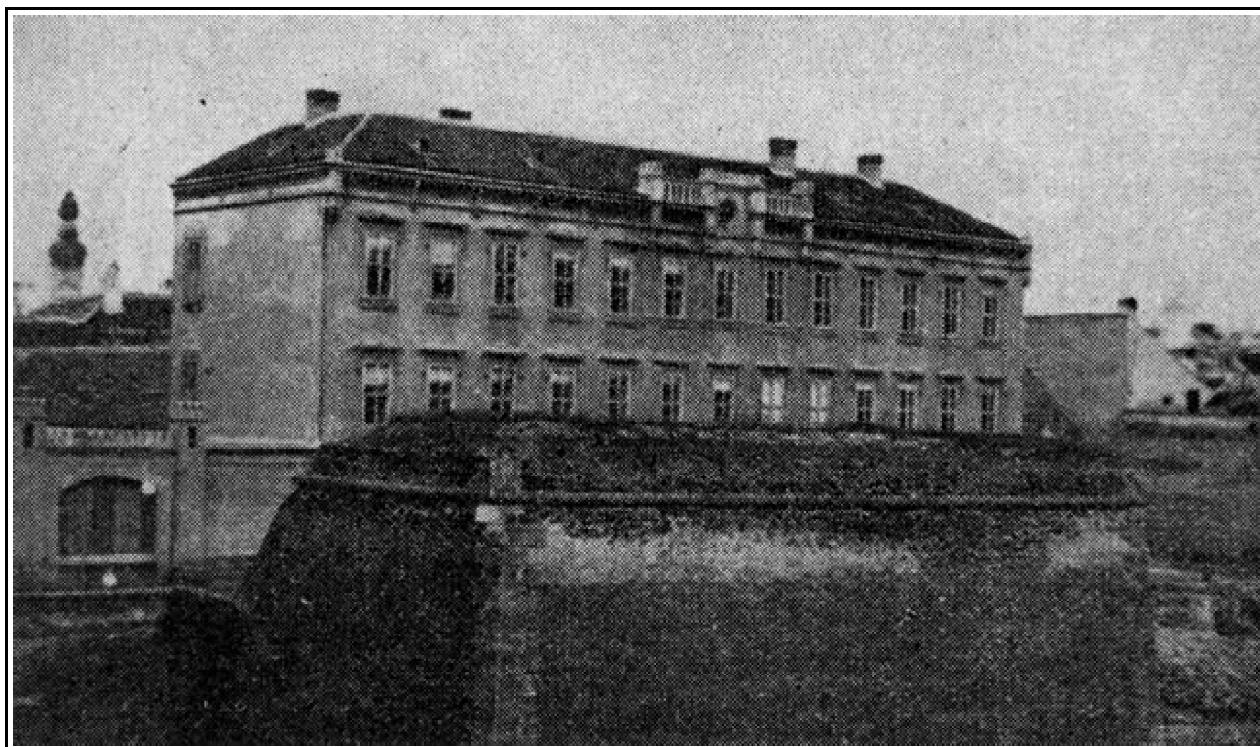
*

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / AZ OLVASÓ KÉRDEZ – AZ OLVASÓ KÖZÖL / 4. Színdarab Mozart zenéjével a soproni színpadon.

4. Színdarab Mozart zenéjével a soproni színpadon.

Folyóiratunk első számában gazdag sorát olvashatjuk azoknak a Mozart-operáknak, amelyek Sopronban színre kerültek. Van azonban még egy olyan darab is, amely jóval a zeneszerző halála után készült és amelynek zenéjét az ő darabjaiból állították össze. Címe: Die Mozart-Geige, Mozart hegedűje; 1858 októberében adták a soproni színházban. Írója Elmar, ma már rég elfeledett, de a 19. század derekán ismert színpadi szerző. Zenéjét az a Suppé Ferenc állította össze, aki 1841–43-ban a soproni színházban a könnyebb zenéjű darabok karmestere volt. Ugyanő a Három a kislány c. operettet megelőzve az 1860-as években a Schubert című darabhoz is állított össze zenét, szintén a szerző darabjaiból. Suppé egyébként a bécsi operett aranykorának Strauss János mellett egyik kimagasló egyénisége; Boccaccio c. operettjét ma is gyakran adják.

László Ernő

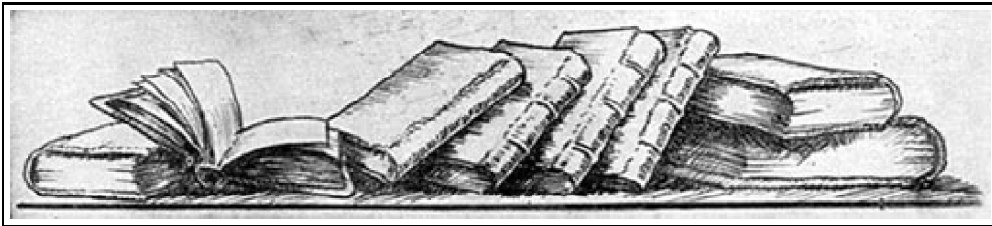

188A Kultúrház (Kaszinó) helyén állt bástya, mögötte a Széchenyi gimnázium kiépítetlen

állapotban. Tiefbrunner s. felvétele 1870 körül

Szemben az 1893-ban leromboított soproni városháza, balról a Storno-ház.
Tiefbrunner S. felvétele az 1860-as évekből

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC

189 SOPRONI KÖNYVESPOLC

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / ERDŐMÉRNÖKI FŐISKOLA
KÖZLEMÉNYEI. Szerkesztette: Pallay Nándor dr., Botvay Károly dr. és Adamovich László
közreműködésével. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest. 1955/1956. 216 o.

ERDŐMÉRNÖKI FŐISKOLA KÖZLEMÉNYEI. Szerkesztette: Pallay Nándor dr., Botvay Károly dr. és Adamovich László közreműködésével. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest. 1955/1956. 216 o.

A Sopronban székelő Erdőmérnöki Főiskola Évkönyveinek folytatásaként, az új esztendő első heteiben látott napvilágot az Erdőmérnöki Főiskola Közleményeinek új kötete. A mű 216 oldalon 12 tanulmányt közöl a biológiai és műszaki tudományok néhány jelentős területéről és így színes és tartalmas képet nyújt arról a tudományos kutatómunkáról, amely az Erdőmérnöki Főiskola tanszékein és kutatólaboratóriumaiban folyik.

A kötet első oldalait a Főiskola tudományos dolgozói és oktatói egy évvel korábban elhunyt nagynevű tanáruk, dr. Fehér Dániel emlékének szentelték (a temetésen elhangzott búcsúbeszédnek közlésével), majd a tudományos értekezések sorát *Roller Kálmán* egyetemi tanárnak, a Főiskola igazgatójának tanulmánya nyitja meg a kunfehértói erdészet termőhelyterképezésének kérdéseiről. A tanulmány, amely *Sziklai Oszkár* és *Tompa Károly* közreműködésével készült, a fitocönológiai, talajtani és mikroklimatikus adatok koordinálásával újszerű és bátor kezdeményezés azon törekvések történetében, amelyek az egyre vajudó termőhelyterképezés exaktabb alapokra való fektetésére irányulnak. *Nemky Ernő* „Adatok az erdeifenyő-csemeték növekedéséhez, különös tekintettel a változó fényviszonyokra” című dolgozatában több, a gyakorlat számára is elsőrangú fontosságú kérdést, így az erdeifenyő-csemeték árnyalásának, iskolázásának problémáját tisztázza és kimutatja, hogy milyen nagyfontosságú alakító tényező a fény a fenyőcsemeték életfolyamataiban. Ugyancsak ő „Adatok az erdő különböző elegyarányú faállományainak hótárolásában” című értekezésében a soproni erdőkben végzett ilyen irányú megfigyeléseiről számol be.

Erdővédelemtani tárgykörből a kötet négy figyelemreméltó tanulmányt közöl. Az elsőben *Győrfi János* a fenyőrügy ilonca (*Evetria turionana* Hb) kártételével és az ellene való védekezéssel foglalkozik, a második *Pagony Hubertusz* tollából a „Nyárdugványok álgesztesedéséről”, a harmadik *Igmándy Zoltántól* a „Csersarjerdők tőkorhadást okozó gombái”-ról szól, míg a negyediket *Stubnya Valér* írta az *Acrobasis consociella* Hb. nevű rovarkárosítónak csereseinkben okozott kártételéről. Mindegyik sok adatot és eredeti megfigyelést dolgoz fel s éppen ezért az erdészirtársadalom széleskörű érdeklődésére tarthat számot.

Említettek sorrendben *Csapody István* tanulmánya követi a békésmegyei Jenőmajor szikkísérleti telepének növénycönológiai kiértékeléséről. A szerző a vegetáció alapján igazolja az erdőnek szikes talajra gyakorolt jótékony hatását, és a talajvizsgálati adatokkal párhuzamba állítva, a javulás mértékét a lombkoronaszint záródásával hozza egyenes arányú vonatkozásba.

A közlemények második, terjedelemben kisebb részét műszaki irányú cikkek töltik ki. Igen időszerű és fontos problémát vet fel *Partos Antal*, aki a rönk közelítésének néhány kérdése kapcsán arra a megállapításra jut, hogy az erdőgazdálkodás céljainak legelsősorban a lebegő közelítési módok, valamint a traktorok és az állati vonóerő helyes alkalmazása és legkevésbé a különböző csörlőzési módszerek felelnek meg. *Klima Imre* és *Rónai Ferenc* közösen megírt tanulmánya „Áthidalásoknál alkalmazott mütárgyak és csőátereszek hidrotechnikai méretezésé”-nek kérdéseit tárgyalja s egy hosszabb tanulmányorozat első fejezetének ígérkezik. *Herpay Imre* földutak építésének és pótlásának problémáiról ír, míg a kötetet a nemrég elhunyt *Romwalter Alfréd* professzornak *Macher Frigyessel* megírt posthumus jelentése zárja egy sopronvidéki (magyarfalvi) termelőszövetkezet vízeről.

Amikor a megjelent új kiadványt örömmel és abban a reményben üdvözljük, hogy a jövőben sokkal

gyakrabban jelenik meg, szomorúan kell megállapítanunk, ¹⁹⁰ hogy technikai kivitelezés terén a Mezőgazdasági Kiadót súlyos mulasztások terhelik. A kiadvány papírja silány, képei teljesen élvezhetetlenek, felismerhetetlenek (137–141. o.) és nemhogy emelnék, hanem rontják a kiadvány értékét. Az ábrák és táblázatok elhelyezése (163. o.) több helyütt hibás, a tördelés során egész bekezdések maradtak ki és nyüzsögnek az értelemzavaró hibák. Az említett hiányosságok rontják a közlemények nívóját, de használhatóságát is.

Kovács Gábor

*

Soproni Műszaki Szemle. 1956. évi első számában a lap címének megfelelően, főleg műszaki jellegű tanulmányok sorakoznak. A szerkesztő bizottság lendületes bevezető szavai az új feladatokat vázolják a tartalmas füzet elején, majd egymás után következnek: *A tellurikus geofizikai kutatómódszer jelenlegi helyzete* (Takács Ernőtől), *Korszerű fehérítési eljárások* (Kovács Páltól), *A mesterséges textilipari anyagokról* (Bass Györgytől). A műszaki élet eseményeiről szól Egész Kálmán és G. M. egy-egy beszámolója. (Pálmay Lóránt előadásáról és az Orsolya téri iskola újjáépüléséről.) A lapot a külföldi szakirodalomra is tekintettel levő lapszemle zárja le.

László Ernő

*

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / Kovalovszky Miklós: Gombocz Zoltán (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 91.). Bp., 1955., 19 lap.

Kovalovszky Miklós: Gombocz Zoltán (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 91.). Bp., 1955., 19 lap.

Tavaly május 1-én volt húsz esztendeje, hogy Gombocz Zoltán, Gombocz Miklósnak, a soproni ev. líceum (ma: Berzsényi gimnázium) egykori igazgatójának fia, az európai hírű magyar nyelvtudós meghalt. A Magyar Nyelvtudományi Társaság, amelynek az elhunyt jegyzője, titkára, majd alelnöke volt, az évfordulón emlékülést tartott. Ezen Kovalovszky Miklós méltatta Gombócz Zoltánt, az embert, a tudóst és a tanárt és próbálta nyelvtudományunk történetébe beleilleszteni Gombocz Zoltán nagyigényű s korán megszakadt munkásságát. Az előadás a Magyar Nyelv 1955. évi kötetében (LI, 405–421) is megjelent.

Mollay Károly

*

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / WAGNER, HANS: Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. I. Band: Die Urkunden von 808 bis 1270 (Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Siebente Reihe. Hrg. von Leo Santifaller). Graz-Köln, 1955. 4°. XXX+482 lap és 1 térkép.

WAGNER, HANS: *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der*

Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. I. Band: Die Urkunden von 808 bis 1270 (Publikationen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. Siebente Reihe. Hrg. von Leo Santifaller). Graz-Köln, 1955. 4°. XXX+482 lap és 1 térkép.

Az Osztrák Történettudományi Intézet 1932 óta dolgozik Burgenland forrásanyagának összegyűjtésén és kiadásán s 1954-ben ennek a kötetnek a sajtó alá rendezésével ünnepelte meg alapításának századik évfordulóját. Abból a felismerésből kiindulva, hogy Nyugat-Magyarország 1920-ig földrajzi és történelmi egységet képezett, az oklevéltár nemcsak Burgenlandra, hanem a középkori Moson és Sopron vármegye egész területére és Vas vármegye területének legnagyobb részére (nagyjából a Rába vonaláig) terjed ki.

A most megjelent első kötet a legrégebb okleveleket tartalmazza 1270-ig. Nyugat-Magyarország területére vonatkozó legrégebb oklevelünk ugyan 844-ből, vagy 845-ből származik, azonban az oklevéltár kiadója – helyesen – felvette azt az öt korábbi (808–833.) oklevelet is, amelynek idetartozása még kétes, amely hamisítványnak vagy későbbi másolatnak bizonyult. A második kötet majd az Árpádkor hátralevő részét, a többi kötet pedig a XIV. századot öleli fel.

A kötet bevezetése a kiadás létrejöttét, célkitűzéseit és nehézségeit tárgyalja (IX–XV. lapok), majd egy térképvázlat a felölelt területet és településeit mutatja be (XVI. lap). Az ezután összeállított gazdag bibliográfia (XVII–XXIX. lapok) arról tanúskodik, hogy a középkori Nyugat-Magyarország történelmének kutatója sok és nehezen hozzáférhető kiadványt pótló művet kap kézbe. Ezután következnek 585 oklevél kivonata (regeszta), a legtöbbször az eredeti alapján közölt teljes szöveggel, az eredeti és a másolatok lelőhelyének, az eddigi kiadásoknak, egy-egy oklevélre vonatkozó irodalomnak feltüntetésével, az oklevélbe foglalt helynevek azonosításának rövid tárgyalásával. ¹⁹¹Külön kiemelendő a magyar szakirodalom gazdag felhasználása. Hasznos újítás az oklevéltárnak, hogy a latin eredeti után közli a nem nagyon késői (pl. XVI. századi) német fordítás szövegének legfontosabb részét, ami adott esetben fontos támpontul szolgálhat az eredeti nyelvi értelmezésére nézve. Mindezek a részletek alapos munkáról tanúskodnak. A részletekben, pl. egyes helynevek azonosításában, természetesen még vannak vitatható pontok, ez azonban az egész munka értékét nem kisebbíti. Az 1086. évi bakonybéli összeírás keltezésénél még figyelembe lehetett volna venni Váczy Péter tanulmányát (Levéltári Közlemények VIII, 314). Az 55. számú oklevél hitelességét Szentpétery Imre (A borsmonostori apátság árpádkori oklevelei. Bp., 1916, 16–17) az oklevéltár állításával ellentétben *nem* vont a kétségbe, csupán 1190 tájáról keltezte az oklevelet. Az 534. számú soproni oklevélben említett *Udvarnok* nevű birtok nem Bánfalva, hanem a soproni *Udvarnoki utca* környékén, az egykori *Hofücker* nevű dűlő azóta beépített területén feküdt, ahogy ezt már 1889-ben Nagy Imre (Sopron vármegye története I, 33) is megállapította (vö. még Heimler Károly: Sopron topográfiája 272).

A kötetet lelkiismeretes és gazdag név- és tárgymutató zárja. Félreértések elkerülésére megjegyezzük, hogy a Sopron megyei Tótkeresztúr 1906 óta a *Magyarkeresztúr* nevet viseli.

A kötet nem tartalmaz ugyan eddig kiadatlan anyagot, fent említett értékeinél fogva mégis Nyugat-Magyarország középkori történelmének kutatásában mindnyájunk fontos segédeszköze, forrása lesz. A további köteteket érdeklődéssel várjuk.

Mollay Károly

*

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / SCHMIDT, LEOPOLD:
Burgenländische Volkskunde 1951–1955. Bericht über ein halbes Jahrzehnt Sammlung und Forschung (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland Heft 11. Herausgegeben vom Burgenländischen Landesmuseum und dem Institut für die wissenschaftliche und wirtschaftliche Erforschung des Neusedlersees). Eisenstadt, 1956, 102 lap.

SCHMIDT, LEOPOLD: Burgenländische Volkskunde 1951–1955. Bericht über ein halbes Jahrzehnt Sammlung und Forschung (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland Heft 11. Herausgegeben vom Burgenländischen Landesmuseum und dem Institut für die wissenschaftliche und wirtschaftliche Erforschung des Neusedlersees). Eisenstadt, 1956, 102 lap.

Leopold Schmidtnak, a bécsi egyetem professzorának bibliográfiai jelentése egyúttal kritikai beszámoló a Burgenland területén 1951–1955-ig folyt néprajzi gyűjtő- és kutatómunka állásáról. A tudománytörténet, településtörténet, társadalmi csoportok, településformák, népi műemlékek, házformák, népi munkaeszközök, népi foglalkozások, viselet, népi étkezés, szokások, népdal, rímes mondókák, gyermekdal, gyermekjátékok, népi tánc, népi színjáték, néphit, népi orvoslás, mondák, mesék, közmondások, mondások kutatására vonatkozó legújabb irodalmat foglalja össze, rámutatva az egyes részterületek alsó-ausztriai, stájer és magyar vonatkozásaira is. Megállapításai így ösztönzőleg hathatnak nemcsak a magyarság, hanem népességünk néprajzi kutatására is, amely az utóbbi évtizedben teljesen elakadt. Schmidt elismeréssel szól a magyar néprajzi kutatásról, különösen tárgyi néprajzunkról. Ezt színvonalban a svédeké mellé helyezi. Joggal kifogásolja azonban, hogy néprajzi cikkeink többnyire csak magyarul jelennek meg, idegennyelvű alig-alig akad. Ugyanakkor józanul bírálja azokat az osztrák kutatókat is, akik délibábos „germán” elméletek kedvéért el-elvetik a súlykot (pl. az őrségi magyarság „gepida” származásáról, a Wotankultusz állítólagos burgenlandi nyomairól, stb.). Hasonló túlzások természetesen nálunk is előfordultak (főleg a besenyőkkel kapcsolatban) s ezért jelentősnek tartjuk a szerzőnek külön fejezetben összefoglalt javaslatait, amelyekkel az osztrák, a magyar, a szlovák és a horvát kutatókat baráti együttműködésre hívja fel.

Az utolsó két fejezet a legfontosabb folyó munkálatokról és a legközelebbi tervekről számol be, kiemelve a burgenlandi néprajzi atlaszt, a „Burgenländische Heimatblätter”, a „Volk und Heimat” című folyóiratokat, a „Burgenländische Forschungen”, a „Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland” című kiadványsorozatot s egy tervbe vett harmadik kiadványsorozatot, amely a néprajzi kutatás eredményeit népszerűsítene. Mindez a kismartoni „Burgenländisches Landesmuseum” 1951-ben szervezett néprajzi munkaközösségének életrevalóságát bizonyítja.

Mollay Károly

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / PÓTLÁS:

PÓTLÁS:

Idei első számunkban a 86–89. lapon megjelent *Bothár Dániel, a filológus, a nevelő és az ember c.* cikkünk szerzőjét véletlenül említés nélkül hagytuk a közlemény végén; csak a tartalomjegyzék tünteti fel, hogy a szerző: *Angyal Endre*.

II. Pótlás 1943. szeptember 1-től 1954. december 31-ig.

Névtelenül jelent meg:

A soproni Liszt Ferenc Múzeum. Idegenforgalmi Értesítő 1952, II/III.

A soproni Orsolya téri iskola pincéjében feltárt rómaikori fürdő maradványai. Népművelés 1954, I. 9. Fényképpel.

Aus einer alten Chronik. Volk und Heimat 1952, 10. 12. sz. (A soproni Petz-krónikából vett adatok.)

Carl Goldmark in Deutschkreuz. Volk und Heimat. 1951, 6. sz.

Der Bauern Freud und Leid in früherer Zeit. Volk und Heimat. 1954, 3–8. sz. (Soproni feljegyzések 1576-tól termésre és időjárásra.)

Dorfmeisters Leben und Wirken. Volk und Heimat 1953, 12. sz. (Mihályi Ernő könyve alapján, képekkel.)

Hans Georg Ritter. Volk und Heimat 1952, 15. sz. (A soproni krónikásról.)

Raab-Oedenburg-Ebenfurter Eisenbahn. Eisenbahn 1954, 11. szám. (Sok képpel.)

Sopron egészségügye 100 évvel ezelőtt. SU 1947, II. 16.

A Széchenyi tér a hajdani akácligettel.
Köhler Gyula felvétele 1880 körül

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HIRDETÉS

HIRDETÉS

ÚJJÁÉPÜLT VÁROSUNK
DOLGOZÓINAK IPARCIKK-SZÜKSÉGLETÉT
AZ
IPARCIKK KISKERESKEDELMI
VÁLLALAT ÜZLETEI
KIVÁLÓ SZAKÉRTELEMMEL ÉS KÖRÜLTEKINTÉSSSEL LÁTJÁK EL!

Negyedszer lett Élüzem a
SORPONI SÖRGYÁR

KIVÁLÓ SÖREI

és jó munkája elismerésül

*ÁPRILIS 1-TŐL
forgalomba hozzuk a*

*MÁLNA
MEGGY
SZEDER*

eredeti gyümölcszörppel készített és szénsavval telített ÜDÍTŐ ITALT

SOPRONI HÚSIPARI VÁLLALAT

SOPRON
TELEFONSZÁMOK: 192, 193

A SOPRONI HÚSIPARI VÁLLALAT DOLGOZÓI
MINŐSÉGI HENTESÁRUK KÉSZÍTÉSÉVEL SZOLGÁLJÁK ÉLELMISZERIPARUNK
FEJLŐDÉSÉT.

A SOPRONI SZÁLLODA ÉS VENDÉGLÁTÓ VÁLLALAT

Figyelmes kiszolgálással és jó ellátással, szeretettel várja kedves vendégeit

Minőségi üzemei:

PANNONIA SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

80 szobával, központi fűtéssel a város reprezentatív vendégtató üzeme

FENYŐGYÖNGY SZÁLLÓ ÉS ÉTTEREM:

a Lövérek gyönyörű fenyőerdői között fekvő erdei szállójával és éttermével közkedvelt üdülo- és kirándulóhely

KERTVÁROSI VENDÉGLŐ:

a kertváros kedvelt kirándulóhelye, árnyas kerthelyiséggel

ALPESI VENDÉGLŐ:

a Lövérek kedvelt nyári vendéglátóüzeme

SZABADSÁG ÉTTEREM:

a város legszebb helyén, tágas kerthelyiséggel, elsőrendű tánczenével

BELVÁROSI ÉTTEREM:

a patinás belvárosban, elsőrendű konyhájával

VÁRKAPU ESPRESSO:

I. osztályú táncos szórakozóhely a város főutcáján

SZABADSÁG–CIKLÁMEN

cukrászda, elsőrangú cukrászsüteményeivel, fagyalt-különlegességeivel és minőségi espressokávéval

Büfék és italboltok a város legkülönbözőbb helyein és a strandokon

LÁTOGASSA MEG ÜZEMEINKET!

GYŐR-SOPRON MEGYE TANÁCSÁNAK IDEGENFORGALMI HIVATALA
SOPRON KEZELÉSÉBEN

IBUSZ

MÁV HIV. MENETJEGYIRODA FIÓKJA

MINDENFÉLE UTAZÁSI ÜGYBEN KÉSZSÉGGEL ÁLL AZ UTAZÓKÖZÖNSÉG
RENDELKEZÉSÉRE!

SOPRON, ÓGABONA TÉR 8. SZ.
TELEFON: 55. SZ.

**Tisztaság:
fél egészség**

Saját egészsége érdekében látogassa a több káddal bővített, hőlégfürdővel, központi fűtéssel korszerűsített

VÁROSI FÜRDŐT

FÜRDŐVÁLLALAT

Kisipari minőségi munka hozott és saját anyagból

SOPRONI SZABÓSZÖVETKEZET

Férfi és női méretes részlegek!

Lenin krt 83 Telefon 659
Köztársaság utca 20 Telefon 661
Színház utca 29 Telefon 26
Majorköz 1 Telefon 663
Mátyás kir. utca 20 Telefon 146
Köztársaság utca 8 Telefon 349

Átalakítás, vasalás, fordítás

SOPRONI PAMUTIPAR

SOPRON, SELMECI UTCA 15–17 SZÁM
TELEFON SZÁM: 298

PAMUTSZÖVŐGYÁR

Soproni Ruhagyár

SOPRON, RÁKÓCZI ÚT 6. SZÁM

Hazánk egyik legkorszerűbb ruhagyára II. negyedéves tervét 112.2%-ban teljesítette

Negyedéves tervét 4200 db női és 4709 db leányka, illetve bébi ruhával túlteljesítette

A dolgozók érdekében 240000 forintos beruházási költséggel hőlégfűtő és szellőző berendezést szereltek fel

A legújabb technikai követelményeknek megfelelően Varion-rendszerű futószalagot indítottak be

A II. negyedévben 2225 fő dolgozó állt munkaversenyben

Kimagasló eredményekkel kitűntek az alábbiak

Szolnoki Gyula üzemvezető	100.9 % mennyiség,	99.98 % minőség
Kiss János főművezető	109.3 % „	100 % „
Bartokos Béla főművezető	102.7 % „	100 % „
Skultéty Józsefné művezető	112.1 % „	100 % „
Róka Józsefné kézimunkás	183 % „	99.7 % „
Regőczy Istvánné kézim.	178 % „	99.9 % „
Gullner Antalné gépész	222 % „	99.6 % „
Horváth Miklós gépész	212 % „	99.3 % „
Izsó Benjáminné hímző	185 % „	100 % „
Marczis Istvánné hímző	156 % „	100 % „
Perenyei Magda vasaló	178 % „	99.5 % „
Bartokos Béláné vasaló	171 % „	100 % „

*A Soproni
Élelmiszerkiskereskedelmi Vállalat*

FŰSZER-,
CSEMEGE-,
ÉDESSÉG-,
DOHÁNY-,
TEJ- ÉS HÚS-BOLTJAI

A VÁROS MINDEN TERÜLETÉN
A NAP MINDEN SZAKÁBAN

a dolgozók igényeinek kielégítése szolgálatában!

SOPRON ÉS VIDÉKE
**KÖRZETI
FÖLDMŰVESSZÖVETKEZET**

MEZŐGAZDASÁGI SZAKBOLTJA:
ÖTVÖS U. 3

A MEZŐGAZDASÁG FEJLESZTÉSÉHEZ
MINDEN KELLÉK KAPHATÓ

SOPRONI VAS- ÉS SZERELŐ SZÖVETKEZET

vállal rádiójavítást,
gyermekkocsijavítást,
bádogos, vízszerezési,
lakatos, esztergályos, géplakatos,
villanszerelő, motortekercselő-munkákat.

SOPRON – ÓGABONA TÉR 16

**SOPRONI
FÉMTÖMEGCIKK KISIPARI SZÖVETKEZET**

VÁLLAL:
edényjavítást, mindennemű bádogosmunkát, nikkelezést, hegesztést, lakatos- és esztergályozási munkákat

SOPRON – LENIN KÖRÚT 41

Soproni Tűgyár

SOPRON, CSEPEL UTCA 3

KÜLÖNFÉLE TŰÁRUK, KÁRPITOS DÍSZSZEG, CIPŐKARIKÁK, FŰZŐSZEMEK,
BŐRSZEGECSEK,
MEZŐGAZDASÁGI GÉPALKATRÉSZEK, KÉSÁRUK, KÜLÖNFÉLE KÉZISZERSZÁMOK
KÉSZÍTÉSE

Vállalatunk a második negyedévi tervét 107.3%-ra teljesítette

JÓ EREDMÉNYT ELÉRT DOLGOZÓINK:

Polák Dezső gombostübeállító lakatos **132 %**

Kovács György gombostü segédmunkás **130 %**

Németh Károly kárpitosszeg-gyártó beállító lakatos **150 %**

Mátai Margit kárpitosszeg-gyártó beállító segédmunkás **150 %**

Pápai Károlyné csomagoló **171 %**

Tamics Lászlóné csomagoló **143 %**

A SOPRONI GÉPGYÁR FINOMMECHANIKAI RÉSZLEGE

Sopron, Mátyás király út 5 szám

VÁLLALJA

RÁDIÓK, ÓRÁK, MÉRLEGEK, ÍRÓGÉPEK, SZÁMOLÓGÉPEK, FÉNYKÉPEZŐGÉPEK,
MOTORKERÉKPÁROK,
VASALÓK, ORVOSI MŰSZEREK, MÉRŐMŰSZEREK, ESERNYŐK STB.

JAVÍTÁSÁT

valamint

BOROTVÁK, OLLÓK, KÉSEK, STB KÖSZÖRÜLÉSÉT

**TAKARÉKOSKODJUNK A GÁZZAL,
akkor kisebb lesz a gázzámla és jobb lesz a gáznyomás!**

Felvilágosításért és panasszal forduljunk

A GÁZMŰHÖZ

Táncsics Mihály u. 12. Telefon 254

SOPRONI POSZTÓ- ÉS SZŐNYEGGYÁR

Sopron, Baross út 24.

GYAPJÚ SZÖVETEK
TAKARÓK
MŰSZAKI SZÖVETEK
BÚTORSZÖVETEK
SZŐNYEGEK

MÉRTÉKUTÁNI OSZTÁLY: LENIN KÖRÚT 71
GUMIJAVÍTÁSI OSZTÁLY: LENIN KÖRÚT 67

SOPRONI CIPÉSZ SZÖVETKEZET

FIÓKOK:
KOSSUTH U. 2.
BÉKE ÚT 35

JAVÍTÁSI ÁTVEVŐHELY: LENIN KÖRÚT 65. SZ.

A SOPRONI FODRÁSZ SZÖVETKEZET

KORSZERŰSÍTETT, HIGIÉNIKUS TERMEIBEN GONDOS ÉS FIGYELMES KISZOLGÁLÁS
VÁRJA
A SOPRONI DOLGOZÓKAT

SZÍJGYÁRTÓ ÜZEM

Lenin körút 90. sz.
Telefon: 317

Lószerszámok, kézitáskák, bőröndök, bőrárak készítése, javítása.

MOTORJAVÍTÓ ÜZEM

Botond utca 1. szám
Telefon: 524

Megbízható, gyors, biztos szerviz

SOPRONI JÁRMŰGYÁRTÓ SZÖVETKEZET

Központi iroda: Rákóczi utca 27. szám
Telefonszám: 319

BOGNÁR-, KOVÁCSÜZEM

Rákóczi utca 27

Kézikocsi,
szekér, fejsze,
ekekészítés, javítás,
lópatkolás

AUTÓKAROSSZÉRIA KÉSZÍTÉS

SOPRONI HÁZIIPARI SZÖVETKEZET

LENIN KÖRÚT 77 ÉS 94

a dolgozók szolgálatában

SZEMFELSZEDÉS
STOPPOLÁS
FEJELÉS
HÍMZÉS
ELŐNYOMÁS
GOMBKÉSZÍTÉS
PULÓVER,
KARDIGÁN KÖTÉSE HOZOTT ANYAGBÓL!
NYLON-HARISNYÁK ÁTKÖTÉSE
KOSÁRFONÁS

OLVASD, TERJESZD A SOPRONI SZEMLÉT!

SOPRONI LAKATOSÁRUGYÁR

Sopron, Csengery utca 30–32.

GYÁRTMÁNYAI

zárak, ajtó- és ablakpántok, épületvasalások, füstcsövek, sütők, stb.

A II. negyedévben kiváló eredményt elért dolgozók

Kovács János szerszámlakatos

Átlagos teljesítménye 206%

Az elmúlt negyedévben másodszer kapta meg a szakma kiváló dolgozója kitüntetést. Minőségi munkáját példásnak ismerik az egész üzemben.

Takács Károly pántcsapszegecselő

Átlagos teljesítménye 210%

Mennyiségi és minőségi munkájáért kapta a szakma kiváló dolgozója című kitüntetést.

Lang Tófor gyalus, a szakma kiváló dolgozója

A vállalat egyik legrégebbi dolgozója
Állandóan 200%-on felül termel
Nagy gonddal végzi a nagyfokú figyelmet igénylő szerszámalkatrészek gyalulását.
Oktatja a fiatal gyalusokat, akik szintén már 170%-on felül termelnek.

Olasz József gépmunkás, a szakma kiváló dolgozója
Átlagos teljesítménye 180%
Fegyelmezett munkavállaló, aki példásan végzi kiváló minőségű munkáját.

Németh József kovács, a szakma kiváló dolgozója
Nehéz fizikai munkáját állandóan 170%-ra teljesíti és állandóan ügyel a műhely tisztaságára.

É. M.

SOPRONI ÉPÜLETASZTALOSIPARI VÁLLALAT

Hazánk legkorszerűbb épületasztalosipari nagyüzeme

Gyárt:

Mindennemű épületnyílászáró szerkezetet és egyéb felszereléseket

Gyártelep:

SOPRON, BAROSS ÚT

Telefon: 370, 471, 372

SOPRONI FÉSŰSFONALGYÁR

Gyártelep:

SOPRON, ÁGFALVI ÚT 4. SZÁM

TÁVBESZÉLŐ: 50

Budapesti iroda:

BUDAPEST, V., NÁDOR UTCA 18 SZ.

TÁVBESZÉLŐ: 328-722

CSEPEL AUTÓGYÁR ALKATRÉSZGYÁRA SOPRON

Gyártmányai:

„CSEPEL” 300”

ELSŐ FUTÓMŰ

HÁTSÓ FUTÓMŰ

CSÖRLŐMŰ

„RÁBA” GÉPKOCSI

*MOTOR
ELSŐ FUTÓMŰ
HÁTSÓ FUTÓMŰ
SEBESSÉGVÁLTÓMŰ*

„CSEPEL 130”
*ELSŐ FUTÓMŰ
HÁTSÓ FUTÓMŰ
CSÖRLŐMŰ*

A SZAKMA KIVÁLÓ DOLGOZÓI:

GAÁL PÁL esztergályos, *a szakma kétszeres kiváló dolgozója*

Átlagos teljesítménye 223%-os

Munkája mennyiségi teljesítménye mellett selejtmentes

OSZTÓDI JÓZSEF marós, *„Kiváló dolgozó”*
teljesítménye 215%, minőségi, selejtmentes munka

SÖVEGJÁRTÓ FERENC marós, *„sztahanovista”*
átlagteljesítménye 199%, selejtmentes, minőségi munka

PAPP GYULA marós, *„a szakma kiváló dolgozója”*
Átlagos teljesítménye 200%-os minőségi, selejtmentes munka

Soproni Építőipari és Épületkarbantartó Ktsz

Vállal:
kőműves
ács
tetőfedő
épületasztalos
szobafestő
mázoló
címfestő
dukkozó
üvegező
üvegcsiszoló
kályhás
parkettás
MUNKÁKAT

Központi telep és iroda: Kossuth Lajos utca 5. – Telefon: 318 és 327

Üveges részleg: Lenin körút 22. – Telefon: 326

Soproni Asztalos- és Faipari KSZ

Sopron, Vitnyédi u. 13. – Telefon: 704

asztalos, kárpitos, festő, mázoló, javító, játék iparművész

RÉSZLEGEIVEL

a lakosság szükségleteinek kielégítésére a legmesszebbmenőkig rendelkezésre áll

Készít:

HÁLÓSZOBÁT, KOMBINÁLTSZEKRÉNYT, REKAMIÉT, SEZLONT, KONYHABÚTORT és mindennemű egyéb lakberendezési tárgyat, egyéni megrendelésre, elsőrendű minőségben és ízléses kivitelben

Vállal:

CÍMTÁBLAFESTÉST, BÚTORMÁZOLÁST ÉS MINDENNEMŰ JAVÍTÁST

Játék és iparművészeti készítményei minden alkalomra nagy választékban a Soproni Kiskereskedelmi V. üzleteiben kaphatók

SOPRONI SZEMLE

Soproner (Ödenburger) Rundschau.

Herausgegeben von der Stadt Sopron. Redigiert von André Csatkai.

Lokalhistorische Quartalschrift.

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HIRDETÉS / Aus dem Inhalt

Aus dem Inhalt

Gyulay, Zoltán: Der „Meteorsteinfall“ in Iván.

Major, Eugen: Einige Fragen der Topographie Ödenburg am Ende des XIII. Jahrhunderts.

Csemegi, Josef: Der Plan der Umgestaltung des Lenin-Ringes und des Vorderen- Tores in Ödenburg.

Csapodi, Stefan: Die Aufgaben des Naturschutzes.

Nováki, Julius: Die römische Strasse Scarabantia-Savaria.

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MUNKATÁRSAINKHOZ!

MUNKATÁRSAINKHOZ!

Kérjük munkatársainkat, hogy a szerkesztőség és a nyomda munkájának megkönnyítésére a következőket vegyék figyelembe:

1. Kéziratukat szabványos ívpapír (21x29 cm.) egyik oldalára, írógéppel, kb. három ujjnyi margóval írják. A kéziratok terjedelme lehetőleg ne haladja meg a 20 gépelt oldalt.

2. A dőlt szedést a megfelelő szavak egyszeri aláhúzásával, a ritkított szedést szaggatott aláhúzással jelezzék. (A ritkítást csak szavaknál eszközöljük.)

3. A lapalji jegyzeteket külön lapra írják. A szükséges könyvészeti adatokat pontosan adják meg: könyveknél a megjelenés helyét és idejét is, folyóiratoknál az évfolyam és a lap számát, napilapoknál a megjelenés keltét. A kötetet vagy az évfolyamot római számmal, a lapokat arab számmal írják. A kettő közé vesszőt tegyenek. Használják a bibliográfiánkban bevezetett rövidítéseket (pl. SSz = Soproni Szemle). További rövidítéseket a szükséghez képest alkalmazunk.

4. Ha a lapalji jegyzet rövid (pl. SSz VII, 39), akkor a szövegbe dolgozzuk bele és tegyük zárójelbe.

5. A nagyobb cikkekhez lehetőleg idegen nyelvű kivonatot is mellékeljünk!

1956. X. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / OLVASÓINKHOZ!

OLVASÓINKHOZ!

A Soproni Szemle Sopron városának és környékének helytörténeti folyóirata, a Soproni Városi Tanács kiadásában negyedévenként, összesen évi 24 ív terjedelemben jelenik meg.

A folyóíratra a Soproni Szemle kiadóhivatalánál (Sopron, Tanácsháza) vagy a 285.930 számú csekkszámán lehet előfizetni. Előfizetési díj évi 48 forint, amely negyedévi részletekben is fizethető. Egyes szám ára 16 forint. Kettős szám ára 32 forint. Kérjük, hogy munkánkat új előfizetők szerzésével is támogassák.

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

Graf Nikolaus Esterházy: Meine Erlebnisse und Eindrücke. Bp. 1920. 111. o. „... Der Csornaer Aufstand der Weissen erreichte in jenen Tagen eine Berühmtheit. wie jener in der Vendée zur Zeit der französischen Revolution...”

2 (Megjegyzés - Popup)

Budapesti Vörös Újság: II. évf. 85. sz. (Továbbiakban: Bp. V. Ú.)

3 (Megjegyzés - Popup)

Testvériség. Győr. III. évf. 49. sz.

4 (Megjegyzés - Popup)

Bp. V. Ú. II. évf. 76. sz.

5 (Megjegyzés - Popup)

Kerecseny János: A magyar Dreyfus-per. 1925. Bp. 3. o.

6 (Megjegyzés - Popup)

Kerecseny J. i. m. 18. o.

7 (Megjegyzés - Popup)

Kerecseny J. i. m. 22. o.

8 (Megjegyzés - Popup)

Kerecseny J. i. m. 22. o.

9 (Megjegyzés - Popup)

Kerecseny J. i. m. 23. o.

10 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Szabó László: A Bolsevizmus Magyarországon. Bp. 1919. 224. o.

11 (Megjegyzés - Popup)

Testvériség. Győr, III. évf. 78. sz.

12 (Megjegyzés - Popup)

Edgar Schmidt Pauli: Graf Stefan Bethlen. 1931. Berlin. 103. o.

13 (Megjegyzés - Popup)

Edgar Schmidt Pauli: i. m. 98. o. és 101. o.

14 (Megjegyzés - Popup)

Bp. V. Ú. II. évf. 76. sz.

15 (Megjegyzés - Popup)

Kerecseny János is gyakran hivatkozott idézett művében arra, hogy a bécsi Ellenforradalmi Komiténak a fehér-tisztek, többek között ő maga is gyakran végeztek futárszolgálatot. A futárszolgálat során a magyarországi reakciós elemeket szervezték és tájékoztatták.

16 (Megjegyzés - Popup)

Mayer Géza: Sopron, Csorna, Kapuvár, Füles. 1920. Sopron. 32. o.

17 (Megjegyzés - Popup)

Mayer G. i. m. 47. o.

18 (Megjegyzés - Popup)

Mayer G. i. m. 101. o.

19 (Megjegyzés - Popup)

Testvériség. Győr. III. évf. 57. o.

20 (Megjegyzés - Popup)

Testvériség. Győr. III. évf. 83. o.

21 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Vörös Újság: I. évf. 23. sz. (Továbbiakban: S. V. Ú.)

22 (Megjegyzés - Popup)

S. V. Ú.: I. évf. 29. sz.

23 (Megjegyzés - Popup)

Testvériség. Győr. III. évf. 81. sz.

24 (Megjegyzés - Popup)

Hoós István visszaemlékezéseiből.

25 (Megjegyzés - Popup)

Testvériség. Győr. III. évf. 55. sz.

26 (Megjegyzés - Popup)

S. V. Ú.: I. évf. 28. sz.

27 (Megjegyzés - Popup)

Mayer G. i. m. 37. o.

28 (Megjegyzés - Popup)

S. V. Ú.: I. évf. 4. sz.

29 (Megjegyzés - Popup)

Fürész Gyula, 1919-es soproni párttitkár visszaemlékezéseiből.

30 (Megjegyzés - Popup)

S. V. Ú.: I. évf. 4. sz.

31 (Megjegyzés - Popup)

S. V. Ú.: I. évf. 6. sz.

32 (Megjegyzés - Popup)

S. V. Ú.: I. évf. 5. sz.

33 (Megjegyzés - Popup)

S. V. Ú.: I. évf. 4. sz.

34 (Megjegyzés - Popup)

S. V. Ú.: I. évf. 6. sz.

35 (Megjegyzés - Popup)

S. V. Ú.: I. évf. 9. sz.

36 (Megjegyzés - Popup)

S. V. Ú.: I. évf. 7., 9., 10. sz., Mayer G: i. m. 78. o.

37 (Megjegyzés - Popup)

S. V. Ú.: I. évf. 9. sz.

38 (Megjegyzés - Popup)

S. V. Ú.: I. évf. 19. sz.

39 (Megjegyzés - Popup)

S. V. Ú.: I. évf. 30., 31. sz.

40 (Megjegyzés - Popup)

A Tanácsköztársaság bukása után az első időben nagy hőstettként emlegették a Bank Gasse-i rablást. Később azonban el akarták titkolni az egész ügyet. Az Ellenforradalmi Komité volt tagjai milliós összegekkel nem tudtak elszámolni. Sorozatos parlamenti botrányok forrásává vált a rablási ügy, s a külföldi diplomáciai körök is különböző politikai célokra használták fel a merényletet. Parlamenti bizottsággal vizsgáltatták, de végül is elsimították az egész ügyet. Jellemző, hogy a későbbi memoár-irodalom is hallgat a rablásról s csupán néhány utalással emlékezik meg a Tanácsköztársaság követsége elleni merényletről.

41 (Megjegyzés - Popup)

Bp. V. Ú.: II. évf. 85. sz.

42 (Megjegyzés - Popup)

Bp. V. Ú.: II. évf. 76. sz.

43 (Megjegyzés - Popup)

Bp. V. Ú.: II. évf. 76. sz.

44 (Megjegyzés - Popup)

Az Est: X. évf. 108. sz.

45 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Szabó L.: i. m. 65. o.

46 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Szabó L.: i. m. 59. o.

47 (Megjegyzés - Popup)

Kerecseny J.: i. m. 61. o.

48 (Megjegyzés - Popup)

Osztrák tiszt, aki Hotel Reginabeli kényelmes szobájából irányította a katonai szervezkedést. Amikor azonban sor került az akcióra, visszalépett, lemondott a vezetésről.

49 (Megjegyzés - Popup)

Vidale ezredes ugyancsak osztrák tiszt volt. A császári hatalmat visszaállítani szándékozó osztrák

monarchista szervezet vezetője, s mint ilyen négyszáz fegyveres osztrákot ígért a puccs végrehajtásához azzal a feltétellel, hogy később, adandó alkalommal a magyarok is segítik majd őt az ausztriai, monarchista célok elérésében. Az akció végrehajtásakor azonban ő is visszalépett és lemondott. A négyszáz fegyveres osztrákból pedig, jelentkezők hiányában egyetlenegy sem tudott megszerezni.

50 (Megjegyzés - Popup)

Kerecseny J.: i. m. 61. o.

51 (Megjegyzés - Popup)

Az Est: X. évf. 108. sz.

52 (Megjegyzés - Popup)

S. V. Ú.: I. évf. 30. sz.

53 (Megjegyzés - Popup)

Az Est: X. évf. 108. sz.

54 (Megjegyzés - Popup)

Kerecseny J.: i. m. 65. o.

55 (Megjegyzés - Popup)

Kerecseny J.: i. m. 60. o.

56 (Megjegyzés - Popup)

Kerecseny J.: i. m. 68. o.

57 (Megjegyzés - Popup)

Az Est: X. évf. 108. sz.

58 (Megjegyzés - Popup)

Kerecseny János idézett művében közli mindkét megállapodásnak teljes fotókópiáját.

59 (Megjegyzés - Popup)

S. V. Ú.: I. évf. 35. sz.

60 (Megjegyzés - Popup)

A Drinóczy krónikára Dr. Takáts Endre volt szíves felhívni a figyelmet.

61 (Megjegyzés - Popup)

Cs. E.: Az iváni „légkőésés” 1841-ben. Soproni Szemle V. évf. 145. o. (1941)

62 (Megjegyzés - Popup)

Gróf Széchenyi István naplói. Szerkesztette Dr. Viszota Gyula. V. kötet. III, 476, 491, 492, 499, 500, 501, 502. o. (1937)

63 (Megjegyzés - Popup)

Merkwürdiger Meteorsteinfall in Ungarn; aus einem Schreiben des Hrn. Baron von Reichenbach. Poggendorff's Annalen (1841) 160. o.

64 (Megjegyzés - Popup)

A jegyzőkönyv másolatban a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat könyvtárában, 473 szok. alatt.

65 (Megjegyzés - Popup)

Über die bei Iwan, im Oedenburger Comitete Ungarns, am 10. August Abends zwischen 9 und 10 Uhr aus der Luft gefallenen und für Meteorsteine ganz neuer Art ausgegebenen Körner; von Karl Rumler. Poggendorff's Annalen (1841) 279. o.

Mikroskopische Analyse des Iwaner Meteorstein-Regens vom 10. August 1841, und dessen nachweislicher terrestrischer Ursprung; von C. G. Ehrenberg. Poggendorff's Annalen (1941). 284. o.

66 (Megjegyzés - Popup)

Nachträgliches in Betreff des angeblichen Meteorsteinregens von Iwan. Poggendorff's Annalen (1841) 442. o.

67 (Megjegyzés - Popup)

Mályusz Elemér: A magyarság és a városi élet a középkorban. Századok, 78. évf. 44. 1.

68 (Megjegyzés - Popup)

Korábban ezt az álláspontot képviselte Mollay Károly is. „Scarbantia, Ödenburg, Sopron” c. munkájában még határozottan leszögezi, hogy a magyarság az ispáni várat a soproni völgyben, közvetlenül az egykori római városra települve létesítette. (131. 1.)

69 (Megjegyzés - Popup)

Gergely Endre tanulmánya a Thirring Gusztáv által szerkesztett „Civitas fidelissima” c. kötetben jelent meg. Sopron, 1925.

70 (Megjegyzés - Popup)

Veszélka László: Sopron régi németsége és a német nyelv feltűnése a városi kancelláriában. Sopron. 1934.

71 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: Az „Ödenburg” név keletkezéséhez. Soproni Szemle IX. évf. 3–4. szám.

72 (Megjegyzés - Popup)

Karl Mollay: Scarbantia ... 100. 1.

73 (Megjegyzés - Popup)

Hazai Okmánytár. II. 27.

74 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története. Sopron. 1921. I. 1 : 76.

75 (Megjegyzés - Popup)

Nagy Imre: Anjoukori okmánytár. Bpest. 1884. II. 527.

76 (Megjegyzés - Popup)

U. o. III. 71, 73.

77 (Megjegyzés - Popup)

Házi Jenő Sopron város címere „Sopron topográfiaja”. Sopron 1936. 79.

78 (Megjegyzés - Popup)

Max Grantz: Deutsche Städtebilder. Leipzig, 1949. 96., a város látképével.

79 (Megjegyzés - Popup)

Sopron topográfiaja. 25.

80 (Megjegyzés - Popup)

Gustav Braun: Deutschland. 1916. II. 243.

81 (Megjegyzés - Popup)

Klute: Handbuch der Geographischen Wissenschaft. I. 210. Fényképpel.

82 (Megjegyzés - Popup)

Werner Radig: Die Siedlungstypen in Deutschland und ihre frühgeschichtliche Wurzeln. Berlin. 1955. 129.
Max Grantz i. m. 42. 1. a város látképével.

83 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly: Scarbantia ... 47. A példákat még tovább lehetne szaporítani: a Rajna völgyében Mannheim alatt Ladenburg, a Rajna és Majna találkozásánál Gustavsburg, Heidelbergtől délre Philippsburg, stb. Gustavsburgról fényképet közöl Vidal de la Blache: Géographie universelle. Tome IV. pl. XXVII.

84 (Megjegyzés - Popup)

Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. Leipzig 1860. II.

85 (Megjegyzés - Popup)

U. o.

86 (Megjegyzés - Popup)

A. Grund: Die Veränderungen der Topographie im Wiener Walde und Wiener Becken. Geographische Abhandlungen. Band VIII. Heft 1. 59.

87 (Megjegyzés - Popup)

Die Donaustädte in Niederösterreich als geographische Erscheinungen. Wien. 1924. 171. Érdemes megjegyezni, hogy Klosterneuburg ikertelepülése Korneuburg, amely belőle vált ki, a Duna tulsó partján teljesen sík területen fekszik.

88 (Megjegyzés - Popup)

1256-ból való említése a Hazai Okmánytárban, I. 32; 1279-ből Fejér: Codex diplomaticus, V. 2. 561.

89 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. Kovács Márton: A felsőöri magyar népsziget. Budapest. 1942. Az a véleményünk, hogy a Sopron körüli gyepűtelepüléseket csak az egész nyugati gyepűrendszerrel összefüggésben lehet tárgyalni. Egyébként az elmondottakkal kapcsolatban idézzük Mollay Károly korábbi nézetét: „...Die Siedlung derselben (der zum Grenzschutz befehlene königlichen Bogenschützen) also früher als die Komitatsburg angelegt worden war”. Scarbantia 132.

90 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károlynak azzal a megjegyzésével kapcsolatban, hogy 1304 után a Lövér falu megszűnt, Csánki művéből idézzük a következő adatokat: „Civis moster de Lwer, Villa nostra Lwer”. (1380-ból, Tört. Társ. letét.) Wlricus (filius Honnus) dictus Czepphal civis noster der Lwer (1424. Tört. Társ. letét.) Így folyamatosan vannak adatok a „Lebergasse” feltűnéséig. (1474: Házi: Sopron tört. I. 5. 329.)

91 (Megjegyzés - Popup)

Ezt a nézetet adja elő legutóbbi cikkében is. Az idézett rész: Scarbantia stb. 99. A „Sopron és környékének műemlékei” c. kötetben lévő tanulmánya helyesen érinti mindazt a körülményt, ami együttesen vezetett a válság kirobbanásához, de ezt az Ödenburg-elmélet miatt nem tudja kellően kiaknázni és a probléma mégiscsak leegyszerűsödik nála német-magyar ellentétre. (I. m. 48.)

92 (Megjegyzés - Popup)

a Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár. I. k. 1889. 32.

93 (Megjegyzés - Popup)

Wenzel: Árpádkori új okmánytár. IV. 254.

94 (Megjegyzés - Popup)

U. o. 380.

95 (Megjegyzés - Popup)

Házi: Sopron tört. I. 1:30.

96 (Megjegyzés - Popup)

Hazai Okmánytár. II. 12.

97 (Megjegyzés - Popup)

U. o. II. 16.

98 (Megjegyzés - Popup)

Soós Imre: Képek a sopronmegyei jobbágyközségek történetéből. Ősi sopronmegyei nemzetségek. H. n. 1940, 95, 132, 208, 271.

99 (Megjegyzés - Popup)

Takáts Sándor: Emlékezzünk eleinkről. H. é. n. 325, 326. Takáts még számos más példát is említ az ország legkülönbözőbb részeiből.

100 (Megjegyzés - Popup)

Wenzel: IV. 254.

101 (Megjegyzés - Popup)

Házi: Sopron tört. I. 1:31.

102 (Megjegyzés - Popup)

Házi: Sopron tört. I. 3:16.

103 (Megjegyzés - Popup)

Házi: Sopron tört. II. 2:254.

104 (Megjegyzés - Popup)

Wenzel. IV. 381.

105 (Megjegyzés - Popup)

Házi: Sopron tört. I. 1:30.

106 (Megjegyzés - Popup)

Hazai okmánytár II. 32.

107 (Megjegyzés - Popup)

Major Jenő: A középkori magyar városkép problémájához. (Településtudományi közlemények 1955. márciusi szám). A magyar városok ilyen nemű építményeire már Mályusz Elemér is rámutatott. (A magyar köznemesség kialakulása. Századok. 1942, 305); Legutóbb Gerő László is teljes mértékben magáévá tette erre vonatkozó kutatásaink eredményeit. (Magyarországi várépítéset, Budapest. 1955. 242.)

108 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Károly tanulmánya a „Sopron és környékének műemlékei” c. kötetben, 48.

109 (Megjegyzés - Popup)

Szücs Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Budapest, 1955. 322. Makkai László: Kolozsvár a magyar történelemben. A „Kolozsvár” c. könyvben megjelent tanulmánya, Kolozsvár, 1942.

110 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. fentebb idézett munkámat. (Középkori magyar városkép...)

111 (Megjegyzés - Popup)

Sopron és környékének műemlékei. 43.

112 (Megjegyzés - Popup)

* Ezzel kapcsolatban fel akartam használni a sokat idézett 1330. évi oklevél következő mondatát: „quicunque et quocunque sunt ex vobis in corpore civitatis domos et edificia habentes et tamen in Burgo manentes...” annak igazolására, hogy a kitelepülés nem is egy meghatározott helyre történt, hanem szórványos jellegű volt. Takáts Endre azonban megállapította, hogy a Házi-féle kiadvány hibásan közölte az oklevél szövegét, az eredetiben „quocunque” helyett „quotcunque” szó szerepel. Szíves fáradozásáért e helyütt mondok köszönetet.

113 (Megjegyzés - Popup)

Scarbantia ... 96.

114 (Megjegyzés - Popup)

Dr. Király János: Pozsony város joga a középkorban. Budapest. 1894. 49.

115 (Megjegyzés - Popup)

Major Jenő: Hozzászólás a „Sopron és környéke műemlékei” című könyvhöz. Településtudományi közlemények 1953. évi decemberi szám.

116 (Megjegyzés - Popup)

Du Cange: Glossarium mediae et infimae latinitatis, II. 1883. Corpus címszava.

117 (Megjegyzés - Popup)

Házi: II. 2:229.

118 (Megjegyzés - Popup)

A Győrre vonatkozó megállapítás Borbíró–Valló: Győr városépítéstörténete c. sajtó alatt levő munkából való; Kolozsvárra Makkai idézett munkája; Veszprémre: Mályusz Elemér tanulmánya a mezővárosokról. („Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században” c. kötetben. 104. 1.); Esztergomra Pleidell A: A magyar várostörténet első fejezete c. tanulmány. Századok, LXVIII. évf. 31. 1. Egyébként ez a felfogásunk nagymértékben egyezik Verbényi László „Villa Suprun”-ával.

119 (Megjegyzés - Popup)

Házi: Sopron szab. kir. város története, Sopron, 1921. I. 1.: 7, 26, 30, 76, 82. 1.

120 (Megjegyzés - Popup)

Fejer: Cod. Dipl. V. 2.:375. – Wencel: Árpádkori új okmánytár IV. 380 – Nagy: Sopronmegyei okmánytár I. 65. 1.

121 (Megjegyzés - Popup)

Házi: i. m. I. 1: 123, 142, 147, 1. – Pollák: A zsidók története Sopronban, Budapest, 1896. 16. 1.

122 (Megjegyzés - Popup)

Major Jenő: Az Ödenburg név keletkezésének háttere (S. Sz. IX. 68–74. 1.) – Mollay Károly: Az „Ödenburg” név keletkezéséhez (S. Sz. IX. 67–79. 1.).

123 (Megjegyzés - Popup)

Verbényi: Sopron régi németsége és a német nyelv feltűnése a városi kancelláriában. Sopron, 1934.

124 (Megjegyzés - Popup)

Mollay Karl: Scarbantia, Ödenburg, Sopron, Budapest, 1944.

125 (Megjegyzés - Popup)

Mollay: i. m. 38. 1.

126 (Megjegyzés - Popup)

Kehr P.: Die Urkunden der deutschen Karolinger I. 142. (M. G. SS, 1932.).

127 (Megjegyzés - Popup)

Annales Altahenses Maiores, Monumenta Germaniae Scriptores 20: 817; 12 : 23. – Verbényi: i. m. 10. 1.

128 (Megjegyzés - Popup)

Mollay: i. m. 55. 69. 1.

129 (Megjegyzés - Popup)

Verbényi L: bírálata, S. Sz. IX. 158. 1.

130 (Megjegyzés - Popup)

Mollay: i. m. 67–69. 1.

131 (Megjegyzés - Popup)

Annales Altahenses Maiores, Monumenta Germaniae Scriptores 20: 317. – Verbényi: i. m. 13. 1.

132 (Megjegyzés - Popup)

Mollay: i. m. S. Sz. IX. 70. 1.

133 (Megjegyzés - Popup)

Monumenta Germaniae Scriptores 12: 23. – Verbényi: i. m. 13. 1., főként 39. sz. jegyzetben való utalás a források ellentmondó adataira.

134 (Megjegyzés - Popup)

Verbényi: i. m. 15. 1.

135 (Megjegyzés - Popup)

Major Jenő: i. m. S. Sz. IX. 68–74. 1.

136 (Megjegyzés - Popup)

Gombos: Catalogus fontium historiae Hungaricae, Budapest, 758, 784. 1.

137 (Megjegyzés - Popup)

Lexer: Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch 181. 1.

138 (Megjegyzés - Popup)

Migne: Patrologiae, cursus completus 166: 412–413. 1. A terra Luer egyáltalán nem jelent nehézséget abban, hogy az első ispáni várat is a mai belvárosba helyezzük. Lakosai ugyanis elsősorban portyázó határszolgálatot teljesítettek s a castrum kötelékébe csak később kerültek.

139 (Megjegyzés - Popup)

Verbényi: i. m. 22–27. 1.

140 (Megjegyzés - Popup)

Verbényi: i. m. 18–19. 1.

141 (Megjegyzés - Popup)

Mollay: i. m. S. Sz. IX. 70. 1.

142 (Megjegyzés - Popup)

Az eredeti szöveg ezt mondja: Et exinde consilium accepi, ut *descendas* ad nos in castellum Cyperon (Migne: i. m. 412).

143 (Megjegyzés - Popup)

Mollay: i. m. 106. 1.

144 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. Major Jenőnek a S. Sz. jelen számában közölt cikkét.

145 (Megjegyzés - Popup)

Verbényi: i. m. 22–26. 1.

146 (Megjegyzés - Popup)

Payr: A dunántúli Ev. Egyházkerület története. 102. 1.

147 (Megjegyzés - Popup)

Payr: I. m. 98. 1.

148 (Megjegyzés - Popup)

Payr: I. m. 309. 1.

149 (Megjegyzés - Popup)

Vanyó Tihamér: A katolikus restauráció Nyugat-Magyarországon. 41–42. 1.

150 (Megjegyzés - Popup)

Vanyó: i. m. 42. 1.

151 (Megjegyzés - Popup)

Eröss: A ciráki körjegyzőség és plébánia története. 177. 1.

152 (Megjegyzés - Popup)

Dömötör: A betyárromantika. Ethnographia-Népélet. 1930. 12. 1.

153 (Megjegyzés - Popup)

A finak Czuczor–Fogarassy szótára szerint „Túl a Dunán a molnárok kicsi, mintegy fiaeédénye”. Vámszedésre használják, a pozsonyi mérő 10., 12., sőt 16-od része.

154 (Megjegyzés - Popup)

Mohl: Győregyházmegyei jeles papok. 243. 1.

155 (Megjegyzés - Popup)

Szalay Ferenc babóti ált. iskolai pedagógus szíves közlése 1950-ben.

156 (Megjegyzés - Popup)

Löbl Rezső és Boronkay Pál szíves szóbeli közlése.

157 (Megjegyzés - Popup)

Archaeológiai Értesítő 1905. 286–287. Sopron 1905. ápr. 30.

158 (Megjegyzés - Popup)

Oedenburger Zeitung 1905. ápr. 22.

159 (Megjegyzés - Popup)

Archaeológiai Értesítő 1911. 271.

160 (Megjegyzés - Popup)

Az ásatást R. Alföldi Mária vezette, a részletes ismertetés az ő tollából fog megjelenni.

161 (Megjegyzés - Popup)

Gróbits János és Németh Ferenc erdészek szíves szóbeli közlése.

162 (Megjegyzés - Popup)

Menyhárt Sándor erdész szíves szóbeli közlése.

163 (Megjegyzés - Popup)

Tompos Ernő szíves szóbeli közlése.

164 (Megjegyzés - Popup)

Ezzel kapcsolatban Főző Géza a következőket volt szíves szóbelileg közölni: 1916-ban több játszótársával együtt a Békástó lefolyójánál valamivel lejjebb, vagy a jobb-, vagy a baloldalán, pontosan már nem emlékezik rá, leásott egy 3 m hosszú és kb. 70–80 cm mély s ugyanilyen széles árkot kíváncsiságból. Itt 1,5 m hosszúságban megtalálták a római utat. Nagyméretű lapos kövek voltak egymás mellé lerakva. Ez a terület akkor még kopár legelő volt, 1931-ben telepítettek ide gyümölcsöst, azóta teljesen megváltozott az

egész környék, ezért a pontos lelőhelyet már nem tudta megmutatni.

165 (Megjegyzés - Popup)

Archaeológiai értesítő 1911. 272.

166 (Megjegyzés - Popup)

A soproni orsolyita-templom főoltárát ő tervezte.

167 (Megjegyzés - Popup)

Életrajzát lásd a Művészet folyóirat 1902. évfolyamában, 347. 1.

168 (Megjegyzés - Popup)

Fleischer: Magyarok a bécsi képzőművészeti akadémián. 96. 1.

169 (Megjegyzés - Popup)

A kiállítás katalógusa szerint.

170 (Megjegyzés - Popup)

A bencés gimnázium értesítője. 1895/6.

171 (Megjegyzés - Popup)

A freskótervezet a Liszt Ferenc Múzeumban látható, a Tűztoronyról készült rajzok pedig a soproni Állami Levéltárban